

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Diplomová práce

Mgr. Petra Chroustovská

Psychologické souvislosti přesnosti a věrohodnosti výpovědi

Psychological aspects of accuracy and credibility of a statement

2009

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Ilona Gillernová, CSc.

Poděkování

Děkuji paní docentce Iloně Gillernové za cenné odborné rady, inspirativní podněty a ochotu a pomoc při zpracování mé diplomové práce.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 21.7.2009

Abstrakt:

Tato diplomová práce je zaměřena na psychologické souvislosti přesnosti a věrohodnosti výpovědi. Klade důraz na skutečnost, že každá výpověď musí být posouzena z obou těchto hledisek. Je podáván přehled poznatků o faktorech, které ovlivňují přesnost a úplnost výpovědi. Práce se zabývá faktory, které mohou ovlivnit vzpomínky na trestněprávně relevantní události a jejich vybavování a předávání při výslechu. Popis vhodných technik výslechu spolupracujícího vypovídajícího zahrnuje také profesionální zkušenosti autorky. Studie se dále věnuje problematice věrohodnosti výpovědi, když předkládá poznatky o charakteristikách pravdivých a lživých výpovědí. Závěrem pak podrobně uvádí a analyzuje poznatky o verbálních a neverbálních kritériích hodnocení věrohodnosti výpovědi.

Klíčová slova: výpověď, přesnost, věrohodnost, výslech, svědek, paměť, detekce lži

Abstract:

The thesis is focused on psychological aspects of accuracy and credibility of a statement. It emphasises the fact that each statement has to be assessed from the point of view of both of these perspectives. The study summarizes information regarding factors influencing the accuracy and completeness of a statement. It deals with the factors affecting memories of criminal events and their recall and verbalization in the course of an interview. The description of appropriate techniques of an interview with a cooperative witness includes the author's professional experience. The study then covers the issue of credibility of a statement, paying attention to the knowledge of features of truthful and untruthful statements. Finally it presents and analyses verbal and nonverbal criteria of statement credibility assessment.

Key words: statement, accuracy, credibility, interview, witness, memory, deception detection

Obsah

1. ÚVOD	7
2. VÝSLECH JAKO SITUACE SDĚLOVÁNÍ VÝPOVĚDI.....	9
2.1 VÝSLECH – ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ	9
2.2 INTERPERSONÁLNÍ KOMUNIKACE	10
2.2.1 Obecně ke komunikaci.....	10
2.2.2 Verbální a neverbální komunikace.....	13
2.3 INTERPERSONÁLNÍ PERCEPCE	17
2.4 INTERPERSONÁLNÍ INTERAKCE	20
3. VÝPOVĚĎ	22
3.1 VÝPOVĚĎ – ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ	22
3.2 PŘESNOST A VĚROHODNOST VÝPOVĚDI – ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ	23
4. PŘESNOST VÝPOVĚDI	26
4.1 OBECNĚ O PROMĚNNÝCH OVLIVŇUJÍCÍCH PŘESNOST VÝPOVĚDI.....	26
4.2 FÁZE PŘIJÍMÁNÍ INFORMACÍ.....	28
4.2.1 Obecně k problematice vnímání a vštěpování do paměti.....	28
4.2.2 Proměnné ve fázi přijímání informací.....	30
4.3 FÁZE UCHOVÁVÁNÍ INFORMACÍ	38
4.3.1 Obecně k problematice uchovávání v paměti.....	38
4.3.2 Proměnné ve fázi uchovávání informací	39
4.4 FÁZE VYBAVOVÁNÍ A PŘEDÁVÁNÍ INFORMACÍ.....	43
4.4.1 Obecně k problematice vybavování z paměti	43
4.4.2 Proměnné ve fázi vybavování a předávání informací	44
5. VEDENÍ VÝSLECHU JAKO PROMĚNNÁ VE FÁZI VYBAVOVÁNÍ A.....	51
PŘEDÁVÁNÍ INFORMACÍ.....	51
5.1 MOŽNÉ NEVHODNÉ POSTUPY PŘI VÝSLECHU	52
5.2 VHODNÉ PSYCHOLOGICKÉ POSTUPY PŘI VEDENÍ VÝSLECHU	54
5.3 KOGNITIVNÍ VÝSLECH	66

5.3.1 Obecně o kognitivním výsledku	66
5.3.2 Fáze kognitivního výsledku	68
5.3.3 Účinnost kognitivního výsledku.....	70
6. VĚROHODNOST VÝPOVĚDI	71
6.1 OBECNĚ K DETEKCI LŽI	71
6.2 TEORETICKÁ VYSVĚTLENÍ SIGNÁLŮ KLAMÁNÍ	73
6.3 POSUZOVÁNÍ VĚROHODNOSTI VÝPOVĚDI.....	79
7. NEVERBÁLNÍ KRITÉRIA VĚROHODNOSTI VÝPOVĚDI.....	80
7.1 JEDNOTLIVÁ KRITÉRIA V PROJEVECH NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE	80
7.2 KOMPLEXNÍ KRITÉRIA V PROJEVECH NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE.....	85
8. VERBÁLNÍ KRITÉRIA VĚROHODNOSTI VÝPOVĚDI	90
8.1 TECHNIKA „HODNOCENÍ PLATNOSTI VÝPOVĚDI“	
(STATEMENT VALIDITY ASSESSMENT)	91
8.1.1 Obecně o technice Hodnocení platnosti výpovědi.....	91
8.1.2 Složení techniky Hodnocení platnosti výpovědi	92
8.1.3 Výsledky dosahované technikou Hodnocení platnosti výpovědi	102
8.1.4 Kritika techniky Hodnocení platnosti výpovědi	103
8.2 TECHNIKA „MONITOROVÁNÍ REALITY“ (REALITY MONITORING)	107
8.2.1 Podstata techniky Monitorování reality.....	107
8.2.2 Kritéria techniky Monitorování reality	108
8.2.3 Hodnocení techniky Monitorování reality.....	109
8.3 TECHNIKA „HODNOTÍCÍ KRITÉRIA SVĚDČÍCÍ O LŽI“	
(ASSESSMENT CRITERIA INDICATIVE OF DECEPTION)	111
8.4 DALŠÍ VERBÁLNÍ SIGNÁLY PRAVDIVOSTI NEBO LŽI	113
8.4.1 Verbální signály pravdivosti	113
8.4.2 Verbální signály lži.....	117
8.5 ANALÝZA POUŽITÍ KONKRÉTNÍCH SLOVNÍCH DRUHŮ	120
9. ZÁVĚR.....	126
10. POUŽITÁ LITERATURA	128

1. Úvod

Cílem diplomové práce je vytvořit studii týkající se problematiky psychologických souvislostí výpovědi v trestním řízení, a to se zaměřením na otázku její přesnosti a věrohodnosti.

Výpověď je poskytnutí informací o určité trestněprávně významné události osobou, která o takové události nějaké informace má nebo se předpokládá, že by je měla mít. Z uvedeného je zřejmé, že problematika výpovědi a její přesnosti a věrohodnosti se dotýká zejména oblasti trestního práva, kriminalistiky, kriminologie a samozřejmě psychologie. Z hlediska samotné psychologie se jedná o téma, kterému se věnuje forenzní psychologie, avšak s využitím poznatků psychologie obecné (otázky týkající se vnímání, paměti), sociální (komunikace, interakce) či psychologie osobnosti.

Výčtem těchto oborů však není počet oblastí, pro něž se jedná o významnou problematiku, vyčerpán. Přestože je na výpověď nejčastěji nazíráno z hlediska trestního práva, kriminalistiky či forenzní psychologie, psychologické poznatky týkající se utváření výpovědi, vedení výslechu, faktorů ovlivňujících přesnost výpovědi i posuzování její věrohodnosti jsou významné a využitelné i v oblastech dalších – například v civilních soudních řízeních, zejména v řízeních týkajících se rodinného práva (např. výpovědi v rámci sporů o svěření dítěte do péče), ve všech oblastech, kde jsou prováděny výslechy osob, například ve správních řízeních o uložení sankce, a podobně.

Přesah problematiky mimo rámec trestního řízení se projevuje i v této diplomové práci. V části pojednávající o výslechu totiž uvádím i své postřehy, vycházející ze čtyřleté profesionální zkušenosti s vedením výslechů osob, a to obvykle osob, kterým byla způsobena významná finanční škoda, ve správních řízeních o uložení peněžité sankce. Přestože se jedná o situaci odlišnou od trestního řízení, z psychologického hlediska je zde celá řada společných rysů – jedná se o sociální interakci, dialog probíhající ve specifickém právně upraveném kontextu, o asymetrii mezi vyslýchajícím a vyslýchaným a zejména o cíl vyslýchajícího, kterým je získat přesné a pravdivé informace.

Pravděpodobně nejdůležitějšími osobami, které poskytují výpověď, jsou podezřelý (obviněný, obžalovaný) a poškozený (oběť) či svědek. Všechny poznatky uváděné v této práci se týkají obou těchto skupin osob, nicméně problematika přesnosti výpovědi se týká spíše svědecké výpovědi (z toho důvodu je v kapitolách zabývajících se přesností výpovědi někdy místo termínu „vypovídající“ či „vyslýchaný“ použitý termín „svědek“), zatímco problematika věrohodnosti se týká spíše výpovědi podezřelého. Nejedná se však o kategorie pevně oddělené. Každá výpověď musí být posuzována jak z hlediska její přesnosti, tak z hlediska její věrohodnosti. Kromě toho ani kategorie uvedených osob nejsou pevně stanovené a neměnné. V průběhu vyšetřování nebo dokonce třeba v důsledku výsledku a podané výpovědi se ze svědka může stát podezřelý a naopak z podezřelého či obviněného se může stát pouze svědek. Z obou těchto důvodů je na místě probírat psychologické souvislosti přesnosti i věrohodnosti výpovědi společně v rámci jedné práce.

Pokud jde o strukturu této diplomové práce, nejdříve se zabývám problematikou výsledku jako specifické situace, jejímž produktem je právě výpověď. Dále se pak již věnuji přímo problematice přesnosti výpovědi a to z hlediska faktorů, které ji mohou ovlivnit, přičemž tyto faktory rozčleňuji podle fází utváření výpovědi. Mezi uvedené faktory patří i vliv vyslýchající osoby, techniky vedení výsledku, typy pokládaných otázek a podobně. Z toho důvodu jsou rozebírány i vhodné a nevhodné způsoby vedení výsledku. Posléze se věnuji druhému klíčovému tématu této diplomové práce, kterým je problematika věrohodnosti výpovědi. Jsou rozebrána teoretická vysvětlení možných odlišností v chování lidí projevujících se při lhaní oproti chování projevujícího se při mluvení pravdy a zejména jsou popisovány neverbální i verbální techniky posuzování věrohodnosti výpovědi.

2. Výslech jako situace sdělování výpovědi

Při vstupu do problematiky výpovědi je nejprve nutné věnovat se problematice výslechu, neboť ten je psychologickou situací, při které je výpověď sdělována a zaznamenávána.

2.1 Výslech – základní vymezení

Výslech v psychologickém smyslu slova chápeme jako **dynamický, relativně uzavřený, časově ohraničený systém vzájemně podmíněných interakcí mezi vyslýchajícím a vyslýcháným probíhající ve specifických podmínkách** výslechové situace (Spurný, 2003).

Heretík uvádí definici Šimovečka (1999), podle níž je výslech „specifickou metodou kriminalistického objasňování, jejíž podstata spočívá v získávání a dokumentování (fixování) výpovědí obsahujících významné, úplné a pravdivé informace o objasňované události za podmínek dodržení zákona“ (Heretík, 2004).

Další kriminalisticky zaměřené vymezení podává Musil, když uvádí, že výslech je „**metoda kriminalistické praktické činnosti, při které se formou výpovědi získávají poznatky o vyšetřované události, které jsou obsaženy v paměťových stopách vyslýcháných osob**“ (Musil, 1994).

Obdobné vymezení dává Porada, když píše, že výslechem rozumíme „specifickou metodu kriminalistické praxe, při níž se formou výpovědi za zákonem stanovených podmínek a z důvodů stanovených zákonem kriminalisticky získávají právně relevantní informace uložené ve vědomí člověka“ (Porada a kol., 2007).

Cílem výslechu je získat úplné a věrohodné poznatky o vyšetřované události (Musil, 1994). Základní zásady průběhu a dokumentace výslechu jsou právně rámcově upraveny v trestním řádu, konkrétní taktická pravidla a doporučení rozpracovává kriminalistika a soudní psychologie (Musil, 1994).

Při kontaktu mezi vyslýchajícím a vyslýchaným dochází k sociálnímu styku, který má tři relativně samostatné, ale vzájemně se prolínající složky:

- interpersonální komunikaci = proces vzájemné výměny informací
- interpersonální percepci = vzájemné vnímání
- interpersonální interakci = vzájemné ovlivňování (Spurný, 2003).

Třebaže když jsou tyto tři stránky v reálné situaci spojeny v jednotný proces jednání člověka s člověkem a jsou obecně vzato stejně důležité, přesto hraje komunikace dominantní úlohu (Čírtková, 1998).

2.2 Interpersonální komunikace

2.2.1 Obecně ke komunikaci

Komunikace je základem sociální interakce. Různé druhy komunikace naplňují náš každodenní život (Hayesová, 2000). Komunikace je specifickou formou spojení mezi lidmi, a to prostřednictvím **předávání a přijímání významů**. Významem je přitom vše, o čem lidé komunikují, mohou to být informace, poznatky, emoce, normy, hodnoty, ideály, postoje, dovednosti (Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008).

Komunikace probíhá vždy v určitých společenských vztazích, které se projevují přímo uvnitř ní. Podle převažujících vztahů lze dělit komunikaci na interpersonální (kdy převažují meziosobní vztahy), intrapersonální (vztahy k sobě samému), skupinovou (vztahy skupinové) a masovou (vztahy celospolečenské) (Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008).

Protože komunikace je specifickou formou spojení mezi lidmi prostřednictvím předávání a přijímání významů, je jejím základním druhem **komunikace interpersonální** (Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008). Interpersonální komunikace je komunikace mezi dvěma osobami, které mezi sebou mají nějaký vztah a jsou do určité míry na sobě vzájemně závislé (tedy že to, co dělá jedna osoba, má dopad i na osobu druhou); jedná se

o tzv. vztahovou či dyadickou komunikaci (DeVito, 2001). Již ve struktuře jednotlivého komunikačního aktu mluvčího vzhledem k příjemci sdělení je implicitně obsažen jejich vzájemný interpersonální vztah. Tento vztah vystoupí explicitně, když původní příjemce se stane sám mluvčím. Obdobně je interpersonální vztah obsažen implicitně v rozvinutém lidském neverbálním komunikačním aktu, např. v úsměvu. Explicitně vystoupí, když je úsměv opětován (Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008).

Základním projevem explicitní interpersonální komunikace je rozhovor. Rozhovorem se rozumí převážně verbální interpersonální komunikace, při které střídavě mluví a naslouchají různé osoby, která probíhá v konkrétní předmětné a sociální situaci a při které vystupují v různé míře neverbální momenty. Rozhovor může mít různou podobu – podobu doprovodného dorozumívání při jiné činnosti, konverzace, která má spíše ráz navazování kontaktu, žertování apod., společné soustředěné komunikace zaměřené na dosažení určitého cíle. V tomto posledním případě hovoříme o dialogu (Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008).

Pro účely vymezení výsledku se tedy jedná o tento typ komunikace, což uvádí i Heretík, když píše, že „z hlediska forenzní psychologie můžeme na výsledek pohlížet jako na **specifický druh polostrukturovaného rozhovoru** – je stanoven cíl rozhovoru, nikoli však přesné prostředky a metody, jak ho dosáhnout“ (Heretík, 2004).

V komunikaci se uplatňuje **situační kontext**, který utváří nebo dotváří obsah sdělení (Nakonečný, 1999). Komunikace závisí na společné činnosti, vzájemném působení mluvčího a příjemce a společenských vztazích, v jejichž rámci se realizuje (Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008). Vybíral rozlišuje **vnitřní a vnější kontext komunikace**. Vnitřním kontextem jsou všechny poznatky o světě, včetně poznatků o mluvčím, které již příjemce sdělení má, tedy jeho zkušenosti, paměť, schémata myšlení, očekávání, emoce, postoje. Některé z těchto poznatků mohou do značné míry zkreslit jeho komunikaci s mluvčím. Vnější kontext je svou podstatou buď sociálněpsychologický (důležitost faktu, kdo je mluvčí či kdo se na nás při komunikaci dívá), nebo také systémový, kulturní, jazykový, společensko-politický či technologický (Vybíral, 2009). Lze říci, že

kontext do značné míry určuje význam všech verbálních nebo neverbálních sdělení, neboť tatáž slova a totéž chování mohou mít naprosto odlišné významy, jestliže jsou použity v odlišných souvislostech (DeVito, 2001). Např. otázka „Co jste dělal v pátek večer?“ má zcela jiný význam, zeptá-li se známý známého v běžné konverzaci o trávení volného času, a zcela jiný význam, ptá-li se vyslychající při výsledku podezřelého na jeho alibi. Výslechová situace je tak velmi důležitým kontextem promlouvajícím do interpersonální komunikace.

Konverzace má pět fází: úvod (pozdrav, zahájení, navození tématu – „Jsem tady proto, že ...“), předběžnou informaci (stručný popis sdělení, které bude následovat), vlastní záležitost, zpětnou vazbu (reakce na vlastní sdělení) a závěr (ukončení, rozloučení) (DeVito, 2001). Z tohoto členění konverzace v obecné podobě vychází i členění fází výsledku jako specifické formy rozhovoru, v níž je vypovídajícím podávána a vyslychajícím získávána výpověď. Velmi pečlivě se rozčlenění rozhovoru do fází, včetně úvodní (navození vztahu) a závěrečné věnuje technika tzv. kognitivního výsledku, jak bude pojednáno v kapitole týkající se výslechových technik.

V souvislosti se sdělováním významů se hovoří o **komunikačním procesu**. Jeden komunikační akt mluvčího vzhledem k příjemci sdělení lze rozčlenit na celý proces na sebe navazujících součástí. Takto lze komunikační akt rozdělit na devět komponent: motivace mluvčího, záměr mluvčího, smysl sdělení pro mluvčího, kódování mluvčím, promluva mluvčího s věcným obsahem sdělení, dekodování příjemcem, smysl sdělení pro příjemce, odhad záměru mluvčího příjemcem, efekt sdělení na příjemce včetně jeho motivace (Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008).

Jak vyplývá z popsaného komunikačního procesu, existuje **asymetrie smyslu sdělení pro oba účastníky**. I když věcný obsah sdělení je pro ně v zásadě shodný, neboť je daný slovníkovými významy použitých slov a sdílenými gramatickými vazbami, smysl sdělení pro ně může být rozdílný (Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008). Při komunikaci lidé jednají a reagují na základě současné situace a také na základě své minulosti, dřívějších zkušeností, kulturních návyků a podobně. To znamená, že akce a reakce při komunikaci

jsou určovány nejen tím, co bylo řečeno, ale i způsobem, jak si zúčastněná osoba vykládá to, co bylo řečeno (DeVito, 2001). Tento aspekt komunikace je v problematice výsledku a výpovědi aspektem velmi významný. Vyslýchající by měl mít stále na paměti, že se na sdělení vyslýchaného musí dívat nejen ze své, ale i z jeho perspektivy. Stejně tak by se měl ujistovat, že vyslýchaný chápe jeho otázky tak, jak je on zamýšlí.

Významným specifikem výsledku jako projevu komunikace, oproti rozhovoru, je ještě jiný druh asymetrie, a to **nerovnováha zúčastněných stran daná jejich postavením**. Hovoříme zde o převaze vyslýchajícího, která je přirozená vzhledem k jeho profesionálnímu postavení a k tomu, že reprezentuje státní autoritu a represivní moc (Heretík, 2004).

2.2.2 Verbální a neverbální komunikace

Komunikace se dělí podle charakteru a způsobu, jakým je předávání a přijímání významů zprostředkováno. Podle těchto hledisek se rozlišuje komunikace verbální a neverbální.

Verbální komunikace užívá verbální prostředky, tozn. slovní výrazy mluvené a psané (Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008). Verbální komunikace, tedy jazyk, nám dovoluje vyjádřit i představy a myšlenky, které nejsou bezprostřední, konkrétní realitou. Dává nám také možnost velké přesnosti komunikace, pomocí pečlivého výběru slov můžeme popisovat nuance emocí nebo postojů. Jazykem lze sdělovat lež, polopravdu i čistou pravdu (Hayesová, 2000).

Verbální komunikace, jak je zřejmé z popisu komunikačního procesu, probíhá minimálně po dvou významových liniích – tematické a interpretační. Linie tematická zahrnuje obsahovou stránku komunikace, tedy to, o čem se mluví. Linie interpretační se týká toho, jak lidé tento obsah interpretují, jaký výklad, smysl mu dávají. Tyto linie můžeme sledovat u každého sdělování. Probíhají současně a vyžadují proto ke svému vyjádření různé paralelní prostředky, které mohou být verbální i neverbální (Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008).

Neverbální komunikace používá prostředků neverbální, mimoslovné povahy. Shodným rysem neverbálních komunikačních prostředků je skutečnost, že k neverbálnímu sdělení používají lidé funkce svých přirozených orgánů nebo organismu jako celku. Lze ji tedy dělit i podle druhu smyslového orgánu, jímž příjemce sdělení dekóduje, na optickou, akustickou, taktilní, čichovou, chuťovou (Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008). Pozitivní vymezení prostředků neverbální komunikace se obvykle uvádí výčtem. Např. Argyle uvádí jako hlavní neverbální prostředky tělesný kontakt, blízkost, orientaci (úhel, v němž lidé stojí či sedí vzhledem k sobě navzájem), vzezření, pozici těla, kývnutí hlavy, výraz tváře, gesta, pohledy a neverbální aspekty řeči (podle Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008). Jiní autoři uvádějí systematiku více či méně podobnou, jak bude rozebráno dále.

Význam sdělovaný neverbální komunikací je zpravidla názorný, smyslově vnímatelný, nikoli pojmový nebo abstraktní. Nejčastěji se jedná o výraz vlastního emocionálního stavu (Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008).

Neverbální komunikace může sloužit mnoha společenským účelům, které Argyle rozděluje do čtyř skupin: napomáhající řeči, nahrazující řeč, vyjadřující postoje a vyjadřující emoce (podle Hayesová, 2000). Z hlediska vědomé kontroly a účelové produkce neverbálních projevů se rozlišuje simulace (předstírání psychického stavu či prožitku), disimulace (zakrývání stavu či prožitku), agravace (zveličování, zdůrazňování existujících prožitků) (Čírtková 1998).

Verbální a neverbální komunikace od sebe nejsou odděleny, resp. nejedná se o dva vzájemně se vylučující způsoby komunikace. Naopak, velice často probíhají obě komunikace současně, vždy to pak nutně platí při mluvené verbální komunikaci – v tom případě je vždy přítomna i komunikace neverbální, i když třeba nezáměrná. DeVito výstižně uvádí, že komunikace normálně probíhá ve formě „balíků“ verbálních i neverbálních sdělení (DeVito, 2001).

Vztah mezi neverbální komunikací a verbální komunikací může mít různou povahu. Podle Scherera můžeme neverbálním chováním verbální komunikaci nahradit (substituce), zvýraznit (amplifikace), odporovat jí (kontradikce) nebo měnit její význam (modifikace). Tok řeči může být neverbálním chováním segmentován a rytmozován (podle Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008).

Neverbální aspekty komunikace doplňující komunikaci verbální mají velký význam.

Argyle, Alkema a Gilmour ukázali, že pokud se setkáme s neverbálním sdělením, které není v souladu s verbálním sdělením, je pravděpodobnost, že uvěříme neverbálnímu signálu, pětikrát větší. Reakce na neverbální signály jsou často silnější než reakce na slova. Neverbální signály jsou často nevědomé, a snad proto je lidé často považují za závažnější indikátory „skutečných“ postojů mluvčího než to, co právě říká (podle Hayesová, 2000). Heretík považuje za jeden z paradoxů lidské komunikace, že „i když od partnerů vyžadujeme verbální vyjádření (nestačí přikývnutí, chceme slyšet „ano“), vnitřně více důvěřujeme celkovému dojmu, tj. souboru neverbálních signálů“ (Heretík, 2004). Význam neverbální komunikace, která doprovází komunikaci verbální, je značný i v rámci posuzování věrohodnosti výpovědi. **Při nesouladu mezi verbální a neverbální produkcí se přikládá větší váha projevům neverbálním** (Čírtková 1998).

S ohledem na výše popsaný vztah verbální a neverbální komunikace je zřejmé, že ve výslechové situaci, která je postavena na verbálním sdělování skutečností, je tak nevyhnutelně přítomna i komunikace neverbální. Neverbální komunikace ve výslechové situaci má velký význam, ať už např. tím, že naznačuje emocionální stav vyslýchaného a umožňuje tomu přizpůsobit taktiku výslechu, nebo tím, že pomocí neverbální komunikace může sám vyslýchající něco sdělovat vyslýchanému či ho ovlivňovat. Specifickou otázkou pak je hodnocení projevů neverbální komunikace v rámci posuzování věrohodnosti výpovědi, což bude ještě dále probíráno v samostatné kapitole.

Kromě verbální a neverbální komunikace se dále odlišuje ještě metakomunikace, což je název pro různé dimenze, kterými lze obohatit řeč (Hayesová, 2000).

Metalingvistické faktory mohou lexikální význam slov přetvářet. Např. ironické zabarvení hlasu či úšklebek mohou obsah verbální komunikace, tj. lexikální význam slov, přetvořit až na pravý opak toho, co bylo proneseno (Nakonečný, 1999).

Parajazykem jsou hlasové projevy, vyskytující se na pomezí mezi mluvenou řečí a neverbálními mimohlasovými projevy. Jsou rovněž součástí metakomunikace a slouží tedy také jako nositelé informace. Za parajazyk lze považovat široké spektrum projevů, např. sténání, vzdychání, smích, hlasitost řeči, výšku, rytmus, důraz, protahování a zkracování slov, pauzy (Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008; Hayesová, 2000).

Na pomezí parajazykových a standardních jazykových projevů jsou také poruchy řeči. Mahl rozlišil sedm druhů poruch – změnu věty, opakování, zadrhávání, vynechávky, nedokončování vět, brept, vniknutí nekoherentního zvuku. Součet poruch dělený počtem pronesených slov (tzv. speech disturbance ratio) je cenným indikátorem psychických stavů (1956, podle Janoušek in Výrost, Slaměník, 2008). Pokud mluvčí znervózní nebo se snaží zformulovat, co chce říci, znatelně v jeho projevu narůstá počet „výplní“, jakou je např. zvuk „hm“ (Hayesová, 2000).

Odmlka, další součást metakomunikace, se často používá jako signál, že je řada na druhém, aby mluvil, nebo k tomu, aby mluvčí dodal důraz tomu, co právě řekl. Lidé, kteří nechtějí být přerušováni, mají tendenci vyhýbat se odmlkám na konci vět – někdy proto spěchají k další výpovědi, jindy zařazují již zmíněné „výplně“ (Hayesová, 2000).

Verbální a neverbální komunikaci i metakomunikaci je možné rozlišit na **komunikaci záměrnou a nezáměrnou**.

V této souvislosti je možné uvést tři důležité vlastnosti komunikace zmiňované DeVitem – její nevyhnutelnost, nevratnost a neopakovatelnost.

Nevyhnutelná je komunikace proto, že k ní dochází i tehdy, když si člověk komunikovat nepřeje. Vyšle-li k vám někdo neverbální signál (úsmev, pokývnutí hlavy), i když nijak

nereagujete, přesto i „nereakcí“ vysíláte zpět určité sdělení (DeVito, 2001). Je zřejmé, že tato vlastnost úzce souvisí s otázkou komunikace nezáměrné.

Nevratná je proto, že jakmile člověk něco vysloví nebo neverbálně projeví, nemůže to vzít zpět. V nejlepším případě se může pouze pokusit své sdělení zeslabit (DeVito, 2001).

Neopakovatelná je komunikace proto, že každý akt komunikace je v něčem jedinečný, neboť všichni a všechno se neustále mění, není možné znovu zažít zcela stejnou situaci (DeVito, 2001).

Pro problematiku výsledku a výpovědi jsou podstatné všechny zmíněné vlastnosti komunikace, zejména je možné zvýraznit její nevratnost – např. v rámci problematiky věrohodnosti výpovědi (tj. možnost lži ve výpovědi) klade nevratnost toho, co bude vysloveno nebo chováním projevováno, na vyslýchaného obrovské psychické nároky z hlediska nutnosti kontrolovat sám sebe.

2.3 Interpersonální percepce

Interpersonální percepce, jinak označovaná též sociální percepce či poznávání člověka člověkem, se týká toho, jakým způsobem si člověk vytváří dojmy o charakteristikách a rysech jiných lidí, jakým způsobem vnímá jejich emoce a jakým způsobem interpretuje jejich chování. Zahrnuje tedy jednak vnímání vzhledu a fyzických aktů chování člověka, jednak interpretaci tohoto chování (Baumgartner in Výrost, Slaměník, 2008).

V rámci stránky interpersonální percepce ve specifické situaci výsledku psychologie sleduje, **jak se jednající osoby navzájem vnímají, jaké představy a soudy si o sobě vytvářejí** a podle jakých pravidel při tom postupují (Čírtková, 1998).

Psychologicky relevantní informace o vyslýchaném získává vyslýchající již v přípravné fázi výsledku analýzou dosud shromážděných materiálů, při vlastním výsledku pak pozorováním jeho verbálních a neverbálních projevů a dotazováním (Spurný, 2003). Velmi důležitá je však značná **zdrženlivost při interpretaci informací o vyslýchaném**, tedy zásada **nečinit závěry příliš rychle** (Spurný, 2003).

Podstatou procesu interpersonální percepce je tedy **utváření dojmu o jiné osobě**. Na tomto základě se rozvíjí vztah k této osobě a určuje se způsob interakce s ní. Průběh a výsledky procesu utváření dojmu jsou závislé na informacích, které poskytuje poznávaná osoba, na charakteristikách poznávajícího a na kontextu, ve kterém se proces odehrává (Baumgartner in Výrost, Slaměník, 2008).

Na straně vnímajícího i na straně vnímané osoby existuje mnoho charakteristik, které proces utváření dojmu ovlivňují.

V případě vnímajícího jsou to stabilnější psychické struktury (např. schémata, stereotypy) i krátkodobé psychické stavy (např. očekávání).

V případě vnímané osoby je to vztah centrálních a periferních rysů, fyzické charakteristiky a specifické efekty jako efekt primárnosti (rysy zaznamenávané jako první mají větší vliv na utváření dojmu než další zaznamenávané rysy, neboť vytvářejí kontext, s pomocí kterého interpretujeme další rysy), novosti (větší vliv na utváření dojmu mají pozdější informace – tento efekt se však vyskytuje méně často), rozptýlení (vliv určitého chování na utváření dojmu je oslaben, je-li podaná v kontextu dalších s ní nesouvisejících informací) či nápadnosti (výraznější vliv má negativní nebo extrémní chování nebo fyzická nápadnost) (Baumgartner in Výrost, Slaměník, 2008).

V situaci výsledku je ze strany vyslýchajícího, s ohledem na výše řečené, především nutné uvědomovat si možné chyby v percepci, kterých by se neměl dopouštět. Heretík (2004) uvádí zejména tyto chyby pozorování chování, které fungují hlavně na nevědomé úrovni a lidé si je neradi připouštějí:

- haló efekt – přecenění prvního dojmu; první dojem vzniká velmi rychle po prvním vjemu neznámé osoby, naše úsudky však ovlivňuje déle; jde hlavně o přecenění signálů úpravy zevnějšku, haptiky (diagnostikování podle stisku ruky) a kineziky (neverbální komunikace pohybem končetin, trupu, krku a hlavy)

Čírtková (1998) rozděluje haló efekt a první dojem, když haló efekt spojuje s vytvořením si dojmu na základě jedné, dominující charakteristiky. První dojem pak spočívá ve vytvoření si názoru na vyslýchajícího v průběhu prvních minut výsledku.

- chyba posledního dojmu – emoce z konce setkání se přenáší na další komunikaci s člověkem; např. vyslýchaný nespolupracoval a frustroval vyslychajícího a ten je již na začátku příštího výslechu podrážděný
- kognitivní rámeček – jde o chyby založené na předcházejících životních zkušenostech a postojích; kriminalisté po letech praxe mají tendenci vnímat každého člověka jako pachatele trestného činu
- sociální stereotypy – jsou to předsudky vůči jiným, zejména menšinovým skupinám ve společnosti
- přenos a protipřenos – jde o nevědomé přenášení zkušeností a vztahů na lidi, kteří nám něčím připomínají osoby z naší minulosti; platí zejména v asymetrických vztazích (terapeut-klient, šéf-podřízený, vyslychající-vyslychaný atd.). Přenos je přenášení emocí na autoritu – např. negativismus mladistvého vůči policistovi, protože jeho hlas mu připomíná kárajícího otce. Protipřenos je emoce, kterou v asymetrickém vztah zažívá autorita (tedy vyslychající) – vyslychaný v něm například budí sympatie, protože mu připomíná dceru, nebo naopak podráždění, když se v něčem chová jako někdo, s kým je v konfliktním vztahu.

Čírtková (1998) do uvedeného seznamu ještě přidává:

- idiosynkrazie – přecitlivělost až nesnášenlivost vyvolávaná určitými vnímanými podněty na vyslychaném, např. jeho vzhledem či způsobem chování. Výsledkem je generalizovaná podrážděnost vyslychajícího.
- pygmalion efekt – jev, kdy vyslychající svými představami o druhém ovlivňuje jeho faktické chování. Tedy chová-li se k němu podle určitého záměrného nebo i neuvědomovaného konceptu, může se vyslychaný začít těmto představám přibližovat.

Je třeba také připomenout, jak již bylo uvedeno v úvodu této podkapitoly, že jednající osoby (vyslychající a vyslychaný) se vnímají a vytvářejí si o sobě soudy navzájem. Vyslychající si tedy musí být vědom toho, že i vyslychaný jeho pozoruje, poslouchá a vnímá a že dojem, který si o něm vytváří, může průběh a výsledek výslechu významně ovlivnit.

2.4 Interpersonální interakce

Činnost vyslychajícího je formou činnosti, která se projevuje jednak jako zjišťování určitých informací, jednak jako **vzájemné ovlivňování probíhající mezi ním a vyslychanou osobou** (Matiášek, Soukup, Bárta, 1968). Z hlediska interakční stránky výsledku tedy psychologii zajímá, jaké postupy partneři volí pro vzájemné ovlivňování, neboli jakými taktickými postupy usilují o dosažení svých cílů (Čírtková 1998).

Moment interakce je přítomen vždy v každém sociálním styku, „i to nejvěcnější sdělování informací v sociálním styku s sebou přináší prvky ovlivňování“ (Čírtková, 1998; Čírtková, 1996). Je tedy i neoddělitelnou složkou výsledku. Každý vyslychající, ať vědomě nebo nevědomě, působí na vyslychaného svým slovem i celým svým chováním (Matiášek, Soukup, Bárta, 1968). Stejně tak vyslychaný působí na vyslychajícího.

Ze skutečnosti, že při výsledku dochází mezi vyslychajícím a vyslychaným ke vzájemnému působení, které ovlivňuje kvalitu a vedení výsledku, Musil dokonce vyvozuje, že před samotným výsledkem je třeba, aby vyslychající zvážil, zda je schopen daný výsledek kvalitně vést. A to nejen z hlediska, zda má např. dostatečné znalosti z oboru, kterého se trestný čin týká, ale i z toho hlediska, zda není např. momentálně indisponován únavou či nemocí nebo zda předem nepocituje silné antipatie k vyslychané osobě, které by nutně výsledek poznamenaly (Musil, 1994).

Záměrné ovlivňování vyslychaného je proces, kdy vyslychající záměrně působí na osobnost vyslychaného (jeho kognici a emoce), přičemž cílem je vyvolat v jeho prožívání a chování změny, které by usnadnily naplnění účelu výsledku (Spurný, 2003).

Je možné rozlišit sedm základních metod ovlivňování – demonstrování, objasňování, příklad, cvičení, přesvědčování, sugesce, donucování (Čírtková, 1998).

Z hlediska výsledku je však nutné **rozlišovat mezi metodami přípustnými a nepřípustnými**. Přípustnými jsou takové formy působení, které ponechávají vyslychanému možnost rozhodování mezi různými variantami chování – např.

přesvědčování, objasňování, demonstrování. Nepřípustnými jsou postupy, které možnost svobodné volby dalšího chování blokují a omezují – např. sugesce, donucování, ale též příklad, jestliže používá vykonstruované nebo smyšlené informace. Jejich společným znakem je psychologický nátlak (Čírtková, 1998).

Je třeba upozornit na to, že nepřípustné metody ovlivňování, jsou nejen v rozporu s trestním řádem, ale jsou také v rozporu se smyslem a účelem trestního řízení. Zhoršují totiž možnost zjistit objektivní pravdu o vyšetřovaném skutku a v tomto smyslu mohou být i zdrojem justičních omylů (Čírtková, 1998).

Pokud jde tedy o vztah ovlivňování a přesnosti výpovědi, je zjevné, že přípustné metody ovlivňování mohou vést k tomu, že vyslýchaný podá přesnější a úplnější výpověď. Naopak **nepřípustné metody ovlivňování snižují pravděpodobnost, že výpověď bude přesná**, neboť vyslýchaný může reagovat na psychologický nátlak tím, že nevědomě řekne nepravdu (např. při sugestivních otázkách) nebo že řekne cokoli (vymyšlenou skutečnost), jen aby situace nátlaku skončila. **Stejně tak nepřípustné metody ovlivňování zhoršují možnost posoudit věrohodnost výpovědi**, neboť verbální obsah výpovědi může být nátlakem ovlivněn (např. nevědomé uvedení nepravdy, použití stejných slov, jaká použil vyslýchající, když hovořil o smyšleném důkazu, změna ve vyjadřování vyslýchaného vlivem zvýšeného stresu z nátlaku) a kritéria pro posouzení pravdivosti či lživosti výpovědi tak mohou být nepoužitelná.

Otázka ovlivňování vyslýchaného je blíže zmíněna v kapitole týkající se technik výslechu, zejména v souvislosti s problematikou sugestivnosti otázek.

3. Výpověď

3.1 Výpověď – základní vymezení

Výpověď je základním produktem interakce vypovídajícího a vyslýchajícího, současně je výsledkem psychické činnosti, psychických stavů i vlastností vypovídající osoby, je produktem a projevem celé osobnosti člověka (Gillernová, Boukalová a kol., 2006). Je poskytována v rámci různých úkonů či v rámci různých fází vyšetřování. Jedná se o „**sdělení vyslýchané osoby**, učiněné z důvodů stanovených zákonem před zákonem pověřeným subjektem v průběhu výslechu a zadokumentované podle příslušných právních předpisů“ (Porada a kol., 2007).

Vypovídající osobou mohou být různí lidé - svědek, poškozený, pachatel, znalec a další osoby. Z obou těchto skutečností plynou odlišnosti mezi jednotlivými typy výpovědí. Některé základní psychologické principy, podílející se na jejich utváření, jsou však shodné (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

Výpověď je verbálním vyjádřením vzpomínek na nějakou trestněprávně významnou událost. Předpokládá příjem, uložení a řízenou aktualizaci informací, tj. činnost percepčních a paměťových funkcí. Do uvedeného procesu se ovšem vkládá celá osobnost subjektu, především její kognitivní (poznávací), emocionální a motivační komponenty (Netík, Netíková, Hájek, 1997). Psychologie se tedy zajímá o to, co se děje s informacemi od okamžiku jejich vzniku až po okamžik, kdy byly fixovány v podobě protokolu (Gillernová, Boukalová, 2006).

Obsah výpovědi získané v průběhu trestního řízení výsledkem může být jednak důkazem a jednak informací nedůkazního charakteru (Porada a kol., 2007). Je však na místě připomenout, že psychologické souvislosti výpovědi se nevztahují pouze na situaci trestního řízení a vyšetřování trestných činů. Přestože psychologické poznatky týkající se výpovědi jsou v literatuře nejvíce popisovány ve vztahu k této oblasti a tato oblast v praxi pravděpodobně nejvíce tyto poznatky ke svému fungování nezbytně potřebuje, týkají se i situací jiných – např. soudních řízení v civilních věcech (typicky v řízeních, kde se lze

opírat pouze o tvrzení vypovídajících - výpověď v rámci rozvodového řízení, v řízení o svěření dítěte do péče apod.) či ve správních řízeních (řízení před správními orgány, zejména výpovědi poškozených osob v řízeních o uložení sankce).

Podaná výpověď však nemusí správně odrážet skutečnost. **Výpověď svědka má dva nepřátele – chyby a lež** (Sporer, 2008). Je třeba odlišovat mezi chybami ve výpovědi, kdy chce svědek říci pravdu, ale je toho neschopen v důsledku chybné percepce, nedostatku pozornosti, neporozumění vnímaných vztahů, chybného dotazování nebo sugesce, a úmyslným překroucením pravdy (Sporer, 2008). V souvislosti s tímto dělením se odlišuje přesnost a věrohodnost výpovědi.

3.2 Přesnost a věrohodnost výpovědi – základní vymezení

Psychologické souvislosti přesnosti a věrohodnosti výpovědi jsou základním tématem této práce. Na tomto místě se zaměřím na základní vymezení obou těchto pojmů. V dalších kapitolách se pak přesnosti i věrohodnosti výpovědi a fenoménům s tím souvisejícím budu věnovat podrobněji.

Přesnost výpovědi je charakteristika výpovědi, která může být ovlivněna neúmyslným zkreslením. Termín přesnost výpovědi se používá tehdy, kdy osoba je ochotná vypovídat pravdivě a úplně, nemá úmysl klamat, ale výpověď může být přesto nepřesná v důsledku přirozených rizik utváření výpovědi (Netík, Netíková, Hájek, 1997; Čírtková, 1998).

Neúmyslné zkreslení výpovědi je nevědomé a může být zcela přirozené nebo může být nepřirozené. Ke zcela přirozenému zkreslení výpovědi dochází následkem přirozených mechanismů, jako je např. ovlivnění percepce motivačními preferencemi vypovídající osoby nebo přirozený úbytek uložené informace s časem. Nepřirozené neboli patické zkreslení výpovědi vzniká v důsledku ovlivnění kognitivních procesů specifickými motivačními strukturami, chorobnými procesy, stavy a některými poruchami osobnosti. Základem patického zkreslení výpovědi je defektní kontakt s realitou, defektní monitorování reality, kdy vypovídající subjekt nedokáže diferencovat mezi vnějšími a

vnitřními (myšlení, představivost) zdroji informace aktualizované ve výpovědi (Netík, Netíková, Hájek, 1997; Čírtková 1998).

Znaky přesnosti výpovědi jsou v pozitivním směru počet správných detailů, v negativním směru počet překroucení nebo přidání detailu (commission error).

Překroucení lze definovat jako významnější změnu v konkrétnostech existujícího elementu (červený vůz místo zelený vůz), přidání detailu je přivedení zcela nového elementu (Smeets a kol., 2004).

V souvislosti s přesností výpovědi je třeba také vymezit termín úplnost výpovědi. Úplnost (kompletnost) výpovědi je stav, kdy výpověď není postižena vynecháním detailů (omission error), tedy informacemi, které svědek nevypoví, když rekonstruuje událost. I když je výpověď přesná ve smyslu, že neobsahuje žádná překroucení ani přidání detailu, stále může být nekompletní (Smeets a kol., 2004). Naopak snaha o co nejúplnější výpověď může vést k její větší nepřesnosti, tedy ke zvýšení počtu chyb ve výpovědi, jak ukázaly např. některé studie zkoumající vliv vyšetřovacích otázek, snažících se o dovysvětlení, na přesnost výpovědi (Ibabe, Sporer, 2004).

Věrohodnost výpovědi je charakteristika výpovědi vztahující se k jejímu úmyslnému zkreslení. Věrohodná výpověď je výpověď, která není úmyslně, tedy vědomě, či ještě přesněji cílevědomě zkreslena. Problematika věrohodnosti výpovědi se tak vztahuje především k problému rozpoznání lži v produkci vyslýchané osoby (Netík, Netíková, Hájek, 1997; Čírtková, 1998).

Ke klamání dochází jednak prostřednictvím vynechání nebo prostřednictvím přidání. Vynechání je jednak prosté vynechání informace, může se ale také projevit jako úmyslné zahrnutí jiných informací, které neodpovídají na položenou otázku, čímž se vyplní vzniklý prostor. Přidání je úmyslné, vědomé nesprávné udání faktů či překroucení (Klopf, Tooke, 2003).

Rozlišuje se věrohodnost obecná a speciální.

Obecná věrohodnost je schopnost obecně podat věrohodnou výpověď. Týká se tedy vyslýchaného jako osobnosti. Toho, zda má psychické předpoklady k objektivnímu vnímání, zapamatování, vybavování a předkládání prožitých událostí.

Odborně se obecná věrohodnost zjišťuje psychologickým vyšetřením osobnosti vyslýchaného. Vyšetření zkoumá percepci, pozornost, paměť, rozumové schopnosti (zda umožňují pochopení situace v nezkreslené podobě), osobnost, emocionální procesy a motivaci a rovněž eventuální přítomnost určité duševní poruchy či anomální skladby osobnosti, která by mohla schopnost obecně podat věrohodnou výpověď významně ovlivnit (Netík, Netíková, Hájek, 1997; Čírtková, 1998).

Speciální věrohodnost se týká samotné výpovědi a posouzení toho, zda je pravdivá. Zjišťuje se přehled znaků svědčících pro pravdivost, znaků svědčících pro nevěrohodnost a zjišťuje se, které z těchto znaků převažují. Prověřuje se též postoj osoby k celé věci, možná motivace pro křivou výpověď, pravděpodobnost sugescí. Posuzování věrohodnosti výpovědi, tedy hodnocení, zda tvrzení je pravdivé či nikoli, se obvykle činí na základě fyziologických, verbálních nebo neverbálních signálů. Pro posuzování speciální věrohodnosti neexistuje jednotný univerzálně použitelný postup. Volba postupu a kritérií záleží na posuzovateli (Čírtková, 1998).

Je důležité zdůraznit, že vztah mezi obecnou a speciální věrohodností není symetrický. I obecně nevěrohodná osoba může v konkrétním případě podat věrohodnou výpověď a naopak obecně vysoce věrohodná osoba může v konkrétním případě vypovídat křivě (např. otázka reputace, možnost pravdou ublížit blízkým osobám, lež očividně nepoškodí třetí osobu apod.). Proto je nutné individuální posouzení s vyloučením inadekvátních generalizací, např. generalizací z diagnózy (Netík, Netíková, Hájek, 1997; Čírtková, 1998).

4. Přesnost výpovědi

4.1 Obecně o proměnných ovlivňujících přesnost výpovědi

Svědecká výpověď je významným důkazem trestního řízení. Wells uvádí, že na sílu svědeckých výpovědí ukazují např. reakce veřejnosti a dokonce i profesionálů z oblasti justice, které následovaly po některých případech odhalení minulých justičních omylů na základě testu DNA jako nového důkazního prostředku. Přestože testy DNA jednoznačně ukazovaly na nevinu původně odsouzeného pachatele, bylo třeba velké míry a přesvědčivosti vyvíňovacích důkazů, aby trumfovaly nad svědectvím prostřednictvím identifikace očitým svědkem. I když DNA hovořila jasně, mnoho lidí nebylo ochotno věřit, že je odsouzený člověk nevinný. Bylo třeba dokázat, že čin spáchal někdo jiný - teprve poté uvěřili (Wells, 2006).

I z výše uvedeného důvodu významnosti svědecké výpovědi pro vyšetřování a nezřídka pro rozhodování o osudu jiného člověka je třeba znát a brát v úvahu psychologické mechanismy, které ovlivňují její přesnost.

Svědectví, resp. výpověď, může být ovlivněna proměnnými (faktory), z nichž některé jsou nekontrolovatelné orgány činnými v trestním řízení a některé jsou jimi kontrolovatelné (Wells, 2006; Molnárová, 2008).

Proměnnými, které orgány činné v trestním řízení nemohou kontrolovat, jsou faktory na straně svědka. Od těch lze ve fázi přijímání informací ještě odlišit faktory přítomné ve vlastní události trestného činu. Tyto proměnné je třeba znát, abychom pochopili, kdy a proč mohou vypovídající neúmyslně dělat chyby.

Proměnnými na straně svědka a proměnnými přítomnými v události jsou faktory, které ovlivňují kvantitu a kvalitu vybavovaných informací. Tyto faktory jsou umístěny podél časového kontinua, od percepční fáze přes fázi uchovávání v paměti až k vybavovací fázi. Na úrovni zpracování informace je vnější informace přijímána ve specifickém kontextu, interně zpracována a uskladněna v průběhu fáze uchovávání a znovu

vybavována v podobném nebo odlišném kontextu (Sporer, 2008). V každé fázi může zapůsobit velké množství faktorů, které její průběh ovlivní a ovlivní tím i přesnost a úplnost výpovědi očitého svědka (Loftus, 1981).

Proměnnými, které orgány činné v trestním řízení kontrolovat mohou, nazývanými též systémové proměnné, jsou zejména způsoby vedení výslechu, tedy přístup k vyslýchanému, typy pokládaných otázek a podobně.

Pokud jde o vztah mezi těmito dvěma typy proměnných, platí, že tento vztah není oddělený a nezávislý. Wells uvádí, že se tyto proměnné mohou ovlivňovat i vzájemně, resp. že míra možného ovlivnění systémovými proměnnými je rovněž závislá na síle proměnných na straně svědka. Např. oběť, která byla mnoho hodin v přítomnosti nezamaskovaného pachatele, bude mít jeho tvář silně vrytou do paměti a lze předpokládat, že systémové proměnné, např. nevhodně provedená rekognice předem zaměřená proti nevinné osobě, nebude mít tak devastací vliv, protože paměťová stopa je příliš silná na to, aby se dala ovlivnit. Naopak silný vliv systémových proměnných lze očekávat, jsou-li slabiny v rámci proměnných svědka (Wells, 2006).

V následující části této kapitoly budu podrobněji uvádět a rozebírat jednotlivé fáze tvorby výpovědi a faktory ovlivňující přesnost (a úplnost) výpovědi, které jsou, resp. mohou být, v dané fázi přítomné. Fázemi tvorby výpovědi jsou přitom:

- fáze přijímání informací
- fáze uchovávání informací
- fáze vybavování informací a jejich předkládání vyslychajícímu

4.2 Fáze přijímání informací

První fázi utváření výpovědi představuje přijímání informací. Jedná se o vnímání informací a jejich vstípení do paměti.

4.2.1 Obecně k problematice vnímání a vštěpování do paměti

Někteří autoři slučují fázi vnímání a fázi vstípení události do paměti do jedné kategorie (např. Loftusová (1981) uvádí, že „vštěpování je fáze, kdy člověk vnímá originální událost, tedy fáze, ve které informace vstupují do pamětního systému osoby“, Heretík (2004) hovoří o vnímání v souvislosti s popisem paměťového procesu). Někteří autoři tyto fáze oddělují a případně spojují vstípení a uchování události v paměti. Pro účely této práce jsem se rozhodla probírat současně vnímání a vstípení do paměti, neboť hlavním cílem je popsat faktory, které vstupují do hry a ovlivňují pak úplnost a přesnost výpovědi. V obou případech (vnímání a paměťová fáze vstípení) přitom vstupují do hry obdobné faktory ovlivňující kvalitu tohoto procesu (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

Při **vnímání** událostí osoba získává určité informace. Vnímání je přitom aktivní činností celé osobnosti. Je to výběrový proces, neboť v každém okamžiku působí na organismus množství stimulů, ze kterých je vnímáno jen něco. Člověk dostává každou sekundu obrovský počet senzorických podnětů. Proto je nutná drastická selekce, aby nedošlo k zahlcení našeho informačního systému a aby bylo umožněno optimální zpracování přijímaných podnětů. Faktor selektivity vnímání, který určuje zaměření vnímání na určitý předmět, je označován jako pozornost. Pozornost je tedy schopnost zdůraznit relevantní podněty a vyloučit irelevantní podněty (Nakonečný 1998; Hanzlíček 1978; Matiašek, Soukup, Bárta, 1968).

Pozornost ovlivňuje výběr informací i jejich reprodukci. Ve svědecké výpovědi jde často o děje vnímané neúmyslně, mimoděk. V případě svědků se jedná o informace, o kterých dotyčná osoba obvykle ještě neví, že se později stanou předmětem zájmu v trestním řízení (Gillernová, Boukalová, 2006). Stávají se právně relevantními až ex post, v souvislosti s šetřeným skutkem. Zejména u svědků se tedy často jedná o

informace, které jsou produktem bezděčného vnímání a neúmyslného zapamatování (Spurný, 2003).

Svědecká výpověď je tedy výpovědí o určitém ději, který vyslýchaný vnímal svými smysly buď bezprostředně, nebo zprostředkovaně. Při bezprostředním vnímání jde o přímého neboli očitého svědka, při zprostředkovaném vnímání jde o svědka nepřímého, neboli svědka, který o věci (ději) ví z doslechu. Svědecká výpověď tedy počíná vjemovým zážitkem (Matiášek, Soukup, Bárta, 1968).

Vnímání je však subjektivně reflektovaným přijímáním a současně zpracováním informací. Různí lidé, kteří vnímají stejné podněty, je mohou interpretovat odlišným způsobem. Samotná interpretace se nezakládá pouze na vnějších podnětech, ale je vysoce subjektivní, je značně ovlivněna zkušenostmi, potřebami, přáními a názory (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

Paměť se rozumí vštěpování, uchovávání a vybavování informací. Tato definice současně popisuje tři fáze fungování paměti (Nakonečný 1998).

Paměť je určitou dispozicí lidské psychiky a současně je i procesem, a to dispozicí i procesem velmi komplexním. Důležité je zdůraznit, že percepce ani paměť nejsou pasivním přijímačem a skladem informací. Lidské percepční a paměťové systémy nezaznamenávají a neskládají pasivně informace z okolí. Percepce a zapamatování jsou spíše konstruktivní procesy (Nakonečný 1998; Loftus, 1981)

Paměť lze dělit rovněž z hlediska délky zapamatování, a to na paměť ultrakrátkou (neboli senzorickou), krátkodobou a dlouhodobou (Plháková, 2002). Ve forenzním kontextu se setkáváme právě s problematikou paměti dlouhodobé.

Vštěpování údajů do dlouhodobé paměti může probíhat bezděčně nebo vědomě. Od vědomého zapamatování, což je zapamatování zážitků, které v člověku vyvolaly nějaké

emoce, lze odlišit ještě zapamatování úmyslné, které je vědomé a současně je výsledkem nějaké osobní intence (Nakonečný 1998).

4.2.2 Proměnné ve fázi přijímání informací

V této fázi utváření výpovědi je možné rozlišit proměnné nekontrolovatelné orgány činnými v trestním řízení na proměnné na straně vyslýchaného a proměnné přítomné v události.

• PROMĚNNÉ NA STRANĚ VYSLÝCHANÉHO

Funkční schopnosti vnímání

Prvním předpokladem správného vnímání jsou nepoškozené smyslové orgány. Pro posouzení možnosti správného vnímání na straně vypovídající osoby, které by mohlo ovlivnit přesnost její výpovědi, je tedy nezbytné znát fungování jejích smyslových orgánů, jejich záchovalost, změněnost či poškozenost – např. krátkozrakost, barvoslepost, nedoslýchavost apod. (Gillernová, Boukalová a kol., 2006; Heretik, 2004).

Aktuální fyzický a psychický stav

Stejně tak je nezbytné znát její fyzický a psychický stav v době události. Negativní vliv na vnímání i vstřípení může mít např. únava, požití alkoholu, psychofarmak (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

Subjektivní význam vnímaného a vštěpovaného děje

Vnímání okolního světa není jen pasívním odrážením skutečnosti. Člověk vnímá především to, co je důležité pro jeho život. Stejně tak je snadnější si takové informace, které se nám jeví jako subjektivně významné a důležité, zapamatovat (Gillernová, Boukalová a kol., 2006; Matiašek, Soukup, Bárta, 1968).

Matiašek, Soukup a Bárta v této souvislosti rozlišují tzv. pragmatickou a právní zaměřenost. **Pragmatická zaměřenost** je to, co bylo zmíněno výše – tedy že člověk

vnímá především ty skutečnosti a děje, které jsou důležité pro jeho život, výběrovost jeho vnímání je určena významností věcí v tomto smyslu. **Právní zaměřenost** naopak souvisí s tím, že právní řád vybírá z vnějšího světa takové podněty, které jsou důležité právně, třeba jako důkazy ve vyšetřování. Vyslýchající je při výslechu a celém vyšetřování zaměřen právně, jeho úkolem je zjistit právně významná fakta konkrétního případu. Konkrétní osobní zaměřenost vypovídajícího je mu, alespoň zpočátku, neznámá (Matiášek, Soukup, Bárta, 1968).

Ideální situací pro výpověď je shoda mezi pragmatickou a právní zaměřeností – tedy situace, kdy v určité situaci (průběh trestného činu) působily na vypovídajícího podněty, které byly významné pro něho a současně to byly podněty významné právně (Matiášek, Soukup, Bárta, 1968).

Naopak nejvíce nepříznivou situací je situace, kdy se pragmatická a právní zaměřenost vůbec nekryjí, tedy že vypovídající v důsledku svého osobního zaměření pozoroval a vnímal události tak, že zaměřil svou pozornost na skutečnosti, které jsou pro vyšetřování případu bezvýznamné. Tato situace může být vyslýchajícím mylně vykládána jako neochota vypovídat nebo jako lživá výpověď (Matiášek, Soukup, Bárta, 1968).

Nejčastěji se vyskytuje smíšená situace, kdy se oba druhy zaměřeností více či méně překrývají, tedy kdy větší či menší podíl faktů byl jak pragmaticky, tak právně významný. Výpověď pak obsahuje určité množství právně významných skutečností, neboť byly významné i pragmaticky, některé právně významné skutečnosti však neobsahuje, neboť byly pro vypovídajícího nedůležité a tedy na ně svou pozornost nezaměřil. I tato situace může ve vyslýchajícím vyvolat nesprávný dojem, že vypovídající něco skrývá, zapírá apod. (Matiášek, Soukup, Bárta, 1968).

Vnímání však není jen subjektivně reflektovaným přijímáním informací, je současně i jejich zpracováváním. Osoba interpretuje události už v průběhu vnímání. Vliv na vnímání mohou mít vlastní zkušenosti, potřeby, přání, vlastnosti, které připisujeme ostatním lidem (čestný, hodný, brutální). Tak může např. vnímat něčí gesto jako útočné nebo jako

obránné podle toho, jaké jsou její zkušenosti nebo jaký je jeho předchozí názor na tuto osobu (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

Se subjektivitou vnímání událostí souvisí i **osobnostní charakteristiky**. V rámci nich hrají roli především individuální motivy, zájmy a postoje. Např. člověk se stereotypy vnímá příslušníka menšiny jako agresivnějšího, zájem o automobilismus zlepší zapamatování typu a vlastností auta apod. (Heretík, 2004).

Očekávání

Lidé mnohokrát vidí to, co vidět chtějí nebo co jim z logického průběhu událostí vyplývá (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

Situace, kdy do vnímání a zapamatování informací vstupuje očekávání, tedy kdy jsou zapamatovávané informace ovlivněny očekáváním pozorovatele, se nazývá **konfirmační zkreslení** (confirmation bias) (Eysenk, Keane, 2008; Plháková, 2002). Eysenk a Keane tento jev ilustrovali na výzkumu, kdy byl studentům ze dvou univerzit promítnut záznam fotbalového zápasu mezi týmy těchto univerzit. V obou skupinách projevili studenti silnou tendenci tvrdit, že soupeři spáchali mnohem více faulů než jejich vlastní tým (Eysenk, Keane, 2008). Očekávání se zvláště nevhodně projevuje ve formě předsudků (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

City a emoce

Čím více byly vnímané jevy citově zabarvené, tím lépe a přesněji si je člověk dokáže zapamatovat (Gillernová, Boukalová a kol., 2006). Významnost citového doprovodu se ostatně projevuje už při samotném zaměření pozornosti.

Avšak silné intenzivní emoce, kladné i záporné, zkreslují vnímání, dokonce i nevýrazných a neutrálních podnětů. Stejně tak mohou intenzivní negativní emoce, jako silný strach či bolest, naopak podstatně narušit paměťové funkce (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

Stres

Stresová reakce je obrannou odpovědí organismu. Předpokládá se, že svědkové jsou přesnější, když při vnímané a do paměti vštěpované události neprocházel extrémním stresem nebo strachem (Deffenbacher a kol., 2004; Loftus, 1981). Experimenty poukazují na to, že situace spojené se strachem a stresem zabraňují komplexnímu vnímání, vnímání je naopak selektivní a člověk si zapamatuje méně detailů. Možná i proto, že zaměřuje svou pozornost spíše na svou ochranu než na elementy ve svém okolí (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

V otázce vlivu stresu je třeba také brát v úvahu individuální rozdíly – úzkostnost, neuroticismus, specifické obavy. Můžou se tak projevit velmi odlišné druhy reakcí za podobných podmínek. Např. u neurotiků se předpokládá, že mají nižší práh emocionálního vzrušení a že jsou predisponováni vnímat široké spektrum situací, které objektivně nejsou nebezpečné, jako situace ohrožující (Deffenbacher a kol., 2004).

Pohlaví

Pohlaví je proměnnou, která ovlivňuje svědecký výkon složitějším způsobem. Původně se myslelo, že identifikace očitých svědků – mužů byla spolehlivější než očitých svědků žen (Stern, 1903, 1904 podle Molnárová, 2008). Výzkumy z konce 20. století však rozdíl v přesnosti očitých svědků při odlišení podle pohlaví nenalezly (Molnárová, 2008).

Není možné generalizovat, nicméně obecně platí, že obě pohlaví mají tendenci být přesnější ohledně údajů, o něž se zajímají. Takto z většinového pohledu mohou ženy přesněji vypovídat o informacích jako např. oblečení relevantních osob, zatímco muži bývají přesnější např. ohledně modelů automobilů (Loftus, 1981).

Předchozí trénink

Rovněž předchozí trénink ovlivňuje svědectví složitějším způsobem. Předchozí trénink může člověka naučit všimnout si určitých druhů detailů, ale nezdá se, že by umožnil pamatovat si snadněji at' už tváře viděné krátce nebo informace, které nebyly zvláště

zaznamenané (Loftus, 1981). Předchozí trénink se týká především policistů a jiných příslušníků bezpečnostních složek.

Policisté jsou trénováni, aby si všímali fyzických stop i stop v chování, které mohou uniknout někomu jinému. Např. sako oblečené za horkého počasí může znamenat ukrytou zbraň (Loftus, 1981). Jejich znalosti o kriminálním chování je mohou učinit pozornějšími vůči detailům v okolí, které jsou relevantní pro detekci kriminální aktivity. Policisté, stanou-li se svědky probíhajícího trestného činu, se často rovněž stanou aktivními účastníky události, lidé si přitom aktivitu, které se zúčastnili, pamatují lépe. Mohou rovněž prožívat menší míru rozrušení, ať už díky naučeným strategiím nebo díky tomu, že se k policii obecně hlásí lidé méně reagující na stresové události (Stanny, Johnson, 2000).

Některé výzkumy také naznačily, že policisté jsou díky vlivu své profese náchylnější než civilní občané k tomu, aby viděli kriminální činnost tam, kde žádná není (Tickner, Poulton, 1975, podle Stanny, Johnson, 2000).

Yarmey (1988, podle Stanny, Johnson, 2000) popsal percepční poruchy policistů v průběhu střelby, které mohou porušit jejich vzpomínky – zahrnují tunelové vidění a zkreslené vnímání času. Kromě toho mohou policisté odvrátit svou pozornost od periferních detailů, když jsou zaměstnání reagováním na rychle se odvíjející události. To může mít za následek právě „tunelovou paměť“. Výzkum Lindholma a kol. (1997, podle Stanny, Johnson, 2000) naznačuje, že si policisté vybavují více informací než běžní občané o pachateli a zbrani použité při činu. Nelišili se však v celkové paměti na události (Stanny, Johnson, 2000). V jiném výzkumu (Stanny, Johnson, 2000), v rámci kterého autoři srovnávali též pamětní výkon policistů a civilistů, se policisté a civilisté v přesnosti svých vzpomínek nelišili. Nelze tedy konstatovat, že by trénování profesionálů byly obecně lepšími pozorovateli a měli lepší percepční a paměťové schopnosti než zbytek populace.

- PROMĚNNÉ PŘÍTOMNÉ V UDÁLOSTI

Fyzikální podmínky vnímání

Prvořadou otázkou je, jaké byly objektivní podmínky, za kterých byl děj vnímán. Tedy zda za daných podmínek vypovídající vůbec mohl vnímat to, o čem vypovídá, a jak moc byly fyzikální podmínky při kritické události optimální pro možnost správného vnímání (Gillernová, Boukalová a kol., 2006). Jedná se např. o světlo, hluk atd. (Heretík, 2004). Rovněž je nutné posoudit prostorové rozmístění věcí na místě činu, výhled osoby na jednání, o kterém vypovídá atd.

Trvání události

Existuje obecná shoda na tom, že svědkové jsou přesnější, když mohou událost vnímat spíše delší než kratší dobu (Loftus, 1981). Avšak dlouhotrvající děj, tj. měnící se proces náročný na vnímání i zapamatování, stejně jako rychlý průběh vnímaného děje, adekvátní vnímání a zapamatování situace komplikuje (Gillernová, Boukalová a kol., 2004).

Druh informací

Opakovaně se potvrzuje, že **centrální informace jsou lépe zapamatovatelné než periferní informace**. Přestože tento jev byl primárně pozorován ve spojení s emocionálními událostmi, u nichž se předpokládá zúžení pozornosti, při kterém je centrální informace zachycena jako první, projevila se jeho platnost také v událostech bez emocionálního obsahu (Ibabe, Sporer, 2004).

Zajímavou je rovněž otázka obsahu informace, například zda jde o informaci týkající se činnosti nebo informaci deskriptivní. Ibabe a Sporer ověřovali teorii, že svědek podává přesnější výpověď ve vztahu k činnostem než ve vztahu k popisům, a získali pro ni silné potvrzení (Ibabe, Sporer, 2004). Mezi možná vysvětlení tohoto jevu patří to, že pozorovatel obecně soustředí svou pozornost nejdříve na činnosti, akci, a teprve poté na popisné detaily kontextu, nebo teorie, že vybavování na základě linie příběhu, což umožňuje pouze akce a nikoli pouhý popis, probíhá na základě dříve naučených schémat

o takovém typu událostí, zatímco je méně pravděpodobné, že osoba má schéma pro vybavení popisných informací (Ibabe, Sporer, 2004).

Dalším jevem zmiňovaným v souvislosti s chybami ve vnímání a vštěpování určitých druhů informací je **tzv. slepota vůči změnám** (change blindness). Slepota vůči změnám se týká těžkostí, kterým pozorovatelé čelí při zaznamenání změn ve svém percepčním okolí. Ukazuje se např., že změni-li se identita hlavní postavy v průběhu události, svědci nemusí změnu zaznamenat. Davies a Hyne zjistili, že navzdory velkým rozdílům ve výšce a stavbě těla mezi dvěma muži, hrajícími ve videonahrávce lupiče, si pouze 39% pozorovatelů všimlo, že došlo ke změně identity (Davies, Hyne, 2007).

Výsledky v tomto výzkumu měly vztah také k pozornosti. Při náhodném sledování (s instrukcí: video ukazuje snadnost vloupání a důležitost zabezpečení domů) si změny všimlo 12,5% účastníků, v úmyslně pozorném sledování (instrukce: dívejte se pozorně, později dostanete paměťový test) si změny všimlo 65% účastníků (Davies, Hyne, 2007).

Míra násilí přítomná v události

Svědkové jsou obvykle přesnější, když je událost méně násilná (Loftus, 1981). Vliv násilnosti trestného činu (násilí přítomného v pozorovaném jednání) na přesnost svědkovy výpovědi byl zkoumán ve výzkumu Clifforda a Hollina (1981), který je v odborné literatuře často zmiňován, což svědčí o hodně jednoznačném přijetí jeho výsledků. Již dříve někteří psychologové upozorňovali, že násilí může zhoršit přesnost paměti. Naopak právnícká obec dávala najevo odlišný názor, a to víru, že násilná povaha trestných činů naopak zvyšuje spolehlivost svědecké výpovědi (Clifford, Hollin, 1981).

Clifford a Hollin ve své studii zjistili, že výpovědi svědků násilného incidentu byly mnohem méně přesné, než v případě svědků nenásilných incidentů. Pokus spočíval v promítnutí nahrávky účastníkům. Na nahrávce byla žena, která šla sama směrem ke kameře. V jedné (násilné) verzi se k ní přiblížil muž, popadl ji za paži, mrštil s ní proti zdi a potom jí vytrhl tašku. Poté utekl, zatímco vzlykající žena zůstala na místě. Ve druhé (nenásilné) verzi muž k ženě přistoupil a zeptal se jí na směr cesty. Po zhlédnutí nahrávky

si účastníci měli vybavit incident, zodpovědět položené otázky a identifikovat muže ze sady fotografií. Výsledky jasně ukázaly, že **přesnost svědectví byla horší za násilných podmínek**. Autoři uvádějí možné vysvětlení, a to že sledování násilného incidentu může u svědka generovat vzrušení nebo stres a může tak způsobit zúžení pozornosti na omezený rozsah informací, zejména ve fázi vštěpování (Clifford, Hollin, 1981).

Clifford a Hollin se také zaměřili na otázku, zda má na přesnost svědka, zejména z hlediska identifikace pachatele, vliv rovněž počet pachatelů na místě činu. V pokusu tak byla použita verze nahrávky s jediným pachatelem a verze s jedním hlavním pachatelem a dvěma nebo třemi dalšími muži, kteří v průběhu jednání hlavního pachatele zaujímali vůči ženě příliš blízké, ohrožující postavení. V nenásilné, neutrální verzi nahrávky se vzrůstající počet pachatelů na přesnosti svědků neodrazil. V násilné verzi však ano – **přesnost svědectví i identifikace s rostoucím počtem pachatelů klesala**. Autoři jsou toho názoru, že v nenásilné verzi byli svědkové schopni zvládnout dodatečné požadavky na pozornost, percepci a paměť, ale v násilných, tj. stresových podmínkách, nikoli (Clifford, Hollin, 1981).

Přítomnost zbraně při trestném činu

Přítomnost zbraně při trestném činu může způsobit tzv. soustředěnost na zbraň (weapon focus), která se týká vizuální pozornosti, kterou očitý svědek věnuje pachatelově zbraní. „Soustředěnost na zbraň“ je fenomén týkající se koncentrace značné části svědkovy pozornosti na zbraň (hlaveň střelné zbraně nebo čepel nože) a z toho vyplývající snížená schopnost zapamatovat si ostatní detaily trestného činu (Stanny, Johnson, 2000; Loftus, Loftus, Messo, 1987).

Studie, kterou provedli Loftus, Loftus a Messo a jejíž výsledky autoři označili za první přímou empirickou podporu teorii o soustředěnosti na zbraň, poskytla silnou podporu existence tohoto fenoménu. Ve dvou experimentech se projevilo, že účastníci pokusu a) věnovali větší podíl oční fixace a delší oční fixace zbraní než neškodnému předmětu z kontrolní situace, a b) měli slabší paměťový výkon týkající se ostatních předmětů v situaci se zbraní v porovnání se situací bez ní, včetně snížení schopnosti poznat osobu

držící zbraň. Sami autoři si však položili otázku, zda by nebylo možné, že naznačená tendence odráží pouze tendenci fixovat pohled na jakýkoli neobvyklý objekt (Loftus, Loftus, Messo, 1987).

I když účinky přítomnosti zbraně při trestném činu tedy nejsou zcela jednoznačné, v metaanalýze provedené Steblayovou v roce 1992 se ukázalo, že často snižuje přesnost identifikace pachatele (podle Molnárová, 2008).

4.3 Fáze uchovávání informací

Druhou fází tvorby výpovědi je uchovávání informací, což je fáze probíhající v období mezi událostí a eventuálním vybavením informace či její určité části.

4.3.1 Obecně k problematice uchovávání v paměti

Jak již bylo řečeno, ve forenzním kontextu se nejčastěji setkáváme s problematikou paměti dlouhodobé, která slouží k uskladnění obrovského množství informací, přičemž někteří teoretici se domnívají, že její kapacita je téměř neomezená. Problém tedy nespočívá v nedostatečném rozsahu paměti, ale spíše v možnosti vybavit si tyto informace ve vědomí (Plháková, 2002).

Záležitost trvalosti paměti, tedy otázka, zda zapomínání znamená skutečnou ztrátu uskladněné informace nebo zda jde jen o ztrátu přístupu k informaci, která, když byla jednou uskladněna, zůstává navždy, není dosud zodpovězena. Zapomínání přitom nelze pokládat za jednoznačně nežádoucí proces. Je pravděpodobné, že chrání mentální kapacitu před zahlcením a přetížením (Plháková, 2002).

4.3.2 Proměnné ve fázi uchovávání informací

Ve fázi uchování přicházejí do hry nové faktory. Za nejvýznamnější lze považovat délku doby mezi událostí a vybavením a otázku pozdějšího ovlivnění vštípených informací.

Doba, která uplynula od vnímání a vštípení informace

Schopnost uchovávat informace v paměti je, stejně jaké jiné psychické schopnosti, individuální. Obecně platí, že **čím více času uběhlo od události, tím jsou vzpomínky na ni bledší**, kromě toho bývají obohacovány o zkušenosti z předchozích nebo následujících zážitků (Gillernová, Boukalová, 2006).

Loftusová uvádí, že lidé jsou lépe schopni pamatovat si informace, které se vyskytly kratší, spíše než delší dobu před tím, než o nich mají hovořit. Tento fenomén souvisí s tzv. Ebbinghausovou křivkou zapomínání, podle níž se nejvíce zapomíná v prvních hodinách po naučení se něčemu novému, potom se zapomínání zpomaluje. K poklesu přesnosti však dochází i dále s prodlužováním časového intervalu (Loftus, 1981).

Details, které zůstávají dobře uchovány, se vztahují především k osobám a k jejich činům, k počtu přítomných osob (do počtu sedmi osob) a k věcem, které v průběhu události sehrály určitou roli. Méně přesně se uchovávají informace o prostorových vztazích a chronologickém pořadí událostí, nejhůře se uchovávají vzpomínky na barvy, velikost a množství, zvuky a délky trvání děje (Bender, Wartemann, 1992 podle Gillernová, Boukalová a kol., 2006). Např. již Stern uváděl, že barvy, kterým nebyla věnována zvláštní pozornost, jsou velmi špatně pamatovány. Z toho důvodu např. opožděné zprávy týkající se vzhledu nebo oblečení, které osoba pečlivě nepozorovala, jsou většinou bezcenné (Stern, 1910).

Pozdější ovlivnění vštípených informací

V období mezi událostí a jejím vybavením mohou do paměti vstupovat nové informace, které mohou způsobit změnu paměti. Na tomto období je tedy důležitým nejen pouhý běh času, ale i to, co se v této době děje. Poté, co se událost stala, o ní lidé mluví, zaslechnou

konverzaci, mohou o ní číst. Klepy, čtení o události, diskusi s ostatními účastníky události atd. zmiňoval jako možný zdroj zkreslení již Stern (1910).

Experimenty ukazují, že **lidé mohou vzít informaci, ať pravdivou nebo nepravdivou, a integrovat ji do své paměti, čímž doplní nebo dokonce změni své vzpomínky** (Loftus, 1981). Výsledky studie Loftusové, Millera a Burnse (1978, podle Wells, Turtle, 1987) ukázaly, že většina lidí (59%) odpovídala v souladu s mylnou informací, která jim byla poskytnuta v dotazníku předloženém jim po události.

Mluvit o události nebo zaslechnout konverzaci může mít tedy negativní, ale i pozitivní efekt. Následná konverzace, která obsahuje falešné informace, může mít na originální vzpomínku efekt negativní. Přesto někdy postudálostní rozhovory mohou obsahovat správné informace a vliv na vzpomínku může být pozitivní (Loftus, 1981). Gillernová, Boukalová a kol. uvádějí, že trvalost uchování informací (nikoli však přesnost) stoupá, když osoba o událostech přemýšlela a informace si slovně formulovala. V případě, že člověk o události vyprávěl, mohl si tak událost ve své paměti upevnit. Diskuse mezi svědky je však podstatně méně žádoucí, protože dochází ke vzájemnému ovlivňování, k jevu konformity a sugestibility (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

V experimentu Muddové a Governa se ukázalo, že chybnou informaci, kterou vypovídacímu (svědkovi incidentu) po incidentu poskytl jiný svědek, zahrnulo 43% vypovídacích do svých vzpomínek. Po dvoutýdenním odstupu se efekt zahrnutí chybné informace do vzpomínek ještě zvýšil na 57% vypovídacích. Za nejpravděpodobnější vysvětlení tohoto jevu je považován **efekt konformity** (Mudd, Govern, 2004). Konformitou se rozumí změny chování nebo názoru, které vznikají jako výsledek skutečného nebo domnělého tlaku jiného jedince, skupiny nebo společnosti. Jako jedno z vysvětlení jevu konformity se přitom podává informační sociální vliv – existují situace nejistoty, kdy se pro lidi stává užitečným zdrojem informací chování jiných lidí, kdy se z nedostatku jiných informací mohou přimknout k ostatním s odůvodněním, že zřejmě umí situaci vyhodnotit a orientovat se v ní (Slaměník in Výrost, Slaměník, 2008).

Podávání svědectví o trestněprávně významné události může být právě takovou situací nejistoty ohledně toho, co se vlastně dělo.

Účastníci výše popsaného experimentu, kteří byli vystaveni působení chybné informace, navíc po dvoutýdenním odstupu projevovali větší jistotu ohledně svých vzpomínek, větší důvěru v jejich správnost, než účastníci z kontrolních skupin, kteří si po tomto intervalu byli svou podávanou výpovědí jisti méně. Projevila se tedy vzrůstající povaha efektu poskytnutí chybné informace od spolusvědka (Mudd, Govern, 2004). Skutečnost, že **postudálostní informace má větší vliv na poskytovanou výpověď, jestliže je poskytnuta později, tedy ve větší časové vzdálenosti od události**, než když ihned následuje originální událost, byla zjištěna už Loftusovou a kol. (1978, podle Wells, Turtle, 1987). V této souvislosti je třeba uvést, že výpověď o trestném činu je obvykle podávána až s delším časovým odstupem od události. V souladu s výsledky uvedeného výzkumu by se tedy mohl efekt poskytnutí chybné informace projevit ve zvýšené míře.

Proces, při němž postupem času jistota ohledně vzpomínek klesá, je přitom procesem přirozeným. Avšak v případě, že výpověď jednoho vypovídajícího je podobná výpovědi druhého vypovídajícího, důvěra ve vzpomínky může u obou naopak stoupat, neboť každý může cítit, že když i někdo jiný má podobnou vzpomínku, musí tato vzpomínka být správná. Tento jev však může být pro výpověď vysoce negativní, zvláště když pocit podpory pochází z nepřesného zdroje nebo dokonce ze zdroje, který se snaží vypovídajícího zmást úmyslně (Mudd, Govern, 2004).

Výše uvedené má vliv i na posuzování nesrovnalostí mezi výpověďmi různých osob. Tyto nesrovnalosti svědčí o vzpomínkové chybě nebo produkci lži alespoň jedné z těchto osob. **Avšak pokud jde o konzistentnost výpovědí více svědků, ani tento fakt nelze přeceňovat.** Ke shodě mezi výpověďmi více svědků mohou vést i jiné faktory, např. interakce mezi svědky, při kterých vzájemně informace sdílejí, nebo skutečnost, že faktor, který způsobí omyl jednoho svědka může způsobit i stejný omyl svědků ostatních (Wells, 2006; Mudd, Govern, 2004).

Pokud jde o otázku, zda je rozdíl v ovlivnitelnosti postudálostní mylnou informací mezi vzpomínkami na centrální nebo periferní detaily, existuje poměrně široká shoda na tom, že **náchylnější k ovlivnění jsou detaily periferní** (např. Wise a kol., 2007; Gerrie a kol., 2006; Dristas, Hamilton, 1977 podle Wells, Turtle, 1987).

Lindsay uvádí, že některé výzkumy ukázaly, že sugestibilní efekt nové informace, který se ukazoval při vybavovacích testech („Pamatujete si, že jste to viděl?“ – „ano/ne“), může být do určité míry eliminován, jestliže byli lidé u každé položky přímo dotázáni na zdroj své informace (tj. testování source-monitoring testem) - „Pamatujete si, že jste to viděl při události/při postudálostních informacích/v obou zdrojích/v žádném zdroji?“. Lidé byli lépe schopni přiřadit položku k postudálostní informaci a nezaměnili ji s informací přímo zažitou při události. Lze tedy dovodit, že dotazování, zahrnující také otázku na zdroj informace (source-monitoring instrukci), může vést vypovídající osoby k přísnějším kritériím na vzpomínku a umožnit jim identifikovat její zdroj, a to alespoň v jednodušších podmínkách (Lindsay, 1993). V podmínkách, kdy byla situace méně jasná a událost, o níž se referovalo, složitější, však source-monitoring test ke správnému zařazení vzpomínky nevedl. Z toho vyplývá, že **vsugerované vzpomínky se mohou objevit i tehdy, kdy se osoba snaží takové chybě se vyhnout** (Lindsay, 1993).

Možným zdrojem tohoto druhu ovlivnění uchovávaných informací může být také vyslychající, když dá svědkovi postudálostní informace, které má z jiných zdrojů. Kontaminace pocházející z postudálostních informací je přitom pravděpodobnější, když zdroj této informace je vysoce důvěryhodný, událost obklopuje nejistota a informace se týká periferních detailů. Vyslychající osoba tato kritéria obvykle splňuje (Wise a kol., 2007). V rámci této kategorie proměnných jsem se tedy již dostala k jedné z nich, která patří do skupiny proměnných kontrolovatelných justičními orgány.

4.4 Fáze vybavování a předávání informací

Třetí fáze utváření výpovědi je vybavování informací z paměti a jejich předkládání vyslýchajícímu.

4.4.1 Obecně k problematice vybavování z paměti

Vybavování informací z paměti začíná tím, že se objeví vyvolávací signál (vodítko k vybavení, signální klíč), který nastartuje a usměrní hledání informace uchovávané v paměti (Nakonečný, 1998). Předpokládá se, že informace jsou utříděny do určitých kategorií a vzájemně propojeny do sémantických sítí. Spoje mezi psychickými obsahy umožňují nebo usnadňují jejich vybavování. Vybavování může být významně znesnadněno, vycházíme-li z neefektivních nebo chybných vodítek. Rovněž volní úsilí působí spíše rušivě, správný údaj zpravidla vstoupí do vědomí poté, co o vybavení přestaneme usilovat (Plháková, 2002).

Vybavování si zapamatovaného vystupuje ve dvou formách – prostřednictvím reprodukce a znovupoznání. Reprodukce je znovuvybavením si toho, co bylo vnímáno, znovupoznání (rekognice) znamená, že je objekt vnímán jako známý (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

Informace, které si vypovídající vybavuje z paměti, předává ve formě výpovědi vyslýchajícímu. Výpověď představuje reprodukci vnímaných a zapamatovaných událostí. Na odevzdávání informací se přitom podílí celá osobnost vypovídajícího a řada dalších psychologických faktorů (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

I při procesu vybavování a předávání informací dochází k subjektivnímu přetváření informací a není sporu o tom, že vzpomínky svědků mohou být pozměněny nebo ovlivněny právě až ve vybavovací fázi.

4.4.2 Proměnné ve fázi vybavování a předávání informací

Vzpomínkové mezery

Vlivem fungování paměťových procesů dochází běžně k tomu, že ve výpovědi osoby existují tzv. vzpomínkové mezery. Jedná se o jeden z druhů vzpomínkových chyb neboli klamných vzpomínek (další budou uvedeny níže v části Subjektivní dotváření vzpomínek). Vzpomínkové mezery mohou být uvědomované nebo neuvědomované, neuvědomované pak mohou být prosté či vyplněné jiným obsahem (Čírtková, 1998; Matiašek, Soukup, Bárta, 1968):

Vzpomínková mezera uvědomovaná - vypovídající si uvědomuje, že existuje fakt, který vnímal, ale který v danou chvíli není schopen reprodukovat (např. nemůže si vybavit jméno osoby). Tento případ je příznivější - osoba si je jistá, že něco vnímala, ale nyní není schopna si to vybavit. Obvykle je vhodnou technikou k jejímu překonání změnit ve výsledku téma, poté může správné vybavení nastat.

Vzpomínková mezera neuvědomovaná prostá - ve vzpomínce vypovídajícího nějaký fakt chybí, ale on si to neuvědomuje. V daném případě je tedy podávána neúplná výpověď. Tento druh vzpomínkové chyby je velmi problematický proto, že může zpochybnit spolehlivost výpovědi jiného vyslýchaného, kterému daný fakt ze vzpomínky nevypadl.

Vzpomínková mezera neuvědomovaná vyplněná jiným obsahem - ve vzpomínce vypovídajícího chybí správný fakt, který byl nahrazen faktem nesprávným nebo částí vzpomínky na jinou situaci. Je zřejmé, že se jedná o velice závažný druh vzpomínkové chyby, kdy vypovídající podává nepřesnou informaci.

Subjektivní dotváření vzpomínek

Jednou z příčin zkreslení vzpomínek je to, že si z dlouhodobé paměti snáze vybavujeme smysluplné informace, na rozdíl od informací nesmyslných nebo zmatených. Lidé mají tendenci vnášet do chaotických vzpomínek určitý smysl a řád, a to na úkor jejich přesnosti (Plháková, 2002).

Tato tendence spolu se skutečností, že to, co člověk vnímal, ztrácí postupně jasnost a přesnost, může vést k některým kvalitativním změnám vzpomínek a tím ke vzpomínkovým chybám, jako jsou (Čírtková, 1998; Matiašek, Soukup, Bárta, 1968):

Časový posun vzpomínky, kdy vyslýchaný reprodukuje správné vzpomínky, ale sled vzpomínek je uváděn v jiném časovém pořadí, než jak ho ve skutečnosti vnímal, pořadí dějů je pozměněné, různě přehozené. Jedná se o poměrně běžný jev, ke kterému dochází zejména tehdy, když sled jednotlivých událostí je ve své chronologii dílem náhody, tozn. kdy nejsou přítomny logické vztahy např. mezi příčinou a následkem. Jde o závažnou kvalitativní změnu vzpomínky, která může mít negativní dopad na vyšetřovaný případ, např. při potvrzení či vyvrácení alibi.

Obsahové rozšíření vzpomínky, kdy ve vzpomínkách nejsou mezery, skutečně vnímané děje však byly fantazijně vyzdobeny a doplněny, aniž si vypovídající toto rozšíření uvědomuje. Vyskytuje se zejména u osob, které si i v běžném životě ke vzpomínkám přidávají něco z vlastní fantazie, častější je proto u dětí, osobností s hysterickými rysy, nevyrovnaných osobností apod.

Snové vzpomínky, kdy jsou vysněné představy spojovány se skutečnými představami, přičemž vypovídající obojí podává jako celkovou vzpomínku na minulý zážitek; tyto případy jsou řídké, mohou se vyskytovat u dětí, starých lidí nebo nemocných lidí.

Pokud jde o tendenci doplňovat logický průběh událostí, studie ukazují, že **lidé mohou falešně a současně s jistotou poznávat jednání, které ve skutečnosti v rámci události neviděli, a to i bez vnější sugesce, bez nátlaku**. Gerrie a kol. ukázali lidem videonahrávku jednání, ze které však byly vystříhány určité scény. Šlo o scénu ukazující ženu, která připravovala sendvič. Ze scény byly vystřiženy některé fáze činnosti – např. roztírání másla na sendvič (podstatné), vrácení víčka na nádobu s máslem (nepodstatné), sejmutí víčka ze sklenice s marmeládou (středně podstatné) apod. Téměř všichni účastníci falešně označili zaregistrování alespoň jedné chybějící sekvence. Gerrie a kol. uvádějí, že výsledky výzkumu jsou ve shodě s dřívější studií Jenkinse, Walda a Pittengera, provedenou v roce 1986, kteří k podobnému účelu použili chybějící diapozitivy ve znázornění činností ženy připravující čaj (podle Gerrie a kol., 2006).

Výše popsaný jev se týká jak podstatných, tak nepodstatných typů jednání – přestože falešně si „zapamatovat“ nepodstatnou činnost je pravděpodobnější, sebejistota, s jakou o vidění té které činnosti subjekty referují, je shodná pro oba typy. Přesto výzkumy srovnávající v této souvislosti centrální a periferní detaily opakovaně ukázaly, že paměť je lepší ve vztahu k centrálním než k periferním informacím. Následkem toho se také zdá pravděpodobné, že lze centrální informace obtížněji zkreslit (Gerrie a kol., 2006).

Situační kontext

Pokud jsme si nějaké informace zapamatovali v určitém prostředí, tak si je v podobném prostředí vybavíme snáze, než ve zcela odlišných podmínkách. Jeden zdroj chyb ve vzpomínkách tak může pocházet z faktu, že kontext vybavování je typicky velmi odlišný od kontextu, ve kterém svědek viděl původní událost. Mentální navrácení vypovídajícího do stavu, který je podobný tomu, ve kterém byl při originální zkušenosti, zlepšuje vzpomínku. Tento fakt je jedním ze základních kamenů techniky kognitivního výslechu, který bude popsán dále samostatně.

Stres

Proměnnou, která může moderovat účinek stresu při vybavování, je typ vybavovací situace. Deffenbacher a kol. uvádějí, že přestože není jasné proč, je zřejmé, že vysoký stupeň stresu mnohem negativněji zasahuje vybavování na základě dotazů než volné vybavování. Možným důvodem je to, že ve fázi volného vybavování, tj. volného líčení události, vypovídající moderuje stupeň stresu tím, že má kontrolu nad tím, co říká a v jakém pořadí to říká (Deffenbacher a kol., 2004).

Verbalizace vzpomínek

Může dojít k situaci, že vyslýchaná osoba události vnímala, zapamatovala si je a aktuálně si je i vybavuje, ale má problém s verbalizací svých vzpomínek (Čírtková, 1998). Tedy s jejich adekvátním popsáním či nazýváním, když není schopna použít vhodné či výstižné slovní výrazy.

V pozadí tohoto jevu je obvykle snížení verbálních schopností, jehož typickými příznaky je chudost vyjadřovacích prostředků, omezenost slovní zásoby, jednoduchá stavba vět apod. Toto omezení verbálních schopností je obvykle při výslechu brzy patrné (Čírtková, 1998).

Vlastní úsudky

Nelze rovněž zapomínat, že vyslýchaný často doprovází reprodukci vnímaných událostí vlastními úsudky. Přesnost výpovědi proto závisí i na správnosti a přesnosti svědkova úsudku. Úsudky a závěry vlastního mínění se vyskytují tím spíše, čím složitější jsou pro vyslýchaného pokládané otázky. Matiašek, Soukup a Bárta proto zejména doporučují, aby vyslychající jasnými a konkrétními otázkami přiblížil svědka ke vnímaným faktům a oprostil ho tak od jakýchkoli zbytečných úvah a závěrů o nich (Matiašek, Soukup, Bárta, 1968).

Základem problému tvorby vlastních úsudků může být již samotná **subjektivita vnímání**, jak byla popsána v kapitole „Proměnné ve fázi přijímání informací“. Výstižný příklad subjektivity vnímání uvedli Combs a Snygg při vysvětlování subjektivní povahy vjemového pole, když napsali, že například „místní řidič na wyomingské venkovské silnici v noci ihned rozpozná ochmýřenou korunu větévek laskavce, zatímco návštěvník z amerického pobřeží ji může pokládat za balvan a varovat řidiče, ať zastaví“ (Combs, Snygg, 1959, podle Drapela, 1998). Převédeme-li uvedený příklad na situaci výslechu, v rámci něhož by zmínění řidiči měli podat výpověď o tom, co na silnici viděli, jaké praktické důsledky má tento jev? Je nutné **jasně zjistit a odlišit, co vypovídající opravdu viděl**, a nezastavit se pouze u jeho interpretace vnímané události, u jeho úsudku, který již může neúmyslně dávat nepřesnou informaci.

K uvedenému je třeba ještě poznamenat, že je nutné odlišovat popsanou nevhodnost vlastních úsudků od situace, kdy je vypovídající k úsudku přímo vybídnut, což je typické např. při výzvách k odhadům - odhad trvání události, odhad rychlosti vozu apod.

Reatroaktivní nebo proaktivní útlum a reminiscence

Podobné obsahy uložené v paměti na sebe působí rušivě. Čím jsou si dvě události, místa a osoby navzájem podobnější, tím je větší tendence je zaměňovat a detaily, které se vztahují k těmto jednotlivým událostem, místům či osobám, už nedokážeme rozeznat, splývají v jednu vzpomínku. V případě podobnosti dvou informací může tedy dojít k tzv. **retroaktivnímu nebo proaktivnímu útlumu**. Při retroaktivním útlumu narušují nové poznatky vybavování starých informací, při proaktivním útlumu jsou kvůli starým zážitkům potíže s vybavováním zážitků nových (Gillernová, Boukalová a kol., 2006; Plháková, 2002).

Jako **retroaktivní nebo proaktivní útlum** se označuje ještě další situace. Osoby, které prožily nějakou silně stresující nebo emociogenní situaci, někdy nejsou schopné vybavit si to, co takové situaci bezprostředně předcházelo nebo bezprostředně po ní následovalo. Jedná se o situaci, kterou je třeba jednoznačně odlišit od případů, kdy osoba informace zná, ale nechce vypovídat (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

A dále je třeba se v této souvislosti zmínit o přirozeném paměťovém jevu, tzv. **reminiscenci**, rozpomenutí se. Jedná se o náhlé spontánní vybavení si zdánlivě už zapomenutých informací vlivem náhodných příznivých okolností (Gillernová, Boukalová a kol., 2006). Možnost jevu reminiscence je velmi důležitá v oblasti věrohodnosti výpovědi, neboť může např. způsobit nekonzistentnost mezi aktuální a dřívější výpovědí a vyvolat tak pochybnosti o pravdivosti výpovědi.

Sebejistota vypovídajícího ohledně přesnosti jeho výpovědi

Specifickou otázkou přesnosti výpovědi je vztah mezi přesností výpovědi a sebejistotou projevovanou vypovídajícím, tedy otázka, jak spolehlivým indikátorem přesnosti svědkovy výpovědi je jím samým vyjadřovaná sebejistota o tom, že je jeho výpověď přesná, případně se kterými částmi výpovědi si je jistý. Nejedná se o proměnnou vstupující do procesu vytváření výpovědi tak, jak jsou zde popisovány. Přesto není možné tuto problematiku pominout.

Spoléhání se na svědkovu sebejistotu jako indikátor jeho přesnosti je poměrně přirozené. Přesto tuto víru v adekvátnost jistoty jako indikátoru přesnosti výzkumy nepotvrzují. Např. Deffenbacher ukázal, že mezi sebedůvěrou a přesností není žádný vztah (1980, podle Loftus, 1981). **Odborníci proto varují, aby se soudní systém nespoléhal na sebejistotu jako na indikátor přesnosti** (Sporer, 2008).

Již Stern v roce 1902 hovořil o vztahu mezi sebedůvěrou a přesností výpovědi, když uvedl, že na základě jeho instrukce měli mladí lidé podtrhnout ty části svých výpovědí, o kterých si byli absolutně jistí, o kterých by byli ochotni přísahat před soudem. Přestože měli nejlepší snahu to řádně učinit, výsledky ukázaly, že v podtržených větách bylo téměř tolik chyb jako ve zbytku výpovědi (podle Sporer, 2008).

Deffenbacher testoval tvrzení, že možnost predikovat přesnost výpovědi z celkově vyjadřované sebejistoty se liší podle stupně optimálnosti podmínek, za nichž jsou informace zpracovávány, tedy vštěpovány, uchovávány a vybavovány. Autor došel k závěru, že málo optimální podmínky, takové, které snižovaly pravděpodobnost spolehlivého svědectví (tedy podmínky s vysokou pravděpodobností chyby ve vštípení, uchovávání a vybavování informací), **měly za následek nulovou nebo dokonce negativní korelaci mezi přesností a sebejistotou** (Deffenbacher, 1980).

Otázka vztahu přesnosti a sebejistoty svědka byla také třetím okruhem, na který se ve svém výzkumu vlivu násilí přítomného v události a počtu pachatelů na přesnost výpovědi zaměřili Clifford a Hollin. Autoři zjistili, že na vyjadřovanou míru sebejistoty neměla vliv ani povaha incidentu (násilnost či nenásilnost) ani počet pachatelů. V nenásilné verzi incidentu shledali známky toho, že svědci byli schopni reálně ohodnotit svůj identifikační výkon, jejich sebejistota odpovídala jejich přesnosti. **V násilné verzi incidentu však nebyl významný vztah mezi přesností identifikace a vyjadřovanou sebejistotou** (Clifford, Hollin, 1981).

Na vztah mezi přesností a sebejistotou vypovídajícího ohledně vlastní přesnosti se zaměřil i výzkum provedený Tenneyovou a kol. (2007). Autoři se zaměřili na řešení

otázky, jak lidé hodnotí sebejisté/nesebejisté a přesné/nepřesné svědky při různých kombinacích těchto atributů.

Výzkum ukázal, že **sebejistí svědci jsou považováni za důvěryhodnější než nesebejistí** a přesní za důvěryhodnější než nepřesní. Tyto dva aspekty však nefungují zcela nezávisle na sobě. Ukázalo se, že **svědek, který projevoval sebejistotu ohledně chybné informace, ztrácí více důvěryhodnosti, než kolik jí ztrácí svědek, který byl ve vztahu k chybné informaci méně sebejistý**. Vyjádření nižší sebejistoty ve vztahu k nějaké informaci, ve které skutečně chybuje, vedlo k tomu, že ve vztahu k informaci, ohledně níž vyjádří jistotu, byl považován za důvěryhodnějšího než svědek, který dával najevo sebejistotu vůči všem informacím (Tenney a kol., 2007).

Tento jev může být způsoben tím, že řekne-li svědek, že si není jistý o jednom detailu, a pak se skutečně ukáže, že chyboval, lze z toho vyvozovat, že **rozpoznává limity svých znalostí**. Když takový svědek učiní druhé tvrzení s vysokou sebejistotou, toto druhé tvrzení by se mohlo jevit velmi důvěryhodně. Naopak projevuje-li sebejistotu ohledně všech svých tvrzení, ale udělá chybu, mohou hodnotitelé dovozovat, že nemá náhled na své znalosti, a dojít k závěru, že se může mýlit i v jiných vysoce sebejistých tvrzeních (Tenney a kol., 2007).

Z uvedeného mimo jiné vyplývá, že by si svědci měli dávat velký pozor na to, jakou míru sebejistoty projevují, aby kombinací sebejistoty a chyby nezpůsobili, že bude jejich výpověď ještě nevěrohodnější, než kdyby určitou nejistotu připustili.

Další druh proměnné

Ve fázi vybavování informací vstupuje do hry nový hráč – vyslychající. V této fázi tedy hrají významnou roli kromě proměnných vyslychaného (a události) také proměnné kontrolovatelné orgány činnými v trestním řízení – způsob, jakým jsou získávány informace. Těmto proměnným bude věnována následující samostatná kapitola.

5. Vedení výslechu jako proměnná ve fázi vybavování a předávání informací

Mezi odborníky panuje všeobecná shoda na tom, že způsob, jakým je informace získána, má mimořádný význam. Vybavování je ovlivňováno kontextem a pokládanými otázkami (Sporer, 2008).

Spurný uvádí, že důležitým kritériem kategorizace výslechů pro určení taktiky je vztah vyslýchané osoby k vlastní výpovědi. Podle tohoto kritéria se výslechy člení na:

- výslech osoby, která chce vypovídat pravdu a je toho schopná; výsledkem je přesná a relativně úplná výpověď
- výslech osoby, která chce vypovídat pravdu, ale z nějakých objektivních nebo subjektivních důvodů toho není schopná; výsledkem je nepřesná a neúplná výpověď
- výslech osoby, která nechce vypovídat pravdu; pro tento typ výslechové situace je příznačný soupeřivý až konfliktní průběh interakce v důsledku lživé výpovědi vyslýchaného (Spurný, 2003).

Výslech každého z výše zmíněných svědků vyžaduje jiné výslechové taktiky, jiný přístup. Tématu této práce se z hlediska uvedeného členění týká odrážka první a druhá – výslech osoby, která chce vypovídat pravdu a je toho schopná nebo toho není zcela schopná. V případě takového „spolupracujícího vypovídacího“ je třeba soustředit se na výslechové techniky, jejichž účelem je neohrozit přesnost a úplnost výpovědi, nikoli na výslechové techniky zacílené na získání informací od nespolupracujícího vyslýchaného. Spolupracujícím vypovídacím je nejčastěji svědek nebo oběť, z toho důvodu bude i v následujícím textu, jak jsem již uvedla v úvodu práce, někdy místo termínu „vypovídací“ či „vyslýchaný“ použitý termín „svědek“.

Je však třeba mít současně na paměti, že oddělení těchto kategorií vypovídacích osob není nepropustné. I zdánlivě spolupracující svědek nebo zdánlivá oběť se může změnit v podezřelého a obviněného nebo může vyslýchající naopak předpokládat, že vyslýchá

osobu, která nechce vypovídat pravdu, avšak tento předpoklad může být mylný, přičemž volbou taktiky výslechu (zaměřené na překonání produkce lži) se může snížit množství a kvalita získaných informací.

Otázky kladené vyslýchajícím mohou mít negativní vliv, neboť se jimi může narušit přirozený proces vybavování informací z paměti a jejich předkládání. Je tedy nezbytné vyslýcháného nijak neovlivňovat a nechat ho produkovat i irelevantní informace, i když to třeba může znamenat ztrátu času (Fisher, 1995).

Na druhou stranu však vyslýcháný pomoc vyslýchajícího při vybavování informací obvykle potřebuje, neboť bez vlivu vyslýchajícího je pravděpodobné, že volné vybavení nevyčerpá celý obsah jeho paměti (Fisher, 1995).

Z uvedeného vyplývá, že se nelze vyhnout tomu, aby výslech byl skutečnou interpersonální komunikací a interakcí dvou (případně více) osob tak, jak vyplývá z jeho obecného psychologického vymezení. Je však nezbytné minimalizovat rizika, že by právě v této fázi utváření výpovědi mohlo vlivem nevhodného postupu dojít k ovlivnění přesnosti předkládaných informací.

5.1 Možné nevhodné postupy při výslechu

Již Stern jako druhou skupinu chyb (vedle „chyb příběhu“) uvedl „chyby dotazování“ (interrogatory errors). Ty jsou způsobeny průběhem výslechu, mají tedy svůj původ ve vnějším zdroji. Na jednu stranu je dotazování skvělým prostředkem k vyplnění mezer ve spontánní výpovědi, na druhou stranu je, jak dokazují experimenty, možnou příležitostí ke zkreslení (Stern, 1910).

Ve věci systémových proměnných podávají psychologové různé výčty příkladů problematických postupů týkajících se vyslýchání svědků. Například Fisher uvádí výsledky analýzy typických policejních výslechů, kterou provedli v roce 1987 Fisher, Geiselman a Raymond. Analýza identifikovala tyto společné rysy výslechů:

- po stručném představení vyslýchající požádá svědka, aby vyličil, co se stalo při trestném činu
- potom mu pokládá krátké, přímé otázky, které vyvolají stejně krátké odpovědi („Jak byl vysoký?“, „Kolik vážil?“)
- na závěr ukončí výslech širokou žádostí o dodatečné informace („Je ještě cokoli dalšího, co si ještě pamatujete o události?“) (Fisher, 1995).

Při rozboru výslechů se pak ukázalo, že mnohé typy chyb se vyskytovaly téměř univerzálně (Fisher, 1995; Wrightsman, Fulero, 2005):

- přerušování svědka - výslech je zahájen otevřenou otázkou žádající vyličení, avšak v průběhu líčení je svědek často přerušován,
- pokládání příliš mnoha otázek vyvolávajících krátké odpovědi,
- pokládání otázek ve velmi rychlém tempu - když vyslýchající přešel k tomuto stylu dotazování, obvykle bylo rozmezí mezi koncem svědkovy odpovědi a novou otázkou méně než jedna vteřina,
- posloupnost otázek nekompatibilní se svědkovou mentální reprezentací – zde se jednalo především o pokládání otázek vždy ve stejném pořadí, jako by byl používán standardizovaný seznam (věk pachatele, jeho výška, stavba těla, tvář, oblečení), bez ohledu na to, jaký obraz měl svědek zrovna v mysli; dále se jednalo o opožděné kladení otázek – otázka se netýkala právě dané odpovědi, ale některé z odpovědí předchozích, čímž byly přerušeny svědkovy aktuální myšlenky.

Z hlediska vlivu výslechu na přesnost a úplnost výpovědi jde tedy o to vést výslech způsobem, díky kterému vyslýchající získá co největší možné množství správných informací a současně se vyhne kontaminování vzpomínek vypovídajícího na událost. Toho lze dosáhnout použitím vhodných psychologických technik (Wise a kol, 2007).

5.2 Vhodné psychologické postupy při vedení výslechu

V první řadě musím připomenout, že se v této práci zaměřuji na výslech z **pohledu jeho možného vlivu na přesnost či úplnost výpovědi získaných informací**, tj. na rizika ovlivnění, která se skrývají ve výslechových postupech při výslechu svědka majícího v úmyslu podat pravdivou výpověď. Nejedná se o vyčerpávající popis ani procesního postupu výslechu ani výslechových technik. Tak v části týkající se typu otázek např. není zahrnuta problematika kriminalisticko-taktických otázek při výslechu, při němž vyslýchající očekává nepravdivé odpovědi, které mají vést k odhalení lhaní, apod.

Matiášek, Soukup a Bárta zdůrazňují, že v průběhu výslechu je obecně nezbytným předpokladem **řídící úloha vyslýchajícího**. Přestože vyslýchající má k dispozici „jen slovo a důraz“, může na vyslýchaného působit tak, aby neustále posiloval svou řídící úlohu, aniž by porušoval zákon, tj. bez jakéhokoli nátlaku. Mezi způsoby takového působení se mimo jiné řadí správná technika výslechu (Matiášek, Soukup, Bárta, 1968).

Dále uvedu popis v odborné literatuře nejčastěji zmiňovaných vhodných technik vedení výslechu, které vycházejí z psychologických poznatků o možném pozitivním či negativním ovlivnění výslechu a tedy i výpovědi. V některých případech doplním i vlastní zkušenosti z vedení výslechů. Jednotlivé techniky a psychologické poznatky jsou seřazeny podle toho, v jaké fázi výslechu mají nejsilnější význam.

Výslech je dynamický proces a do určité míry kompaktní celek, mající svou strukturu. Heretík uvádí tyto etapy výslechu – přípravná fáze, úvodní etapa, jádro výslechu, závěr výslechu, záznam a vyhodnocení výslechu (Heretík, 2004).

1) Přípravná fáze výslechu

Velkou důležitost má stadium před vlastním výslechem, a to příprava vyslýchajícího na výslech. Matiášek, Soukup a Bárta (1968) řadí „důkladnou přípravu“ (vedle inteligence, praxe apod.) mezi základní předpoklady toho, aby vyslýchající mohl při výslechu mít řídící roli a aby výslech mohl být úspěšný z hlediska získání informací.

Příprava výsledku ovlivňuje kvalitu jeho průběhu a výsledků, proto by jí měl vyslýchající věnovat určitý čas u každého výsledku, i toho zdánlivě jednoduchého (Musil, 1994). Z uvedeného vyplývá, že i v případě, na který se zde soustředím, tedy v případě výsledku spolupracujícího vyslýchaného, nelze pečlivou přípravu na výslech vynechat nebo podcenit.

V rámci přípravné fáze přitom vyslýchající neanalyzuje pouze **dosud známá fakta o případu a související otázky** (např. právní, technické apod.). V rámci přípravy výsledku získává z dosud shromážděných materiálů také **psychologicky významné informace o vyslýchaném** (Spurný, 2003).

Kriminalistika teoreticky přípravu na výslech rozděluje z obsahového a organizačního hlediska na šest částí, které se vzájemně prolínají a doplňují (Musil, 1994):

- analýza skutkového děje
- analýza osobnosti vyslýchaného
- stanovení místa výsledku
- stanovení doby výsledku
- zajištění přítomnosti vyslýchaných osob (např. předvolání či předvedení)
- přihlídnutí k osobnosti vyslýchajícího (zejména jeho uvážení, zda je schopen tento konkrétní výslech úspěšně vést).

Ze zkušenosti musím říci, že pokud vyslýchající nemá dokonalou znalost jak procesních aspektů výsledku, tak věcných aspektů případu, je prakticky nemožné, aby z výsledku vyzískal maximum informací, tedy aby získal úplnou výpověď.

Znalostí procesních aspektů mám na mysli znalost procesních práv a povinností svých i vyslýchaného – neboť, jak bylo již uvedeno v rámci vymezení pojmu výslech, jedná se o interakci mezi vyslýchajícím a vyslýchaným „za zákonem stanovených podmínek a z důvodů stanovených zákonem“. Znalost procesních pravidel by měl vyslýchající mít přímo „pod kůží“. Nejen proto, aby byl schopen reagovat na jakékoli případné námitky

v tomto smyslu, ale také proto, aby o nich v průběhu výslechu vůbec nemusel přemýšlet a mohl se soustředit na vlastní výslech.

Znalost věcných aspektů případu znamená znát všechny dosud dostupné informace a rozumět jim – znát fakta, odborné souvislosti apod. Je to důležité proto, aby mohl průběžně z tohoto hlediska pomáhat vypovídajícímu ve vybavování kladením otázek, aby mohl předvídat vývoj výslechu a přizpůsobovat tomu své otázky, a také aby mohl průběžně hodnotit věrohodnost toho, co vypovídající říká.

2) Úvodní fáze výslechu

Matiášek, Soukup a Bárta uvádějí jako první bod v popisu správné techniky výslechu „**způsob přivítání vyslýchaného**“. U osoby, která jde podat výpověď, lze očekávat pocit napětí a určitou nejistotu, případně i intenzivnější emoce typu strach, úzkost, zoufalství apod. Obecně je tedy správné snažit se odstranit napětí a vytvořit dobrou atmosféru, odpovídající danému případu i osobnosti vyslýchaného. Současně je třeba (což platí pro celý průběh výslechu), aby měl vyslychající k vyslýchanému individuální přístup, tedy aby bral v úvahu jeho osobnost a situaci (Matiášek, Soukup, Bárta, 1968).

Stejně tak Porada a kol. uvádějí, kromě procesních náležitostí jako je ověření totožnosti či poučení o právech a povinnostech, také psychologicky významné doporučení „**formovat psychologický kontakt mezi vyslychajícím a vyslychaným** (Porada a kol., 2007).

Úvodní fáze výslechu může být pro nepříliš zkušeného vyslychajícího obtížná. Je nezbytné dobře se na ni psychicky připravit. Uvědomit si, jak vypadá místnost, v níž se setkání bude odehrávat, kde bude on a vyslychaný sedět, jak proběhnou první okamžiky setkání. Doporučila bych i nazkoušet si několik prvních vět – způsob přivítání, způsob, jakým vyslychaného instruuje, první fráze vlastního jádra výslechu. Je důležité, aby svědek měl od počátku pocit kompetentnosti vyslychajícího. Dojem nekompetentnosti by však mohla vzbuzovat i případná nepřirozenost vyslychajícího či absence jistoty ve vystupování, a to bez ohledu na to, jak odborně zdatný ve věcných otázkách může být.

V rámci úvodní fáze je také třeba „**jasně, otevřeně a rozhodně vyjádřit důvod výsledku**“. Přesnost formulací je rozhodující pro pochopení věci vyslýchaným a pro možnost vytvoření spontánní výpovědi. To ovšem předpokládá patřičnou předběžnou přípravu vyslychajícího (Matiášek, Soukup, Bárta, 1968).

Již v úvodní fázi a poté v průběhu celého výsledku může být v závislosti na konkrétní situaci vhodné vyjádřit vyslýchanému určitý druh podpory. Může jít o pouhé dání najevo sympatií, soucitu, pochopení. Studie prokazují, že rozrušení svědci nebo svědci, kteří se cítí ohroženi trestným činem, dávají méně přesnou výpověď (Wise a kol, 2007).

Wrightsmen a Fulero v této souvislosti doplňují, že je třeba si uvědomovat dynamiku situace, kdy je např. vyslýchán očitý svědek. Svědek hledá ospravedlnění nebo potvrzení; situace může vyvolávat tlak dát autoritě „správnou odpověď“ nebo přinejmenším potřebu nepůsobit jako hlupák či nevšímavý člověk. Bez projeveného pochopení pro jeho situaci by tak mohla být ohrožena přesnost výpovědi, např. když padne otázka „Měl na sobě džíny?“, mohl by svědek pocítovat neochotu připustit, že si toho nevšimnul (Wrightsmen, Fulero, 2005).

Zde mohu potvrdit, že pro svědka bývá náročná už jen situace kontaktu s úřadem a autoritou, mnohdy nerozumí situaci a má třeba obavu, zda nějaká možnost postihu nehrozí i jemu.

Oproti mému prvotnímu očekávání se nezdá, že by příliš náročnou skutečností pro svědky bylo nahrávání výsledku. Domnívala jsem se, že fakt, že bude doslovně zaznamenáno každé jeho zaváhání či zakašlání nebo neobratné vyjádření, bude na svědka působit velmi negativně, že ho bude při výsledku znervózňovat či omezovat. To se ale při mých pozorováních nepotvrzuje. V první chvíli někdy svědka informace o nahrávání trochu zarazí. V průběhu výsledku však na tuto skutečnost pravděpodobně zapomene a nevnímá ji, prostě se soustředí na výpověď. Zde však musím připomenout, že se mé zkušenosti netýkají trestního řízení, kde je náročnost samotné situace nepochybně větší a tento můj poznatek nemusí platit.

3) Jádro výsledku

- **Vyjadřování srozumitelné vyslýchanému**

Po celou dobu vedení výsledku musí vyslýchající vyjadřovat své myšlenky a pokládat otázky srozumitelně a prostřednictvím takové slovní zásoby a gramatických jevů, kterým vyslýchaný rozumí (Matiášek, Soukup, Bárta, 1968). V první řadě to tedy znamená přizpůsobit své vyjadřování věku, mentální úrovni, vzdělání či odborným znalostem vyslýchaného.

Je rovněž třeba mít na paměti, že jiný člověk nemusí rozumět našim slovům přesně tak, jak jim rozumíme my. V této souvislosti je tedy nezbytné vyhnout se používání mnohoznačných výrazů a výrazů s nevyhraněným významem (např. abstraktní pojmy typu „spravedlivý“, neurčité výrazy jako „značný“, „do určité míry“ apod.) (Matiášek, Soukup, Bárta, 1968).

Dále je třeba zmínit nutnost používat takové slovní výrazy, které používá vyslýchaný, z toho důvodu, aby nedošlo ke kontaminaci jeho slov vlastními výrazy a tím ke znemožnění řádné verbální analýzy výpovědi (Wells, 2008).

Zde považuji za vhodné zmínit specifickou právní jazyka. Jde jednak o to uvědomit si, že odborné termíny nemusí být pro vyslýchaného srozumitelné, případně mohou mít trochu posunutý význam oproti tomu, jak jsou daná slova používána v běžném hovoru – tak by mohlo dojít k nedorozumění mezi tím, co míní vyslýchající, a tím, jak to interpretuje vyslýchaný. Kromě toho mívá vyjadřování ve věcech, které se týkají právní oblasti, tendenci spadnout do slov a vět, které mohou vyslýchanému znít příliš úředně, šroubovaně a nepřirozeně. Tím by se mohl ve svědkovi násobit pocit nepříjemnosti a stísněnosti z úředního jednání. Osobně považuji za nejvhodnější používat běžný způsob vyjadřování a vyhýbat se odborné či právní hantýrce.

- **Postup výslechu – nejprve monolog, poté dialog**

Kriminalistika v souladu s požadavky trestního řádu rozlišuje následující stadia výslechu – úvodní stadium, stadium souvislého líčení (monolog) a stadium otázek a odpovědí (dialog) (Spurný, 2003; Gillernová, Boukalová a kol., 2006; Porada, 2007). Tento aspekt výslechu svědka je upraven v § 101 trestního řádu (totéž platí i pro výslech obviněného podle v § 92 trestního řádu), když je stanoveno, že svědkovi „musí být dána možnost, aby souvisle vypověděl vše, co sám o věci ví a odkud zvěděl okolnosti jím uváděné; svědkovi mohou být kladeny otázky k doplnění výpovědi nebo k odstranění neúplnosti, nejasnosti a rozporů“.

Uvedený postup je plně v souladu s psychologickými poznatky, podle nichž svědci dávají nejpresnější a nejúplnější výpovědi tehdy, když nejprve nepřerušovaně vypovídají vlastními slovy a až poté odpovídají na specifické otázky, které slouží k doplnění výpovědi a k objasnění nejasností (např. Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

- **Nechat vyslýchaného dokončit odpověď**

Při výslechu spolupracujícího svědka je třeba používat takový způsob výslechu, který dává svědkovi dostatek času na kompletní odpověď. Chybou je příliš rychlé položení další otázky, jestliže se svědek odmlčí (Wise a kol, 2007). Oproti výslechu nespolupracujícího svědka je tedy vhodné zpomalit tempo pokládání otázek - nechat čas, nepřerušovat vypovídajícího při hledání v paměti (Wrightsmann, Fulero, 2005).

Ve fázi monologu i ve fázi dialogu, když vypovídající např. přemýšlí o své odpovědi, je třeba nechat ho dokončit myšlenky bez přerušování. Jakékoli přerušení tohoto typu má negativní efekt. Přerušením zejména dochází k narušení souvislosti v jeho myšlení, k narušení paměťových procesů a také to brání tomu, aby svědek dobrovolně poskytl informace (Wise a kol, 2007; Matiašek, Soukup, Bárta, 1968). Častými detailními otázkami by mohl být vyslýchaný usměrňován natolik, že „nevypoví to, co uvést chtěl, ale omezí se jen na odpověď k položeným otázkám“ (Matiašek, Soukup, Bárta, 1968).

Přerušování při odpovídání mohou i u ochotného svědka zvýšit riziko omezení poskytnutí informací (Wells, 2008).

Kromě toho přerušení „telegrafují informace vyslýchanému“. Může se tak dozvědět detaily, které mohou ovlivnit přesnost jeho paměti a mohou mu také ukázat zvláštní zájem či podezření vyslýchajícího. Je tedy třeba dovolit mu dělat pauzy, které by se neměly přerušit ničím jiným než povzbuzujícím podnětem, ať pokračuje (Wells, 2008).

- **Typ pokládaných otázek**

Psychologickým smyslem kladení otázek je „záměrné povzbuzení osoby k ožívání vzpomínek a jejich reprodukci“ (Matiášek, Soukup, Bárta, 1968).

Rozlišují se především tzv. otevřené a uzavřené otázky.

Otevřená otázka nechává dotázanému možnost, aby se rozhovořil, nabízí mu neomezený prostor, ve kterém může dát odpověď. Jde o otázky typu „Co si o tom myslíte?“, „Co jste viděl?“, „Co se stalo potom?“ (Vybíral, 2009; DeVito, 2001).

Otevřená otázka převádí iniciativu na dotázaného, nepodsouvá odpověď ani ji podstatně neovlivňuje. Otevřené otázky, na rozdíl od otázek uzavřených, vedou k podání vysvětlení (Vybíral, 2009). Jsou vhodnější k tomu, aby vypovídající dostal příležitost plně informovat o všech relevantních podrobnostech (Wise a kol, 2007).

Někdy otevřená, resp. zcela otevřená otázka nemusí vyhovovat svou obecností a bližším neurčením toho, na co se tazající ptá. Je tedy nutné dotaz konkretizovat, ptát se jak otevřeně, tak konkrétně („Co mi můžete říct ke své podrážděné náladě, kterou jste měla včera večer?“ (Vybíral, 2009).

Avšak situace, kdy v důsledku otevřené otázky není dotázanému jasné, na co přesně se ptáme, může mít i strategickou cenu. V tomto případě může být v řadě situací důležité, čím vypovídající začne, o čem promluví. Jeho zúžení a jeho pochopení otázky tak může

samo o sobě přinést další informace – i to může být strategickým cílem otázky (Vybíral, 2009).

Použití otevřených otázek také nemusí být vhodné u osob málomluvných nebo u osob se sníženými rozumovými schopnostmi. V takových případech je možné použít otázky uzavřené (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

Uzavřená otázka dává velmi omezený prostor, v rámci něhož lze odpovědět, často na ni lze odpovědět pouze „ano“ nebo „ne“. Otázka směřuje jen na upřesnění, souhlas či nesouhlas, sdělení faktu apod. (Vybíral, 2009; DeVito, 2001).

Nelze počítat s tím, že pokládáním uzavřených otázek se rozproudí rozhovor. Naopak tazatel často právě uzavřenou otázkou signalizuje, že nemá zájem o pokračování, že mu stačí jednoslovná odpověď (Vybíral, 2009).

DeVito dále vymezuje otázky relativně uzavřené, které nevyžadují odpověď ano/ne, ale prostor pro odpověď je malý – např. „Jaké máte zkušenosti s počítačem?“ (DeVito, 2001).

K dalším typům otázek patří otázky alternativní či usměrňující.

Alternativní otázka je otázka nabízející možnosti odpovědi. Alternativní otázky se používají u lidí se sníženými rozumovými schopnostmi a s problémy odpovídat na otevřené otázky. Např.: „Bylo auto žluté, zelené anebo nějaké jiné barvy?“ (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

Alternativní otázky, tj. otázky, které nabízí možnost výběru, mohou však být problematické v tom, že mohou podnítit vypovídajícího k hádání nebo k výběru odpovědi jen na základě pocitu větší známosti. Jestliže svědkovi není jasné řečeno, že by neměl odpovídat, jestliže si není jistý, tento postup může vést ke zdánlivému zvýšení odhalených informací, ale za cenu přesnosti (Wrightsmann, Fulero, 2005).

Ibabe a Sporer ve svém experimentu zjistili, že vypovídající dávali přesnější detaily při odpovědích na otevřené otázky a na otázky typu pravda/nepravda (nutnost potvrdit nebo popřít nějakou skutečnost) než na otázky nabízející čtyři možnosti výběru. U otevřených otázek to pak platilo i v případě periferních detailů (Ibabe, Sporer, 2004).

Usměrňující, kontrolní otázky slouží k tomu, aby vyslychající vyslychaného znovu nasměroval k hlavnímu tématu vyšetřování, jestliže se od něho v průběhu výsledku odklání. Např. „Neměla náhodou událost i nějakou jinou stránku?“ „Již předtím jste nám osobu popsal. Mohl byste to udělat ještě jednou?“ Patří k nim i takzvané **testovací otázky**, pomocí kterých si vyslychající ověřuje ochotu vyslychaného vypovídat pravdivě a jeho náchylnost k sugesci, případně testuje i některé schopnosti vyslychaného, jako například odhadování vzdálenosti nebo času nebo předsudky a různé postoje. Např. „Jak velká je podle vás vzdálenost odtud až k tomu domu na protější straně?“ „Co si myslíte o ženách za volantem?“ (Gillernová, Boukalová a kol., 2006).

Ve fázi dotazování bych ráda upozornila na možnou tendenci vyslychajícího příliš zužovat otázky. Jedná se o situaci, kdy vyslychající položí otázku, jemu samotnému se ale v následujícím okamžiku nezdá příliš jasná nebo vidí, že vypovídající trochu váhá, a začne ji „dovysvětlovat“. Tím ji však může příliš a nevhodně zúžit a připravit se tak o cenné informace. Rovněž může vyslychanému dát příliš najevo, co ho zajímá, a sám tak informace odhalit, nebo si může dokonce sám odpovědět.

• **Problematika sugestivnosti otázek**

Sugestivní otázky a celkově sugestivní projev vyslychajícího může přimět vyslychaného, aby sděloval informace, které ve skutečnosti nevnímal (Čírtková, 1998). Sugestivní působení může být verbální i neverbální (Vybíral, 2009).

Používat při výsledku sugestivní otázky je nepřípustné, zákaz sugestivnosti otázek zná i trestní řád, když v § 92 odst. 3 a v § 101 odst. 3 stanoví, že v pokládaných otázkách nesmí být naznačeno, jak na ně má vyslychaný odpovědět, a nesmí v nich být obsaženy okolnosti, které se mají teprve z jeho výpovědi zjistit.

Čírtková upozorňuje na velmi nepříznivou situaci, kdy se sugestivní působení může uplatňovat i bezděčně, tozn. že vyslýchající nemá náhled na sugestivní efekt svého projevu a neví, že vyslýchaný přejímá jeho názory či předpoklady automaticky a mimovolně (Čírtková, 1998).

Nepřípustnost sugestivních otázek je obecně přijímána a je i zakázána právními předpisy. **Vliv otázek však může být mnohem jemnější, než většina lidí předpokládá** (Loftus, 1981).

Už Stern k této věci uváděl, že čím závislejší a snadněji ovlivnitelný člověk je, tím více na něj položená otázka působí jako imperativ „musíš o tom něco vědět.“ A protože už obvykle vyčerpá sklad svých jasných a zřetelných představ o události, tak např. při opakování otázky se vydává mezi zbývající nezřetelné a útržkovité vzpomínky pro něco, čím by vyhověl otázce. Toto se týká všech otázek, ale ve zvýšené míře sugestivních otázek, tj. těch, na něž je určitá odpověď nachystanější než ostatní (Stern, 1910).

Muscio zjistil, že nejspolehlivějším, tedy nejméně ovlivňujícím typem otázky byla ta, která výslovně zmínila skutečné vidění události, použila neurčitý člen (pozn.: v češtině tedy především absence ukazovacího zájmena) a kladnou formu. Tedy:

- *výslovně zmínila skutečné vidění události:*

„Did you see a gun?“ – „Viděl jste (nějakou) zbraň?“ versus „Was there a gun?“ – „Byla tam (nějaká) zbraň?“

- *použila neurčitý člen:*

„Did you see a gun?“ – „Viděl jste (nějakou) zbraň?“ versus použití určitého členu „Did you see the gun?“ – „Viděl jste tu zbraň?“

- *použila pozitivní formu:*

„Did you see a gun?“ – „Viděl jste (nějakou) zbraň?“ versus záporná forma „Didn't you see a gun?“ – „Neviděl jste (nějakou) zbraň?“

(1916, podle Loftus, 1981).

Hunter při zkoumání sugestivnosti zjistil, že otázky, ve kterých tazatel naznačuje přítomnost něčeho, co mohlo chybět (otázka „Jaký typ zbraně to byl?“ položená v situaci, kdy se dotázaný ještě o zbraní nezmínil) jsou vysoce sugestivní (1964, podle Loftus, 1981).

Stejně tak Loftusová uvádí poznatky z výzkumu, svědčící o sugestivnosti otázek naznačujících, že něco existovalo. Byla-li použita otázka s určitým členem („Did you see the broken headlight?“ – „Viděl jste ten rozbitý reflektor?“), prohlašovali dotazovaní, že viděli něco, co se ve filmu ve skutečnosti neobjevilo, častěji než dotazovaní, kterým byla položena otázka s neurčitým členem („Did you see a broken headlight?“ – „Viděl jste (nějaký) rozbitý reflektor?“) (Loftus, 1981).

V jiné studii osoby, které viděly filmy s dopravními nehodami a byly dotázány „Jak rychle jela auta, když do sebe „smash“ (= prudce udeřit, mrštit, prudce hodit, rozbít, rozdrtit)?“ uváděly odhady vyšší rychlosti, než ty, u nichž bylo v položené otázce slovo „hit“ (= narazit, vrazit do něčeho, srazit se) (Loftus, 1981).

- **Instrukce dávané vyslýchánému**

K získání maximálního množství informací je třeba dát svědkovi najevo, co od něho vyslýchající čeká, tedy sdělit mu, jaký typ a míru detailnosti informace očekává (Wise a kol., 2007). Současně je však nezbytné mít na paměti, že instrukce, které jsou svědkům řečeny, když se snaží vybavit si předchozí zážitek, mohou rovněž kvalitu vzpomínky přímo ovlivnit. Loftusová uvádí, že laxní instrukce („Nedělejte si starosti s tím, že byste udělal chybu.“) mají za následek větší počet chyb, než je-li instrukce přísná („Dávejte si pozor, abyste neudělal chybu.“) (Loftus, 1981). Je pochopitelné, že instrukce nesmí být ovlivňující.

- **Otázky hodící se k mentální reprezentaci vyslýcháného (kompatibilní otázky)**

Otázky, které se hodí ke konkrétnímu vyslýchánému, jsou otázky, které jsou kompatibilní s jeho mentálními reprezentacemi činu. Každý člověk má události v paměti uloženy a organizovány jedinečně. Úspěšné vybavení tedy závisí i na tom, jak kompatibilní (k sobě

se hodící) jsou otázky s jeho jedinečnými, osobitými mentálními reprezentacemi. Není tedy vhodné používat standardní sadu otázek, ale otázky přizpůsobit vyslýchanému. Je potřeba být flexibilní a měnit svůj přístup podle potřeb vyslýchaného, „šít otázky na míru konkrétnímu člověku“ (Wrightsmann, Fulero, 2005; Wise a kol, 2007; Fisher a kol. 1989). Popisuje-li vyslýchaný pachatelovu tvář, pak je v tu chvíli aktivní tato mentální reprezentace a tyto podrobnosti jsou přístupné. Vyslýchající by se tedy dál měl ptát na pachatelův vzhled a ne změnit téma např. na pachatelovo auto. Důležité je tedy i samotné načasování otázek (Wells a kol., 2006).

4) Závěr výslechu

Výslech je kompaktní celek a je třeba jej i uzavřít. V závěru výslechu by měl vyslýchající jednak **shrnout podstatná zjištění**. Kromě toho by měl také **pozitivně posílit vyslýchaného** – tj. např. poděkováním, oceněním či podáním ruky zvýšit jeho motivaci k další možné spolupráci (Heretík, 2004). Jedná se v podstatě o obdobu navázání vztahu na počátku výslechu – o zdvořilé rozloučení.

Zde bych ráda upozornila na možnou tendenci, která se někdy objevuje po skončení výslechu. Je jí tendence ke změně chování vyslýchajícího poté, co je výslech formálně ukončen, a to do roviny přílišné neformálnosti až familiárnosti. Podle mého názoru je vhodné, aby si vyslýchající udržel stejný způsob chování, vystupování a vyjadřování po celou dobu setkání s vyslýchaným.

5) Záznam a vyhodnocení výslechu

Po celou dobu průběhu výslechu je výslech zaznamenáván. Jako prostředek dokumentace se používá protokol. V případě protokolu však uniká celý proces interakce vyslýchajícího a vyslýchaného, proto je u důležitých úkonů vhodné zachycení interakce formou zvukového záznamu nebo nejlépe videozáznamu (Gillernová, Boukalová a kol., 2006). I v důsledku nesprávného záznamu v protokolu mohou vzniknout chyby a nepřesnosti ve výpovědi. Jedná se však spíše o kriminalistickou otázku instrukce vyslýchajícímu, jak řádně zaznamenávat, nikoli přímo o psychologickou souvislost přesnosti výpovědi.

5.3 Kognitivní výslech

5.3.1 Obecně o kognitivním výslechu

Snahy zlepšit postupy při získávání informací od svědků (a snahy vyhnout se právním problémům při používání hypnózy, která byla také vyzkoušena), podnítily vývoj nových systematických výslechových technik (Fisher a kol., 1989). Kognitivní technika výslechu je nejrozvinutějším a nejvíce výzkumně prověřovaným balíčkem postupů pro získání detailních výpovědí od spolupracujících vypovídajících osob (Wells, 2006).

Kognitivní výslech vyvinul tým odborníků pod vedením policejního psychologa R.E.Geiselman na počátku 80.let 20.století. Jde o postup výslechu, který je určen pro zvláštní situace vyšetřování, kdy výslech představuje nejdůležitější zdroj poznatků pro objasnění případu, protože nejsou dostupné jiné stopy – např. tehdy, kdy přesná a podrobná výpověď oběti může poskytnout záchytné body pro postup vyšetřování v případech únosu, některých případech znásilnění apod. (Čírtková, 1998).

Způsob vedení výslechu je rozpracován tak, aby co nejvíce podporoval paměťový výkon vyslýchaného (Čírtková, 1998). Teoretický základ kognitivního výslechu vychází ze dvou psychologických poznatků týkajících se paměti.

Prvním poznatkem je skutečnost, že efektivita vybavovacího vodítka má vztah k tomu, do jaké míry existuje přesah mezi vštípenou událostí a vybavovacím vodítkem. Znovuvytvořením původního kontextu, při kterém došlo ke kódování, se tak zvyšuje přístupnost uložené informace.

Druhým poznatkem je skutečnost, že ke vštípené události může vést několik cest, neboť vzpomínky nejsou vytvořeny z oddělených a nespojených událostí, ale ze sítí asociací, a tedy vybavovacích vodítek pro vzpomínku může být více. Informace nepřístupná s jedním vybavovacím vodítkem tak může být přístupná s jiným vodítkem (Wells, 2006; Geiselman a kol., 1986).

Jak uvádějí Wells a kol. (2006), Čírtková (1998), Fisher a kol. (1989), Geiselman a kol. (1986), techniky pomáhající vybavování jsou čtyři:

- *Prožitkový návrat do původní situace vnímání, tj. mentální obnovení kontextu události*

Vybavování probíhá lépe, je-li psychologické prostředí při výslechu podobné prostředí při původní události. Jde tedy o to, aby si vyslýchaný obnovil v mysli vnější (jak vypadalo místo činu, místnost, počasí, osoby a věci, které byly poblíž) a osobní (své pocity, myšlenky, reakce) prvky, které prožíval v době činu. Tento postup je současně snadnější, než se při výslechu přímo vrátit na místo činu, ostatně místo činu se v průběhu času může měnit.

- *Sdělování všeho, co si vyslýchaný vybavuje, i částečné informace, bez ohledu na vnímanou důležitost informace*

Tento postup stimuluje asociační spoje v paměti. Sdělování všech vzpomínek je důležité proto, že uvedení, vyslovení nevýznamné informace může prostřednictvím asociace vést k vybavení informace, která významná je.

Kromě toho tento postup tlumí přirozené filtrování informací. Vyslýchaný by jinak mohl neuvést nějakou podstatnou informaci proto, že nesprávně usoudil, že nemá vyšetřovací hodnotu.

- *Vybavení vzpomínek v různém pořadí*

Je přirozené líčit události chronologicky od začátku do konce. K vybavení dalších informací může dojít, když se událost líčí pozpátku nebo když vyslýchaný např. začne s tím, co ho nejvíc zaujalo, a od toho okamžiku se pohybuje dopředu a dozadu v čase.

- *Vylíčení události z různých perspektiv*

Jedná se o snahu vybavit si událost z jiných perspektiv místa činu nebo z perspektiv jiných přítomných lidí, tedy co ostatní museli vidět.

Tato součást kognitivního výslechu je považována za nejkontroverznější, přínosnost je zpochybňována a uvádí se, že zde hrozí ze strany svědka nebezpečí spekulací. Může však být přínosná v případě vysoce traumatizovaných svědků, pro které je příliš stresující popisovat událost ze své vlastní perspektivy (Wells a kol., 2006).

Na počátku 90.let 20.století byla procedura kognitivního výslechu rozšířena. Kognitivní výslech se následně zaměřil také na komunikační techniky a sociální dynamiku tak, aby

vzal v úvahu sociální dynamiku výslechového procesu, vedl vyslychajícího k vytvoření vztahu a projevení empatie vůči vyslychanému a zlepšil komunikaci mezi nimi prostřednictvím takových prostředků, jako je např. pokládání otevřených otázek či nepřerušování vyslychaného v průběhu líčení činu (Wise a kol., 2007).

V současnosti se tedy používají dvě verze kognitivního výslechu – základní a rozšířená (Čírtková, 1998). Rozšířená forma kognitivního výslechu spojuje dvě oblasti – komunikaci a kognici. Poznatky o interpersonální interakci a efektivní komunikaci se svědkem byly propojeny s poznatky o paměťových procesech (Wells, 2006).

5.3.2 Fáze kognitivního výslechu

Kognitivní výslech je rozčleněn do pěti fází (Wells, 2006; Čírtková, 1998; Köhnken a kol., 1995; Fisher, 1995; Fisher a kol. 1989) - vystavění vztahu, prožitkový návrat do kontextu události, líčení (monolog), dotazování (dialog), ukončení.

1) Vystavění vztahu

Podstatou je učinit výslech osobním - vzájemně se přestavit, ujistit se, že se vyslychaný cítí dobře a že je ochotný vypovídat, jak nejlépe to půjde.

Vyslychající rovněž seznámí vyslychaného s hlavními psychologickými principy výslechu. Dále ho požádá, aby uvedl všechny podrobnosti, které ho napadnou, i částečné a nekompletní vzpomínky, i když se mu mohou zdát bezvýznamné nebo zrovna nezapadají do chronologie odpovědi.

2) Prožitkový návrat do kontextu události

Vyslychaný dostane před zahájením výslechu instrukci, aby se ve svých představách přenesl zpět do kritické události a obnovil si v mysli vnější (vzhled místa činu, počasí, přítomné osoby atd.) i vnitřní (své pocity, myšlenky atd.) kontext události.

3) Líčení (monolog)

Vyslýchající vyzve vyslýchaného, aby vylíčil událost vlastními slovy. Je třeba přesunout kontrolu situace do určité míry na svědka - nechat ho vybrat si bod, kterým začne své líčení a nechat ho podávat výpověď svým vlastním tempem a vlastními slovy.

Je třeba dodržovat vhodné postupy výslechu, jak byly popsány výše v samostatné kapitole – zejména nepřerušovat volné líčení, umožnit svědkovi dělat pauzy. Vhodné jsou pouze povzbuzovací pobídky typu „pokračujte“, pokývnutí apod.

Jedná se současně i o fázi, ve které vyslýchající plánuje strategii pro zbytek výslechu, pro dotazovací fázi.

4) Dotazování (dialog)

Vyslýchající vede vyslýchaného přes různé mentální reprezentace události a vede ho k tomu, aby vyčerpал všechny podrobnosti s danou mentální reprezentací spojené. Je třeba umožnit mu „soustředěné vybavování“, neboť vybavování z paměti, tak jako ostatní mentální činnosti, vyžaduje soustředěnou snahu.

Je nutné povzbuzovat svědka, aby se snažil si informace vybavit. Mnoho svědků skončí se svými pokusy o vybavení poté, co poprvé neuspějí. V takových případech musí být svědek podněcován, aby se pokoušel dále, i když tvrdí, že nic dalšího nezná.

Je třeba používat otevřené otázky, vyhnout se uzavřeným (ano/ne) otázkám a jakýmkoli soudům a komentářům. Je-li to vhodné, je možné pokládat navazující, kontrolní otázky (follow-up questions), aby bylo vyjasněno to, co svědek právě řekl.

Ve snaze o „extenzivní vybavování“ vyslýchající podněcuje vyslýchaného, aby hlouběji prozkoumával svou paměť tím, že použije techniky pomáhající vybavování:

- vybídne ho, aby si vybavil vzpomínky v různém chronologickém pořádku,
- vybídne ho, aby vylíčil událost z různých perspektiv.

5) Ukončení

Je vhodné instruovat vyslýchaného, aby vyslýchajícího kontaktoval, pokud si vzpomene na další podrobnosti. Dále, stejně jako výslech započal vystavením vztahu, je nutné ho uzavřít i v této rovině – ocenit ochotu vyslýchaného vypovídat, říci mu, co se může ve vyšetřování dít dál, rozloučit se.

(Wells, 2006; Čírtková, 1998; Köhnken a kol., 1995; Fisher, 1995; Fisher a kol. 1989)

5.3.3 Účinnost kognitivního výslechu

Účinnost kognitivního výslechu byla zkoumána v mnoha výzkumech. Např. Geiselman a kol. hodnotili základní typ kognitivního výslechu. Výzkum ukázal, že prostřednictvím kognitivního výslechu získali vyslýchající (vyšetřovatelé) více správných informací než při standardním výslechu (tím byl výslech, který by použili bez uplatnění poznatků o kognitivním výslechu; dostali pouze instrukci, aby se jednalo nejprve o monolog a poté o dialog s otevřenými otázkami), a to bez zvýšení počtu nepřesných informací. Rovněž ukázal účinnost všech čtyř technik pomáhajících vybavování (Geiselman a kol., 1986).

Ve studii provedené Fisherem a kol. bylo zjištěno, že detektivové trénovaní v technice kognitivního výslechu získali o 47% více informací, než kolik jich získali před tréninkem, a o 63% více informací, než netrénovaní detektivové (Fisher a kol., 1989).

V metaanalýze 53 studií provedené Köhnkem a kol. byl nalezen průměrný vzestup o 34% přesných informací, získaných prostřednictvím kognitivního výslechu v porovnání s jinými technikami (1999, podle Wells a kol., 2006).

Dornburgová a McDaniel provedli studii účinnosti kognitivního výslechu na zlepšení vybavování u starších dospělých. Zúčastnili se jí lidé ve věku 65 až 87 let. Účastníkům byl popsán obsah určitého příběhu, byly vyzdvihnuty jeho hlavní body, poté si sami přečetli třiminutový text příběhu. Nebyli informováni o tom, že se jedná o paměťový test. S odstupem tří týdnů pak byli vyslechnuti pomocí techniky kognitivního výslechu. Výsledky ukázaly, že kognitivní výslech, ve srovnání se standardním výslechem, účinně zvýšil vybavování, a to vybavování přesných informací (Dornburg, McDaniel, 2006).

6. Věrohodnost výpovědi

6.1 Obecně k detekci lži

Lži se vyskytují ve všech možných situacích a všude v lidském životě. Odborníci i laikové se odedávna snažili najít způsoby, jak lež rozpoznat. Dlouhodobě se však ukazuje, že odborníci i laikové jsou v detekci lži úspěšní zhruba na hranici náhody (např. Sporer, 2007, podle Boukalová, Molnárová in Boukalová, Gillernová, 2008).

Studie Ekmana a O'Sullivanova z roku 1991 ukázala, že celní úředníci, policisté, soudci, agenti FBI, forenzní psychiatři a další skupiny účastníků byli schopni posoudit upřímnost mluvčích na nahrávkách a detekovat lež pouze na stupni náhody. Jen jediná skupina účastníků měla výkon nad hranicí náhody - agenti Tajné služby (Secret service), a to na úrovni 64%. Téměř třetina agentů však měla výkon alespoň 80%, což hovoří o velkých individuálních rozdílech i v rámci této skupiny (podle Porter a kol., 2000).

Zjištění o tom, že hodnocení mezi pravdou a lží jsou pouze na úrovni náhody, jsou obsažena i v současných studiích. Např. Bond a DePaulová v rámci provedené metaanalýzy zjistili, že v relevantních studiích lidé bez speciálních tréninků rozlišovali pouze s průměrem 54% správných hodnocení (Bond, DePaulo, 2006).

Opakovaně se uvádí (např. Sporer, Mann a kol. aj.), že názory laiků i profesionálů (resp. těch, kteří nebyly speciálně proškoleni) týkající se povahy signálů lži se velmi liší od empirických zjištění. Mezi očekávané signály tak např. patří celková nervozita, vyhýbání se očnímu kontaktu, zvýšená frekvence nervózních „ošivacích“ pohybů či odkašlávání si. Efektivnost žádného z těchto jednání jakožto signálu klamání však nebyla nikdy empiricky potvrzena, **změny chování během lži jsou individuální, subtilní a smíšené**. Lidé např. očekávají, že se lháři budou chovat nervózně. Avšak výzkumy ukazují, že většina lidí při lži spíše pohybovou aktivitu snižuje a naopak se stávají nepřírozeně klidnými. Rovněž se ukazuje, že lháři nesnižují oční kontakt, ve skutečnosti nebyl prokázán žádný vztah mezi očním kontaktem a podvodem (Sporer, 2007, podle Boukalová, Molnárová in Boukalová, Gillernová, 2008; Mann a kol., 2002).

Bylo by přirozené očekávat, že vyšší stupeň vyšetřovacích zkušeností bude spojen s větší schopností odhalit lež. Tento předpoklad se ale rovněž neprokázal. DePaulová a Pfeife (1986, podle Porter a kol., 2000) zjistili, že zkušení policisté, nováčci u policie a univerzitní studenti se ve svých schopnostech detekovat lež nelišili. Rozdíl byl však v tom, že služebně starší policisté vyjadřovali větší jistotu ohledně svých rozhodnutí. Vztah mezi sebejistotou a detekcí lži však nebyl nalezen, např. v metaanalýze provedené DePaulovou a kol. (1987, podle Porter a kol., 2000).

Ukazuje se, že úspěchy v detekci lži mají ti posuzovatelé, kteří hodnotí jak verbální, tak neverbální chování subjektu, tedy používají oba klíče najednou (Navaro, Schafer, 2001).

Důvody, uváděné jako vysvětlení nepříliš dobré schopnosti lidí odhalit lež, jsou rozmanité. Příčinou může být to, že lháři, alespoň ti lepší z nich, jsou si vědomi toho, jaké chování by je mohlo prozradit, dokážou sami sebe monitorovat a kontrolovat a výsledné signály klamání jsou tak drobné, že jsou stěží zachytitelné. Jiným důvodem může být neadekvátní zpětná vazba – jestliže lidé usoudí na pravdu nebo lež, ale nedozví se, zda jejich hodnocení bylo správné, nemají možnost se poučit a příště postupovat v souladu s těmito novými zjištěními. Zajímavým je názor, že lidé mají obecně větší tendenci posoudit tvrzení jako pravdivé než jako lživé (McCornak, Parks, 1985, podle Colwell a kol., 2002). Tento třetí názor považuji za názor, který má velké opodstatnění v běžném životě. V trestním řízení lze naopak předpokládat tendenci zainteresovaných profesionálů spíše nedůvěřovat.

Nový aspekt do vztahu osoby, která lže, a příjemce jejích sdělení zavedli Buller a Burgoon. Uvedli, že při analýze lhaní je třeba brát v úvahu také interpersonální komunikační procesy. Když lidé klamou, snaží se předat svou klamnou zprávu a současně neustále monitorují cíl svého podvodu (příjemce sdělení), aby zachytili znaky podezřívavosti a podle toho případně přizpůsobili své chování. Ačkoli jsou tyto požadavky náročné a zpočátku mohou snižovat efektivitu snahy jevit se důvěryhodně, tyto těžkosti by postupně mohly vyprchávat tak, **jak mluvčí získává zpětnou vazbu, pokouší se o další opravy a získává větší kontrolu nad svým výkonem.** Autoři proto

předpokládají, že lháři by měli v interaktivním kontextu vykazovat zvyšující se bezprostřednost a zapojení se, vyrovnanost, plynulost a hladký průběh interakce (1996, podle DePaulo, 2003). Přestože tento názor nelze brát zcela obecně, lze i v této schopnosti některých lhářů „učit se“ spatřovat příčiny, proč je tak obtížné lež detekovat.

6.2 Teoretická vysvětlení signálů klamání

Výzkumy opětovně ukazují (např. DePaulo a kol., 2003; Sporer, Schwandt, 2006; Vrij a kol., 2004a aj.), že neexistuje žádné typické klamavé chování. Některé typy chování se ale mohou vyskytnout v průběhu lhaní pravděpodobněji než jiné. Odborníci se proto dlouho snaží nejen identifikovat jednotlivé signály klamání, ale také rozřadit je do skupin signálů, které mají nějakého společného jmenovatele a rozřídění tak umožní určité zobecnění znalostí.

Za základní kameny přístupů k posuzování klamavého chování lze vzít rozčlenění Zuckermana a kol. Ti v první řadě **zdůraznili, že nikdy nebude nalezen žádný jednotlivý projev nebo sada projevů, které se vyskytují vždy, když lidé lžou**. Je však na místě hledat druhy projevů, které mají větší pravděpodobnost výskytu při lhaní, než při říkání pravdy. Vymezili tak čtyři faktory, které by mohly být užívány pro predikci signálů klamání – nabuzení (arousal), specifické pocity prožívané během klamání, kognitivní aspekty klamání a snaha kontrolovat své chování.

Nabuzení – lhář může prožívat větší míru nediferencovaného nabuzení (aktivace, vzrušení) než osoba mluvící pravdu. Projevem této skutečnosti pak může být rozšíření zornice, zvýšené mrkání, častější poruchy v řeči a vyšší poloha hlasu. V rámci dalšího dělení bývá nabuzení spíše přiřazováno k pocitům jakožto součást emocionální složky, což připustili i Zuckerman a kol. (podle Vrij, 2008).

Pocity – jde především o pocity viny a strachu. Lháři by se pak mohli více ošívát, jejich projev by mohl být nepřirozenější. Pocity viny a úzkosti by se mohly projevit tím, že se lhář distancuje od svých klamavých sdělení - může pak komunikovat vyhýbavějším způsobem a může udržovat menší oční kontakt se svými partnery v interakci.

Kognitivní aspekty – vychází z toho, že lhaní je kognitivně složitější než mluvení pravdy. Lháři proto potřebují formulovat sdělení, která jsou konzistentní jak sama o sobě, tak s tím, co ostatní už vědí z jiných zdrojů. Následkem větší kognitivní výzvy přítomné v situaci lhaní (v porovnání s mluvením pravdy) mohou být delší latence v odpovědi, více váhání v řeči, rozšiřování zornice a méně ilustrátorů (pohyby rukou, které doprovázejí a ilustrují řeč).

Snaha kontrolovat své verbální i neverbální chování – lhář se snaží kontrolovat své chování, aby byl při svém lhaní úspěšný, což může mít paradoxně za následek produkci signálů, které ho prozradí. Jeho chování tak může působit jako méně spontánní. Kromě toho, protože sebekontrola je v situaci lhaní velmi náročná a lhář by měl kontrolovat všechny aspekty chování rovnoměrně efektivně, může být neschopen to činit, což může mít za následek verbální a neverbální rozpory v jeho projevu (Zuckerman a kol., 1981, podle DePaulo a kol., 2003; Vrij, 2008; Boukalová, 2005).

I v současných pracích jsou prvky chování, závislé na pocitech zažívaných lhářem, kognitivní zátěži zažívané lhářem a množství úsilí, které lhář vynakládá při kontrole svého chování, třemi nejčastěji zmiňovanými perspektivami posuzování (zejména) neverbálního klamavého chování (emocionální, kognitivní složitost a pokus o kontrolu chování) (Vrij a kol., 2004a).

Všechny tři procesy mohou probíhat současně. Lhář může být nervózní (emocionální perspektiva), musí hodně přemýšlet (kognitivní zátěž) a snažit se mít sám sebe pod kontrolou, a to vše ve stejnou chvíli, období či okamžiku. To, který z těchto procesů bude v danou chvíli převažovat, závisí hlavně na typu lži. Být nervóznější je na místě tehdy, když je hodně v sázce, tedy když negativní důsledky chycení a pozitivní důsledky úspěchu jsou vysoké. Těžce přemýšlet je třeba tehdy, když jsou produkovány lži komplikované. Snaha o kontrolu svého chování je, podobně jako nervozita, více přítomná u lhářů s větší motivací. **Nejlepší lháři jsou tedy pravděpodobně ti, kteří dokážou potlačit znaky nervozity a kognitivní zátěže a dokážou působit přirozeně** (Vrij a kol., 2004a).

DePaulová a kol. popsali jako cestu k pochopení signálů lži **perspektivu sebe prezentace**. Lidé používají lži v nesčetném množství situací a k nejrozumnějším cílům. Přesto je tato různorodost lží spojena jediným společným požadavkem – požadavkem upřímnosti. Od přítele, který předstírá pobavení nad vtipem, až po podezřelého, který tvrdí, že v noc vraždy byl někde jinde, **budou lháři úspěšní pouze tehdy, když budou vypadat upřímně. Avšak tento požadavek upřímnosti neodlišuje ani lháře od pravdu mluvících.** Pravdu mluvící neuspějí stejně tak jako lháři, jestliže budou vypadat neupřímně. Rozdílem mezi požadavkem na upřímnost u pravdomluvného a u lháře je to, že lhářův požadavek je nelegitimní. Z rozporu mezi lhářovým tvrzením a tím, co lhář ví, že je pravda (deception discrepancy), můžeme predikovat pravděpodobné signály klamu (DePaulo, 2003).

Z výše uvedeného vyplývají dva nejdůležitější předpoklady sebe prezentačního hlediska.

Zaprvé, **klamavé sebe prezentace často nejsou tak přesvědčivé jako pravdivé.** Ve srovnání s pravdomluvnými nemají lháři morální základ, emocionální investici nebo vědomostní základnu pro to, aby podepřeli svá tvrzení. V důsledku toho jsou méně přesvědčiví a působí méně otevřeně, méně sdílně, méně přívětivě a více napjatě než osoby mluvící pravdu.

Zadruhé, **při klamavých prezentacích zažívají osoby větší nutnost uvážlivosti, záměrnosti.** Namísto toho když lidé hovoří pravdu, obvykle se prostě „pouze chovají přirozeně“. Očekávají, že budou považováni za důvěryhodné, a nemají potřebu vyvinout pro to zvláštní úsilí. Samozřejmě i pravdomluvní zažívají někdy nutnost uvážlivosti a záměrnosti, např. když je těžké se vyjádřit nebo je hodně v sázce. Avšak jejich uvážlivost a záměrnost je zacílena na obsah toho, co říkají, nikoli na celkovou důvěryhodnost. Lháři naopak mohou působit jako méně angažovaní do interakce a jejich pokusy o srdečnost mohou působit nepřirozeně v důsledku snahy o kontrolu dojmu důvěryhodnosti (DePaulo, 2003).

DePaulová a kol. (2003) provedli metaanalýzu výzkumů signálů klamání. Studie sumarizuje výsledky 120 nezávislých vzorků, které obsahovaly posouzení 158 možných signálů klamání. Jedná se o studii detekce lži obecně, tj. nebyla omezena na situaci lhaní v kriminálním kontextu. Zaměřila se přitom pouze na analýzu chování, které může být rozlišeno lidským vnímáním bez pomoci jakéhokoli speciálního vybavení či přístroje – tedy na signály neverbální a verbální komunikace. Studie je přitom omezena pouze na dospělé.

Předmětem zkoumání bylo pět kategorií signálů klamání, jejichž existenci předpokládá sebeprezentační perspektiva. Pro každou z těchto kategorií byly určeny dlouhé soubory zaznamenaných projevů, které je mohou indikovat. Jedná se o předpoklady, že:

- Lháři jsou méně otevření, méně sdílní. (Projevy: např. kratší odpovědi, méně detailů, více senzorických informací)
- Výpovědi lhářů jsou méně přesvědčivé. (Projevy: např. logická struktura, přesvědčivost, okamžitost verbální reakce, snížená plynulost řeči, verbální či hlasová nejistota, pohyby rukou.)
- Lháři jsou méně pozitivní a příjemní. (Projevy: např. nižší celková přátelskost a ochota spolupracovat, počet negativních prohlášení a stížností, nižší počet přikývnutí, nediferencované usmívání se.)
- Lháři jsou napjatější. (Projevy: např. celková nervozita a napětí, napětí v hlase, výška hlasu, rozšíření zorniček.)
- Lháři zahrnou do obsahu výpovědi méně nedokonalostí a neobvyklostí. (Projevy: např. spontánní opravy, připuštění mezery ve vzpomínce.)

Výsledky ukázaly výskyt mnoha z předpokládaných signálů, u většiny z nich však byla **přesvědčivost výsledku snížena tím, že je bylo možné prokázat na relativně malém počtu hodnocených vzorků.** Autoři proto vyčlenili dvanáct signálů, které byly založeny na největším počtu vzorků.

Na největším počtu vzorků a současně s vysokou významností se projevilo méně detailů (tedy kritérium verbální). Do kategorie velký počet vzorků a velká významnost spadají výška hlasu, napětí hlasu, celkové napětí, počet negativních tvrzení a stížností (kritérium verbální), uvěřitelnost (přijatelnost) (kritérium verbální). S velkou významností, avšak na malém počtu hodnocených vzorků, se projevily znaky celkové kooperativnosti a rozšíření zornice. Významnou podporu měly též signály z pátého bodu teorie, které jsou však všechny součástí verbálního posuzování, proto se jimi na tomto místě nezabývám.

Výsledky této rozsáhlé studie podle mého názoru potvrzují skutečnost, že schopnost odhalit klamavé chování, a to zejména v neverbální komunikaci, z velké míry závisí na schopnosti posuzovatele pozorovat a hodnotit lidské chování – např. kritéria jako „menší otevřenost“ a „menší přesvědčivost“ jsou spíše o vzbuzení určitého dojmu u posuzovatele.

Sebeprezenční perspektiva předpokládá, že signály klamu jsou slabé. Avšak současně je na místě domněnka, že existují faktory, které moderují sílu signálů. Zejména signály negativity a napětí by tak měly být **silnější a početnější za podmínek vysoké motivace uspět, tedy např. tehdy, když se jedná o lži ohledně přestoupení zákona.**

Tento předpoklad se potvrdil v uvedené metaanalýze, která kromě samotných signálů klamu zkoumala také proměnné, které vstupují do hry (neboť studie byla zaměřena na lži obecně). Z analýzy vyplynulo, že signály negativity a napětí jsou všeobecně slabé. Avšak mají-li lháři důvod cítit se zvlášť vinní ohledně lží nebo zvlášť v ohrožení o následcích lží, stejně jako když lžou o porušení zákona, potom tyto signály budou silnější. **U lží týkajících se porušování zákona tak byly signály lži početnější a robustnější, než u ostatních lží – u těch byly jen stěží rozeznatelné od pravdivých tvrzení** (DePaulo, 2003).

Výzkumy týkající se vysoce motivovaného lhaní, tedy posuzování přímo výpovědí osob podezřelých z trestné činnosti, nejsou příliš početné pro jejich obtížnou proveditelnost. Zajímavý výzkum v této oblasti provedli Mannová a kol. (2002).

Mannová a kol. analyzovali autentické videonahrávky výsledků podezřelých ze závažných trestných činů, tedy **lhářů, pro které je toho hodně v sázce (high-stake liars)**. Pozorovatelé kódovali osm prvků chování – vyhýbání se upřenému pohledu (počet sekund, kdy se nedívali na vyslychajícího), frekvence mrkání, pohyby hlavy (přikývnutí, vrtění hlavou, naklonění hlavy apod.), manipulace se sebou samým (škrábání na hlavě, na zápěstí), ilustrátory (pohyby paží nebo rukou určené k doplnění toho, co je říkáno), jakékoli jiné pohyby ruky nebo prstů, pauzy (počet sekund pauzy v monologu, zastavení se mezi slovy na půl a více sekundy), poruchy v řeči (frekvence ah, mmm atd., slovní nebo větné opakování, nekompletnost věty atd.).

Studie identifikovala dva signifikantní rozdíly v chování při lhaní a při mluvení pravdy. Když podezřelí lhali, méně mrkali a dělali delší pauzy.

Tato zjištění poskytují podle autorů **určitou podporu teorii kognitivní zátěže** při vysvětlování chování při lhaní, protože obojí jsou možné indikátory kognitivní zátěže. Zjištění týkající se poklesu frekvence mrkání by mohlo být důležité proto, že to je silná indikace, že kognitivní zátěž ovlivnila chování více než nervozita. Tecce (1992, podle Mann a kol., 2002) považuje naopak zvýšené mrkání za projev nervozity a nazývá ho Nixonovým efektem – americký prezident Nixon mrknul více než 50x za minutu v průběhu svého rezignačního projevu, když hovořil o tom, že byl donucen rezignovat. Zvýšená kognitivní zátěž naopak může vést ke snížení mrkání (Mann a kol., 2002).

Na závěr této části uvedu ještě studii Sporera a Schwandtové, kteří provedli metaanalýzu devíti paraverbálních projevů ve vztahu k jejich schopnosti indikovat lež. V rámci projevů vážených velikostí vzorku identifikovali pouze dvě vodítka, výšku hlasu (vyšší v případě lži) a dobu mezi otázkou a odpovědí (delší v případě lži), schopná signifikantně odlišovat pravdivou a lživou výpověď. Bez vážení velikostí vzorku přibyla ještě délka odpovědi (kratší v případě lži) a řečové chyby (větší výskyt v případě lži). **Určité indikace tedy uvedené projevy poskytují, v důsledku velké variability zjištění však autoři důrazně doporučují velkou opatrnost při jejich používání** (Sporer, Schwandt, 2006).

6.3 Posuzování věrohodnosti výpovědi

Výpověď je jedním z nejdůležitějších zdrojů informací při vyšetřování trestných činů. Při výsleších a při hodnocení výpovědi musí být dosaženy dva různé, ale vzájemně propojené cíle. Jde jednak o to získat tak úplný a detailní popis události, jak je možné. Avšak výpověď, třebaže podrobná, je použitelná pouze tehdy, jestliže je pravdivá. Proto musí být posouzena i její věrohodnost (Köhnken a kol., 1995).

Jak již bylo řečeno, pro posuzování věrohodnosti výpovědi neexistuje jednotný univerzálně použitelný postup. Volba postupu a kritérií záleží na posuzovateli. Kromě toho je třeba zdůraznit, že **kritéria odlišující pravdu a lež mají jen pravděpodobnostní hodnotu** (Čírtková, 1998).

Výpověď lze posuzovat z hlediska verbálního chování, neverbálního chování nebo z hlediska fyziologických reakcí. V této práci se věnuji pouze posuzování věrohodnosti bez pomoci jakéhokoli speciálního přístroje, tedy posuzování verbálního a neverbálního chování.

Je třeba mít neustále na paměti, že individuální psychologické proměnné, jako je osobnost, inteligence, schopnost se kontrolovat, plánovat, sociální schopnosti a podobně, ovlivňují nejen skutečnost, zda jedinec bude lhát či nikoli, ale také to, jak bude lhát a co vše podnikne na podporu a zajištění své lži. Tyto proměnné se podílejí i na projevech doprovázejících lež a proto jednotlivá vodítka jsou u jednotlivých lhářů různě přítomná a různě intenzivní (Boukalová, 2005). Stejně tak hrají významnou roli faktory, kterými je lež motivována, možnost plánování své výpovědi, možnost přípravy – to vše ovlivňuje nejen verbální, ale i neverbální či paraverbální projevy. Např. přestože reakční doba mezi otázkou a odpovědí má určitý potenciál ukazovat na lživou výpověď, významně ho ztrácí v případě, kdy si vypovídající může svá tvrzení předem připravit (Sporer, Schwandt, 2006).

7. Neverbální kritéria věrohodnosti výpovědi

Neverbální komunikace se v průběhu sociálního styku projevuje spontánně, zpravidla nepodléhá vědomé kontrole. Napomáhá odhadnout aktuální psychický stav osoby, jeho postoj k partnerovi v komunikaci a k celé situaci interpersonálního styku (Čírtková, 1996). Nepravdivá výpověď není obvykle úplným výmyslem, ale je nepravdivá jen v určitých částech (Gillernová, Boukalová a kol., 2006). **Nejspolehlivějším indikátorem lži je proto pravděpodobně změna od normálního chování, které daný jedinec jinak projevuje** (Mann a kol., 2002).

7.1 Jednotlivá kritéria v projevech neverbální komunikace

Projevy neverbální komunikace lze rozčlenit do následujících složek, se kterými mohou být spojeny též signály upozorňující na možnost přítomnosti lži. Jak však již bylo řečeno, je třeba **důsledně varovat před předběžnými závěry a kategorickým usuzováním na základě jednotlivých projevů** (Sporer podle Boukalová, Molnárová in Boukalová, Gillernová, 2008).

Složky neverbální komunikace a možné signály lži:

Mimika sděluje duševní stav prostřednictvím výrazů obličeje. Považuje se za nejvýznamnější neverbální komunikační prostředek. Psychologie se přiklání k názoru, že základní obličejové výrazy emocí jsou transkulturní, tedy společné lidem různých kultur (Čírtková, 1998). Výraz tváře odráží nejen aktuální emoci, ale často i dlouhodobé emoční nastavení, náladu (Heretík, 2004).

Přestože je možné výraz emoce v obličeji předstírat či výraz jiné emoce zastírat, není to nikdy zcela autentické. Emoce se ve výrazu objeví i tehdy, když se člověk snaží je potlačit. Byly prokázány mikrookamžiky těchto emocí, k jejichž detekci je třeba zpomaleného filmu (Čírtková 1998). Mnoho lidí je schopno celkem úspěšně lhat včetně výrazů tváře, ale pečlivé měření obvykle může takové pokusy odmaskovat (Ekman, 1997).

Ekman a Friesen v této souvislosti popsali signály klamání a rozdělili je na dvě široké kategorie - signály úniku (leakage cues) a signály klamu (deception cues).

Signály úniku dovolují pozorovateli poznat to, co se lháři snaží skrýt, typicky to, jak se skutečně cítí. Užívání pravidel projevů (tj. kulturně a sociálně určených norem pro emocionální výrazy tváře) mohou vyústit v signál úniku. Např. když se podvádějící snaží zarazit a vymazat ze své tváře výraz emoce, kterou se snaží zatajit, výsledný výraz – **mikroprojev emoce** – může být kratší, než obvykle, ale povaha emoce může být stále identifikovatelná. Je-li místo toho výraz v tváři tak krátký, že původní emoce nemůže být rozpoznána, potom výsledný mikroprojev emoce funguje jako signál klamu.

Signály klamu naznačují, že se v danou chvíli může jednat o lež, avšak bez indikace povahy informace, která je zatajována (1969, podle DePaulo, 2003).

V klasickém experimentu provedeném Ekmanem v roce 1988 viděly zdravotní sestry video s popálenou obětí. Když o něm lhaly, tedy popisovaly jej jako příjemnou scénu, tak některé použily při popisu napjatý úsměv („tense smile“). Při blízkém zkoumání bylo vidět, že úsměv obsahoval stopu výrazu nechuti, který lidé dávali otevřeně najevo, když nepoužívali maskovací úsměvy a nelhali o tom, co viděli (podle Davis a kol., 2005).

Ekman uvádí jako příčinu tohoto jevu skutečnost, že všechny výrazy tváře jsou bezděčné. **Rozlišuje tedy mezi „pohybem tváře“ a „výrazem emoce ve tváři“, což je podmnožina pohybů tváře.** Vychází z toho, že když se objeví emoce, jsou vždy k obličejovým svalům vyslány impulsy. „V tom nemáme na výběr. Můžeme se pokusit zasáhnout do objevení se této emoce, můžeme být schopni přerušit činnost obličejových svalů nebo ji utlumit natolik, že nic není viditelné, ale nemůžeme zabránit tomu, aby byly impulsy vyslány k obličejovým nervům.“ Stejně tak když lhář učiní určitou sadu pohybů tváře, protože chce vytvořit dojem existence nějaké emoce, může se mu podařit učinit takové pohyby, které se budou podobat výrazu emoce ve tváři, budou se podobat bezděčnému výrazu. Může ve své lži uspět, přesto bude obvykle při pečlivém měření odlišnost od skutečného emocionálního výrazu detekovatelná (Ekman, 1997).

Pohledy se vydělují jako samostatný komunikační kanál, přestože úzce souvisí s výrazem obličeje. **Pohled je nejbohatším zdrojem neverbální komunikace** (Čírtková 1996; Čírtková, 1998).

Čírtková uvádí, že při detailním rozboru se sleduje:

- a) zaměření pohledu, tj. na co se osoba dívá
- b) délka doby bodového pohledu; např. při zcela nečekané expozici doličného předmětu je pravděpodobné, že pachatel ulpí pohledem na věc déle než na pohledu indiferentním, naopak při očekávané expozici doličného předmětu je pravděpodobné, že se mu bude pohledem vyhýbat
- c) četnost pohledů na různé cíle
- d) sled pohledů, tj. v jakém pořadí přecházely pohledy na různé cíle
- e) celkový objem pohledů, tj. jaký celkový čas pohledů věnovala osoba jednomu cíli
- f) průměr zorničky, tj. změny velikosti pupily; zjištění týkající se zorničky ukazují, že při kladném citovém vzrušení se průměr zorničky zvětšuje, při negativních prožitcích se průměr zmenšuje; jde přitom o autonomní nervový proces, který nejsme schopni ovládat vůlí (Čírtková, 1998). Změny velikosti zorničky jako signál klamu se projevil např. i v metaanalýze signálů klamu, provedené DePaulo (2003).

Odborníci opakovaně zdůrazňují, že se mnoho vyšetřovatelů příliš spoléhá na signál nedostatku očního kontaktu. Výzkumy prokazují, že lidé, zvláště častí lháři, naopak oční kontakt zvyšují, protože vědí, že je na něj kladen velký význam. Nicméně, averze k očnímu kontaktu, odvrácení očí ve chvíli obtížné otázky, může být rozdílem od normy, který může poukázat na stres (Navarro, 2001).

S pohledem souvisí i mrkání. Některé výzkumy naznačují, že při kognitivní zátěži, kterou je i lhaní, dochází k poklesu frekvence mrkání (např. Mann a kol., 2002).

Tělesná blízkost, neboli proxemika, pracuje se zjištěními týkajícími se závislosti mezi fyzickou blízkostí a interpersonálními vztahy mezi lidmi. Každý člověk má vytvořen určitý osobní prostor, v němž se cítí bezpečný, přičemž podvědomě tento prostor respektuje. Nerespektují-li tento prostor ostatní, zvyšuje se vnitřní napětí, dochází k emocionálnímu vzrušení, dostavuje se úzkost.

Rozlišuje se intimní sféra zhruba do 40 cm, do které bez zvýšeného napětí pouštíme pouze nejbližší osoby. Dále osobní sféra, která začíná mezi 50 a 100 cm, která je akceptována mezi přáteli, dobrými známými, kolegy apod. Třetí je sociální sféra asi od 1,5 m až 3 m, dodržovaná při oficiálních setkáních, jednáních apod. Jako čtvrtá se uvádí veřejná sféra jako vzdálenost asi 3,5 až 8 m od publika, užívaná při veřejných vystoupeních, přednáškách apod. Hranice jsou pochopitelně individuální, záleží na osobních dispozicích (např. extrovert, introvert) (Čírtková, 1998).

Problematika proxemiky se může ve výslechové situaci projevit např. v rámci komplexnějšího kritéria „pohodlí“, jak bude uvedeno dále.

Tělesný dotek (haptika) je způsob, kdy sdělení tlumočíme bezprostředním tělesným kontaktem, tedy kontaktem hmatem. I haptický kontakt je dán ustálenými kulturními zvyklostmi a u lidí existují značné rozdíly v citlivosti na něj. Lze hovořit o intimní zóně (pohlazení po tváři), osobní zóně (lehké dotýkání pažemi ve výtahu), sociální zóně (podání ruky) (Čírtková, 1996). V naší kultuře se mezi neznámými lidmi toleruje komunikace dotekem, jako je podání ruky. Jakýkoli jiný dotek těla druhého člověka ve formální situaci by mohlo být vnímáno negativně, např. položení ruky na rameno při výslechu se může vnímat jako zneužití moci (Heretík, 2004).

Gesta znamenají použití pohybů rukou pro vyjádření různě složitých sdělení (Heretík, 2004). Chápu se jako pohyby kulturně standardizované, převážně osvojené, bezděčné, přirozené. Stalo-li se gesto součástí našeho sdělovacího repertoáru, přestává být uvědomováno (Čírtková, 1998).

Kinezika je neverbální komunikace pohybem končetin, trupu, krku a hlavy. Vyjadřuje také temperament nebo momentální emoční nastavení, např. rychle, rázně kráčející osobu vnímáme jako rozhodnou a dynamickou (Heretík, 2004). Nejdůležitějším ukazatelem je celkový obraz pohybové činnosti a jeho změny v závislosti na průběhu interakce. Z celkového obrazu pohybové činnosti jedince lze usuzovat na obecnější charakter prožitků, např. na vnitřní neklid, vzrušení, nastupující agresivitu, nebo naopak klid, útlum, depresi. **Zvláštní pozornost si zaslouží neúčelné pohyby**, např. neodůvodněné opakované nasazování brýlí, stálé rovnání a přemisťování věcí na stole, které vedle celkové zvýšené tenze mohou signalizovat silný vnitřní konflikt, boj motivů (Čírtková, 1996; Čírtková, 1998).

Tělesný postoj (posturologie) je prostředkem komunikace pozicí těla při chůzi, stání, sezení, ležení. Všímáme si postoje těla, držení těla, vzájemné konfigurace jeho částí (zejména vzájemná poloha hlavy, ramen a hrudníku). Např. na jistotu ukazuje vzpřímená hlava, zvednutá ramena, vypnutý hrudník. Na nejistotu a uzavření do sebe skloněná hlava, svěšená ramena, pokleslý hrudník (Čírtková, 1996; Čírtková, 1998; Heretík, 2004). **Správná interpretace těchto signálů se musí opírat o kontext situace**, např. o téma rozhovoru. Tzv. uzavřená poloha (překřížení rukou a nohou při sezení) může být projevem emoce strachu nebo odporu, ale i projevem introvertního rysu osobnosti (Heretík, 2004).

Z hlediska tělesného postoje je zajímavým jevem tzv. posturální echo – lidé, kteří jsou zcela ponořeni do konverzace s druhým člověkem, často nevědomky napodobují jeho postoj nebo pozici (Hayesová, 2000). Souhlasná konfigurace dvou osob vyjadřuje zpravidla vzájemně souhlasný postoj k diskutované věci a naopak (Čírtková, 1996). Na tento jev odkazuje také komplexnější kritérium „pohodlí“, o kterém bude pojednáno v následující kapitole.

7.2 Komplexní kritéria v projevech neverbální komunikace

Odborné studie často zkoumají jednotlivé signály, případně i kategorii „dojmu“ (např. v metaanalýze DePaulové (2003) byla posuzována položka nazvaná „celková tenze (dojem)“). Čírtková uvádí, že v praxi je třeba sledovat všechny neverbální projevy a nikoli jen náhodné či neobvyklé, vystihnout směr odchylky od normálu ke krajním polohám (zírání na jedno místo nebo těkání pohledem z místa na místo) a vystihnout velikost odchylky (vůbec, málokdy, občas, často, stále). Mimořádně důležité je sledování změn neverbálních projevů v průběhu výslechu a v celkovém vyšetřovacím procesu (Čírtková 1998).

Podle Čírtkové se v poslední době pozornost přesouvá od jednotlivých neverbálních prvků ke komplexnějším vzorcům neverbálních projevů. **Nejčastěji doporučovanými kritérii věrohodnosti jsou v těchto případech tzv. strukturální zlom a emocionální chování vyslýchaného** (Čírtková, 1998).

Strukturální zlom je pozorovatelná, i když ne třeba příliš nápadná, změna v celkovém standardu řeči těla, která rozděluje pravdivé líčení od lži. Výpověď je málokdy celá vylhaná. U pravdivých pasáží se vypovídající rád zdrží, líčí je klidně, s přehledem, sebejistotou, do všech detailů. Lživé části chce mít co nejrychleji za sebou, je napjatý, zda to projde, necítí se tak jistě. Těmto vnitřním pocitovým změnám odpovídá jejich vnější projev. Projev je nepřirozený, vymizí gestikulace, přehrává nebo je až moc tichá. Strukturální zlom se dobře projeví v monologu, v dialogu není tak patrný.

Spolehlivě signalizuje, že projednávaná pasáž je pro vypovídajícího kritická, má pro něj emocionální význam. Důvodem však nemusí být pouze lživost údajů – opět platí premisa víceznačnosti (Čírtková, 1998).

Emocionální doprovod, kterým se míní vnější výraz emocí, které korespondují s líčenou událostí. Absence přirozeného emocionálního pohnutí nebo jeho přehrávání svědčí o stylizované výpovědi.

V této souvislosti je však třeba dát pozor na **tzv. fenomén izolace**. Jestliže byl zážitek pro osobu příliš extrémní, psychika se brání tím, že opouzdří vzpomínky na kruté okamžiky. Jedinec pak působí jako apatický a netečný k tomu, co se přihodilo, je zdánlivě citově lhostejný a chladný (Čírtková, 1998).

V rámci problematiky emocí je však třeba zdůraznit, že pocity lhářů ohledně lhaní nemusí nutně být jen pocity negativními. Lháři mohou prožívat potěšení z klamání, které může zahrnovat vzrušení z výzvy lhát nebo pýchu na úspěch ve lhaní. Zdá se, že právě pozitivní pocity představují slabé místo zdatných lhářů. Jsou schopni se kontrolovat, vystupují uvolněně a přirozeně, co však již nezvládají, je kontrola pocitu úspěchu a vítězství. Objevuje se asymetrický úsměv, mimický výraz radosti až pýchy. I když takový úsměv rychle přelétne tváří, dá se dobře rozpoznat (Čírtková 1998).

Jinou systematiku hodnocení neverbálního chování nabízí Navaro (2003), když prvky neverbálního chování, jejichž výskyt byl ve zvýšené míře v případě lživých výpovědí zaznamenán, rozděluje do čtyř oblastí. Jsou jimi pohodlí, důraz, synchronie a řízení percepce druhé osoby. Navarův popis daných kritérií místy doplňují poznatky jiných autorů.

Pohodlí

Přetvářka způsobuje napětí a nepohodlí, je přítomna velká kognitivní zátěž při vymýšlení odpovědi na otázky, na něž by jinak byly odpovědi jednoduché.

Znakem pohodlí je podle Navara především zrcadlení druhé přítomné osoby. Když se tedy vyslýchající nakloní, mají pravdomluvní vyslýchání tendenci naklánět se dopředu také. Lháři mají naopak tendenci odklánět se a zvětšovat vzdálenost.

Projevem pohodlí je také absence tvorby překážky. Např. při sezení u stolu mají pravdomluvní tendenci odsunout předměty stranou, aby jim nic neblokovalo výhled. Postupem času se mohou přisunovat blíže, aby nemuseli mluvit tak hlasitě. Lháři mívají naopak snahu využít nějakou překážku (skleničku, počítač, desku stolu apod.), která jim

jednak dává větší pocit bezpečí, současně signalizuje vzdálenost, separaci, odstup (Navaro, Schafer, 2001).

Jako znak nepohodlí Navaro rovněž označuje nedostatek pohybů. Pokles množství pohybů (zvláště ruky a prstů) při lhaní se ve výzkumech opakovaně projevuje. Je označován jako jeden z mála silných neverbálních signálů vznikající v důsledku kognitivní zátěže a snahy o kontrolu chování, který signifikantně odlišuje lhoutel od osoby mluvící pravdu (např. Vrij a kol., 2004a).

Důraz

Když lidé hovoří, přirozeně používají různé části svého obličeje a těla (obočí, ruce, paže, nohy, doteky stolu, rozšíření očí) k tomu, aby zdůraznili bod, který je pro ně důležitý, emocionálně nabitý apod. Lháři však většinou neverbální chování k uplatnění důrazu nevyužívají. I když si své výpovědi připraví, přemýšlí o svém verbálním vystoupení, ale nikoli o doprovodných gestech a pohybech. Mnoho lidí nemá vůbec povědomí o tom, jak moc zdůrazňovacích a dokreslovacích technik je v běžné řeči využíváno.

Synchronie

Synchronie hraje v posuzování chování významnou roli. Měla by existovat synchronie mezi vyslychajícím a vyslychaným, mezi tím, co vyslychaný říká verbálně a neverbálně, mezi okolnostmi daného okamžiku a tím, co v tomto okamžiku vyslychaný říká, mezi událostmi a emocemi.

Vyslychající a vyslychaný – obě strany by se měly do určité míry v sobě zrcadlit, určitá harmonie se má vyskytovat ve způsobu řeči, způsobu sezení, všeobecných výrazech.

Verbální a neverbální chování vyslychaného – když člověk odpovídá pozitivně, měl by tomu odpovídat i neverbální doprovod, tj. pokývnutí hlavy. Lhářům se někdy stává, že užijí doprovod opačný. Když se u toho přistihnou, opraví se, což vypadá až komicky. Ještě častěji se stává, že verbální odpověď předchází opožděnou a méně důraznou odpověď neverbální, třebaže správnou.

Jak jsem uvedla již v kapitole věnující se komunikaci, konkrétně vztahu komunikace verbální a neverbální, při nesouladu mezi verbální a neverbální produkcí se příkládá větší váha projevům neverbálním (Čírtková 1998).

Okamžik a slova – informace by měly odpovídat okamžiku a otázce. Např. při rychlém dotazování na ulici je podezřelé, pokud dotazovaný poskytuje mnoho nepotřebných informací. Opak může indikovat, že osoba něco skrývá, získává čas apod.

Události a emoce – emocionální doprovod by měl odpovídat události. Např. když rodiče oznamují únos dítěte, měli by se dožadovat pomoci, zdůrazňovat každý detail, projevovat zoufalství, dychtivost sami něco činit, ochotu znovu opakovat příběh. Předstírá-li v takové chvíli člověk, je více zaujat tím, aby předal jednu určitou verzi příběhu, projevuje přílišnou snahu o to, jak v takové situaci působí.

Toto kritérium je totožné s „emocionálním doprovodem“ uváděném Čírtkovou (1998).

Řízení percepce druhé osoby (perception management)

Projevuje se verbálně i neverbálně, cílem je ovlivnit vyslychajícího.

Když lidé mluví pravdu, obvykle se snaží ujistit se, že je posluchač chápe, že rozumí tomu, co měli na mysli. Naopak lháři se snaží řídit, co bude posluchač vnímat, jaký bude mít dojem.

Neverbálně se tento jev projevuje např. tím, že vyslychaný zvýšeně žívá, aby ukázal, jak se nudí, pohodlně se rozloží na sedačce, roztáhne po ní paže a zabere hodně prostoru, aby demonstroval své pohodlí a pohodu.

Verbálně se řízení percepce projevuje proslovy typu „Nikdy bych nikomu nemohl ublížit“, „Nikdy nelžu“, „Nikdy bych nic takového neudělal“, apod.

Do tohoto kritéria lze zařadit i dva příznaky lživé produkce, které uvádí Čírtková (1998), a to příznaky lživé produkce z opačných extrémů - příznaky servilnosti k vyslychajícímu nebo naopak přidrlost vystupování. Obojí vyplývá z toho, že lhář má blíže k extrémům, stylizuje se do servilní role nebo se stává drzým, útočným (Čírtková, 1998).

Příznaky servilnosti k vyslýchajícímu mohou být např. zveličování bezbrannosti, nápadná úslužnost, lichocení vyslýchajícímu („Pan vyšetřovatel určitě rozhodne dobře.“). Přidržlost vystupování se projevuje především útočným chováním a výroky, v útoku je často obsažena předčasná sebeobhajoba, obhajuje se, aniž by bylo naznačeno, že je podezírán či z čeho je podezírán. Obě polohy se přitom mohou střídat – z podrobivého chování může přejít do útoků (Čírtková, 1998).

Přestože pravděpodobnostní charakter kritérií věrohodnosti už byl zmíněn, na tomto místě pocítuji nutnost ho připomenout. Je pravda, že výše uvedená kritéria mohou indikovat, že osoba hovoří pravdu nebo lže. Je však nesporné, že existují **velké interindividuální rozdíly dané např. temperamentem, introvertním či extrovertním založením atd.** Tak např. výše uvedené kritérium „důraz“ může být zcela jiné u osoby, která má běžně prudkou gestikulaci a jiné u osoby s nevýrazným projevem. Uvedené platí pro všechny poznatky týkající se posuzování věrohodnosti výpovědi, u signálů klamání z oblasti neverbální komunikace lze však předpokládat, že platí v ještě zvýšené míře.

8. Verbální kritéria věrohodnosti výpovědi

Verbální posouzení věrohodnosti výpovědi může mít podobu použití techniky pro zjištění celkového skóre pravdivosti tvrzení nebo může být použitím verbálních technik pro hledání signálů, které signalizují možnost přítomnosti lži.

Ve druhém jmenovaném případě poskytuje analýza výpovědi vhled do výpovědi, který identifikuje oblasti pro další vyšetřování a umožňuje naplánovat další výslechy. Analýza výpovědi, tedy pečlivé zkoumání každého proneseného slova, zkoumání výpovědi slovo za slovem, se vyvinula v cenný vyšetřovací nástroj. Použije-li se ve spojení s ostatními vyšetřovacími technikami, může velmi pomoci v procesu řešení případu. Je ale naprosto klíčové nedělat uspěchané závěry. Nepřesnost může existovat i ze zcela nevinného důvodu nebo proto, že osoba byla zapojena do jiné nelegální aktivity, nikoli do skutku právě vyšetřovaného. Je to jen jeden z mnoha nástrojů (Klopf, Tooke, 2003).

Pro celkové posouzení výpovědi se psychologové snaží sestavit co nejspolehlivější sady kritérií. Pro posouzení verbální věrohodnosti výpovědi není standardizovaný postup. Verbální chování může být posuzováno z několika hledisek, např. z toho hlediska, zda hledáme signály pravdy nebo signály lži. Za nejpropracovanější lze považovat techniku *Hodnocení platnosti výpovědi* (Statement Validity Assessment), jejíž dominantní součástí je technika *Obsahová analýza založená na kritériích* (Criteria-Based Content Analysis). Mezi další postupy zmiňované v literatuře patří technika *Monitorování reality* (Reality Monitoring) a technika *Hodnotící kritéria svědčící o lži* (Assessment criteria indicative of deception).

8.1 Technika „Hodnocení platnosti výpovědi“ **(Statement Validity Assessment)**

8.1.1 Obecně o technice Hodnocení platnosti výpovědi

Technika „Hodnocení platnosti výpovědi“ (Statement Validity Assessment - SVA), jejíž dominantní součástí je technika „Obsahová analýza založená na kritériích“ (Criteria-Based Content Analysis - CBCA), je doposud nejpropracovanější a nejzkoumanější technikou posouzení věrohodnosti výpovědi. Podrobně popisována je spíše v zahraniční odborné literatuře, systém CBCA však zmiňují např. Netík, Netíková, Hájek (1997). Čírtková (1998) popisuje jednotlivá verbální kritéria pravdivosti výpovědi, přičemž se jedná o kritéria zahrnutá do systému CBCA.

Technika CBCA byla vytvořena klinickým psychologem Udo Undeutchem v 50. letech 20. století v Německu. Vychází z Undeutchovy hypotézy, podle níž tvrzení odvozené z paměti týkající se skutečného zážitku se obsahově a kvalitativně liší od tvrzení založeném na vymýšlení, fantazii, tvořivosti.

CBCA byla vyvinuta k hodnocení dětských výpovědí. Mnoho autorů ji stále popisuje jako techniku vytvořenou pouze pro tento účel, navíc pouze v případech sexuálních trestných činů. Jiní však obhajují její další užívání při hodnocení svědectví dospělých. Tito autoři poukázali na to, že Undeutchova hypotéza, která je jejím podkladem, není omezena na děti. Tento druhý úhel pohledu získal v poslední době jistou empirickou podporu. Jak např. Berliner a Conte zdůraznili, je-li technika validním způsobem posouzení pravdivosti, proč by měla být omezena na děti a na tvrzení o sexuálním zneužívání? (1993, podle Brigham, 1999).

8.1.2 Složení techniky Hodnocení platnosti výpovědi

Technika Hodnocení platnosti výpovědi (SVA) má celkem čtyři součásti (Vrij, 2008):

- a) Analýza případu (spisu)
- b) Polostrukturovaný výslech
- c) Obsahová analýza založená na kritériích
- d) Zhodnocení pomocí Kontrolního seznamu validity

a) Analýza případu (spisu)

Nejdříve je třeba pečlivě prostudovat spis případu a zjistit si všechny důležité informace. Součástí přípravy je i tvorba hypotéz o tom, co se stalo. Detailní analýza umožní později při výslechu zaměřit se na kritické části (Vrij, 2008). Jedná se vlastně o obecné pravidlo předchozí přípravy. Tak jako se člověk musí připravit na jakékoli pracovní či jinak náročné jednání, musí se i vyšetřovatel nebo psycholog připravit na výslech a jeho pozdější hodnocení.

b) Polostrukturovaný výslech

První fázi výslechu by měla být samostatná výpověď, monolog vyslýchaného. Ve druhé fázi je místo pro kladení specifických otázek zaměřených na jednotlivé detaily či aspekty. Za vhodné se považuje klást otevřené otázky, které dávají příležitost dostat neomezenou a neovlivněnou, delší a na detaily bohatší odpověď. Dále je vhodné vyslýchanému usnadňovat výpověď povzbuzující zpětnou vazbu, která ho podněcuje odpovídat (hm, kývnutí hlavou) (Vrij, 2008).

Užitečnou technikou pro získání co nejdetailnější výpovědi je kognitivní výslech. Je ale třeba zodpovědět otázku, zda při použití této speciální techniky, která ovlivňuje paměťové procesy a obsah a strukturu výpovědi, není možné, že bude ovlivněna schopnost tento obsah posoudit z hlediska věrohodnosti, tedy posoudit, zda se jedná o výpověď pravdivou či lživou.

Ve srovnávacích studiích byly při použití techniky kognitivního výslechu, který je zaměřen na zlepšení vybavování, dosaženy vyšší skóry CBCA, než při použití standardních výslechových postupů (Vrij, 2005).

Köhnken a kol. provedli studii, na základě které zjistili, že při získání výpovědi na základě kognitivního výslechu byly pomocí techniky CBCA (a dalších šesti doplňujících verbálních kritérií) spolehlivě odlišeny výpovědi pravdivé a lživé. Nebyl nalezen žádný vzájemný vztah mezi pravdivostí a typem výslechu (kognitivní nebo strukturovaný výslech), kognitivní výslech nezhoršil posuzovací potenciál CBCA (Köhnken a kol., 1995).

Köhnken a kol. rovněž ukázali, že kognitivní výslech pozitivně ovlivnil množství přesných detailů, které si vyslýchání vybavili. Vedl však také k vyššímu počtu nepřesných detailů, konfabulací. Autoři si položili otázku, zda tento aspekt znemožňuje použití kognitivního výslechu a dospěli k závěru, že nikoli, avšak že je třeba zhodnotit individuální situaci, především účel výslechu. Je-li hlavním účelem získat co nejvíce informací, což platí zejména v počátečních stádiích vyšetřování, převažuje zisk v podobě většího množství informací nad rizikem více chyb. Nelze-li však přesnost výpovědi ověřit, může být toto riziko nepřijatelné (Köhnken a kol., 1995).

c) Obsahová analýza založená na kritériích (Criteria-Based Content Analysis)

Analýza CBCA zahrnuje systematické vyhodnocení kritérií pravdivosti ve výpovědi. Postup CBCA zahrnuje hodnocení přítomnosti nebo absence 19 kritérií, o kterých se předpokládá, že naznačují, jestli byla popisovaná událost vypovídajícím skutečně prožita.

Skládá se z 19 kritérií hodnocených na třibodové stupnici: 0 – kritérium chybí, 1 – kritérium je přítomné, 2 – kritérium je silně přítomné.

Kritéria CBCA, uvedená Vrijem (2008) a Ansonem a kol. (1993), jsou:

Obecné charakteristiky – vztahují se k výpovědi jako celku

1. Logická struktura
2. Nestrukturovaná produkce
3. Množství detailů

Specifický obsah – vztahují se k jednotlivým větám ve výpovědi a jejich cílem je odhalit konkrétnost a živost výpovědi. Ve skutečnosti jsou specifikacemi obecného kritéria „množství detailů“.

4. Zakotvení v kontextu
5. Popis interakcí
6. Reprodukce konverzace
7. Neočekávané komplikace v průběhu události
8. Neobvyklé, originální detaily
9. Nadbytečné, postradatelné detaily
10. Správně sdělované chybně pochopené detaily
11. Vnější příbuzné asociace
12. Vylíčení vlastního psychického stavu
13. Psychický stav přisuzovaný pachateli

Obsah vztahující se k motivaci – vztahují se k tomu, jak osoba svou výpověď předkládá. Jedná se o kritéria pravdivosti, která jsou v pravdivé výpovědi přítomna z motivačních důvodů, neboť pravdomluvná osoba nebude obvykle tak zaujatá řízením dojmu, jaký vyvolává. Lháři naopak ano, takže budou podávat co nejdůvěryhodnější výpověď neobsahující rozpory se stereotypním pojetím pravdivosti.

14. Spontánní opravy
 15. Přiznání mezery v paměti
 16. Uvádění pochybností o vlastní výpovědi
 17. Sebeobviňování
 18. Omlouvání pachatele
- Deliktově specifické elementy
19. Detaily charakteristické pro delikt

Přítomnost každého kritéria posiluje hypotézu, že výpověď je založena na jedinečné osobní zkušenosti, zážitku. Je důležité zdůraznit, že absence jakéhokoli kritéria či kritérií nutně neznamená, že tvrzení je klamavé. Ostatně ani přítomnost jakéhokoli kritéria či kritérií neznamená, že tvrzení je pravdivé. **Avšak přítomnost většího počtu kritérií jeho pravdivost naznačuje.**

Dále rozeberu charakteristiku jednotlivých kritérií, jak je podána Vrijem (2008) a Ansonem a kol. (1993). Jsou doplněny i údaje jiných autorů a rovněž údaje Čírtkové (1998), neboť jí uváděná kritéria pravdivosti jsou shodná s kritérii zahrnutými do této techniky.

1. Logická struktura

Existuje tehdy, jestliže je výpověď koherentní, vnitřně konsistentní a neobsahuje logické nesrovnalosti nebo rozpory.

Zvláštní nebo unikátní detaily nebo neočekávané komplikace nesnižují logickou strukturu. Logická konzistentnost neznamená hodnověrnost, uvěřitelnost výpovědi, logická a koherentní výpověď může znít neuvěřitelně (Vrij, 2008).

2. Nestrukturovaná produkce

Je přítomna tehdy, jsou-li informace předkládány nechronologicky, tedy relativně nestrukturovaně. Popisy jsou nenucené, zpráva je poněkud neorganizovaná, jsou přítomna odbočení od tématu nebo spontánní změny zaměření, některé prvky jsou distribuovány v průběhu celého líčení.

Pravdomluvní mají tendenci podat výpověď nechronologicky zejména tehdy, když hovoří o emocionálních událostech. Na druhou stranu lháři mají tendenci říkat své příběhy v chronologickém pořádku i proto, že je pro ně těžké říci a nepoplést vymyšlený příběh na přeskáčku (Vrij a kol, 2004a).

Nestrukturovaná produkce se objevuje hlavně tehdy, když jsou lidé rozrušeni (Vrij, 2008). Někdo může např. začít líčení popisem pachatelova chování v době události, potom se vrátit k tomu, jak pachatel působil při prvním setkání, poté se vrátit k jeho chování těsně po incidentu a ukončit úvahou o svém jednání na začátku incidentu („Jeho ruce byly všude kolem mě. Když jsme se setkali poprvé, působil dobře. Měl na tváři cynický úsměv, když utíkal pryč. Neměla jsem být tak naivní.“) (Vrij, 2008).

Toto kritérium vyžaduje, aby celkově byla výpověď logicky konzistentní (viz první položka). Ztrácí použitelnost tehdy, když osoba již několikrát příběh vyprávěla nebo o něm hodně přemýšlela, neboť v důsledku toho poté hovoří chronologičtěji (Vrij, 2008).

3. Množství detailů

Výpověď o prožitých zážitcích je bohatá na detaily, podrobnosti, působí živě. Vymyšlenou výpověď je naopak obtížné zkrášlit spoustou detailů a přitom udržet nerozpornost příběhu. Lháři mohou poskytovat méně detailů nejen proto, že jsou s popisovanou věcí méně obeznámeni, ale také aby dali méně příležitostí k vyvrácení svých tvrzení.

Detaily se rozumí specifické popisy místa nebo času, osob, objektů a událostí. Zvláště významné jsou detaily, které si vyslýchaný vzhledem ke svému věku, vědomostem nebo neznalosti prostředí téměř jistě nemohl vymyslet. Líčení pachů a zvuků se ve lživých výpovědích vyskytují jen vzácně (Čírtková, 1998). Opakování téhož detailu se započítává pouze jednou.

Příklad: voda ve vaně x vlažná voda ve vaně („vlažná“ je detail); zapnout fén x zapnout fén na nejvyšší stupeň („na nejvyšší stupeň“ je detail) (Čírtková, 1998).

Z příkladu podávaného Čírtkovou vyplývá, že **ne každý konkrétní údaj je detailem**, ale pouze **údaj, který obsahuje určitou specifičnost**. Tak např. nebude detailem „sedli jsme si ke stolu“, ale „sedli jsme si ke konferenčnímu stolku“ už za specifický detail lze považovat.

4. Zakotvení v kontextu

Události jsou umístěny do časového a prostorového kontextu a jsou spojeny s jinými vedlejšími událostmi, tedy s jinými denními aktivitami nebo zvyky. Vypovídající např. uvede, že se něco stalo „v parku v průběhu polední pauzy, když venčil svého psa“ (Vrij, 2008).

5. Popis interakcí

Ve výpovědi jsou popisy vzájemných akcí a reakcí, alespoň spojení pachatele a svědka. Např. „Ptala jsem se ho, co chce, on mi neopověděl, jenom se usmíval, znervózňovalo mě to.“

6. Reprodukce konverzace

Většina přirozených událostí zahrnuje verbální komunikaci mezi lidmi. Kritériem je reprodukce konverzace v originální formě, nikoli sumarizace toho, co lidé řekli ani nepřímá řeč, ale citace výroků alespoň jedné osoby. Zvláště silným indikátorem je použití neobvyklých termínů, zvláštních řečových stylů nebo slovníku jiných osob.

Např. „Řekl: Jsi v pořádku? Vypadáš bledě.“ Tímto kritériem však není: „Zeptal se, jestli mi něco není.“

7. Neočekávané komplikace v průběhu události

Komplikace jsou přirozené, neboť málokdy jde vše, co člověk činí, zcela hladce. Například nepředvídaná a neplánovaná přerušení, těžkosti a komplikace, popis toho, jak byly potíže překonány.

Je velkou chybou při výslechu osobu popisující, že měla v úmyslu něco učinit, jak se jí něco nedařilo a jak to nakonec udělala, přerušit s tím, že je to nedůležité a ať rovnou přejde k hotovému. Ztrácí se tím významný indikátor pro posouzení věrohodnosti (Anson a kol., 1993).

8. Neobvyklé, originální detaily

Výpověď má vysoký stupeň jedinečnosti ve smyslu detailů o osobách, věcech nebo událostech, které jsou neobvyklé, ale v kontextu smysluplné.

Protože neobvyklé detaily mají nízkou pravděpodobnost výskytu, neočekává se, že se objeví ve vymyšlených příbězích.

Např. tetování, koktání, individuální zvláštnosti chování.

9. Nadbytečné, postradatelné detaily

Periferní detaily, které se vztahují k situaci, ale nepřispívají přímo k tvrzení, nejsou pro ně klíčové. Lhoucí osoby by pravděpodobně nevymýšlely irelevantní, postradatelné detaily.

Např. že se pachatel po vstupu do ložnice snažil zbavit kočky, protože je na ně alergický (Vrij, 2008).

10. Správně sdělované chybně pochopené detaily

Zmínka o detailech, kterým nerozumí. Správný popis věci nebo události, ale její nesprávná interpretace. Z výpovědi je jasné, že příliš neporozuměl tomu, proč co jak bylo.

Lhář chce přesvědčit o pravdivosti toho, co říká, proto v jeho líčení má obvykle všechno určitý smysl. Těžko může vymyslet část příběhu, které sám nerozumí.

11. Vnější příbuzné asociace

Informace o události nebo rozhovoru, která se nějakým způsobem vztahuje k incidentu, k jeho obsahu, ale nevyskytla se v jeho průběhu.

Do této kategorie lze zařadit i asociace jako zvlášť silné kritérium – tj. zmínku o tom, co člověku problesklo myslí v kritickém okamžiku, že událost nastartovala vybavení nějakého zážitku z minulosti na základě asociace podobnosti. Simulace efektu asociace vyžaduje zvlášť zdatného a připraveného lháře (Čírtková, 1998).

12. Vylíčení vlastního psychického stavu

Emoce, pocity, myšlenky prožívané v průběhu události nebo jako přímý výsledek události. Je však důležité, aby popis emocí měl určitou kvalitu. Např. výrok „měla jsem strach“ neříká o věrohodnosti nic. Subjektivní je výrok „Byla jsem v panice. Říkala jsem si, proč právě já. Chtělo se mi běžet pryč.“ (Čírtková, 1998).

Adamsová a Jarvis na základě analýzy 60 výpovědí identifikovali vylíčení emocí jako jedno ze tří výrazných kritérií svědčících pro pravdivost. V rámci výpovědi je však podstatné, v jaké její části se emoce vyskytují. Např. v případě traumatické události, která proběhla rychle, si osoba nemusela uvědomovat emoce v jejím průběhu. Měly by se však objevit v závěru, tedy v popisu události po vlastním incidentu, neboť odhalují účinek traumatické události na osobu (Adams, Jarvis, 2004).

Stejně tak je výskyt popisu emocionálního stavu kritériem spíše v případech trestných činů obsahujících fyzický útok proti člověku, které mají větší potenciál silné emoce vzbuzovat (Adams, Jarvis, 2004).

13. Psychický stav přisuzovaný pachateli

Připisování stavu mysli, pocitů, myšlenek a motivů pachateli.

Např. „Také byl nervózní, třásl se mu ruce.“ Nebo: „Přemýšlel o tom, že bych mohla začít křičet, protože zavřel všechna okna a pustil nahlas hudbu“ (Vrij, 2008).

14. Spontánní opravy

Spontánní opravování sebe sama v průběhu výslechu, doplňování informací, doplňování nových nebo jasnějších vzpomínek.

Lháři k nim nebývají ochotní ze strachu, že to jejich příběhy učiní méně přesvědčivými.

Např. „Byly asi dvě hodiny, ne počkejte, muselo být později, protože se už stmívalo.“

Nebo: „Viděla jsem je stát vedle auta, potom rychle zamířili do obchodu. To auto byla dodávka. Zvonek cinknul, když otevřeli dveře, ...“

Musí se však jednat o spontánní opravy, do této kategorie nespádají odpovědi na přímé otázky.

15. Přiznání mezery v paměti

Naznačení mezery v paměti nebo ve znalosti aspektu incidentu je znakem pravdivosti, neboť se oprávněně předpokládá, že lidé podávající falešnou výpověď nebudou ochotni připustit mezeru ve vzpomínce. Tedy když zní odpověď „Nevím“, „Nevzpomínám si“, „Zapomněl jsem všechno kromě toho, když jsme byli v autě“. Platí to pouze ovšem tehdy, když to vypovídající řekne sám od sebe, do této kategorie stejně jako do kategorie spontánních oprav nespádají odpovědi na přímé otázky.

16. Uvádění pochybností o vlastní výpovědi

Vyjádření obavy, že některá část tvrzení je nesprávná nebo neuvěřitelná, že zní divně nebo nepravděpodobně.

Např. „Nemůžu tomu uvěřit, on byl vždycky tak příjemný a hezky se choval ke své ženě. Všichni kolegové si ho váží, myslím, že mi nikdo nebude věřit“.

Do této kategorie nespadá pouhé tvrzení ve smyslu „říkám pravdu“.

17. Sebeobviňování

Zmínění osobně nepříznivých, sebeodsuzujících detailů, popis aspektu svého chování vztahujícího se k incidentu, který je špatný nebo nevhodný.

Např. „Nechápu, jak jsem jim mohla naletět, bylo to ode mě tak hloupé“.

18. Omlouvání pachatele

Vysvětlení, ospravedlnění pachatele, vypovídající nevyužívá zjevné možnosti pro jeho další obviňování.

Do této kategorie nespadá pouhá negativní odpověď na přímou otázku nebo náznak.

19. Detaily charakteristické pro delikt

Zmínky o elementech specifických a obvyklých pro trestný čin, které znají profesionálové, ale které odporují běžným znalostem nebo spíše dojmům veřejnosti.

d) Kontrolní seznam validity

Výsledky dosažené v CBCA by mohly být ovlivněny dalšími faktory než jen tím, zda se jedná o pravdu či lež. Hodnotitel musí i tyto faktory vzít v úvahu. **CBCA není standardizovaným testem**, nicméně pokusy standardizovat CBCA měly za výsledek kontrolní seznam, který umožňuje vzít v úvahu jiná vysvětlení a důvody pro výsledky, kterých bylo dosaženo. V kontrolním seznamu jsou zkoumány individuální charakteristiky a motivace svědka a přítomnost dalších důkazů, konkrétně (Vrij, 2008):

1. Individuální charakteristiky vyslýchaného

- nevhodnost jazyka a znalostí* – zda použitý jazyk a předložené znalosti odpovídají osobě, jejímu věku a tomu, co mohla z události poznat; opak může indikovat cizí vliv
- neadekvátnost emocionálního stavu* – skutečnost, zda emoce projevované při výslechu celkově byly adekvátní události; opačný případ může indikovat vymyšlenost příběhu
- náchylnost k sugesci* – zda osoba projevuje náchylnost k sugesci; např. by na konci výslechu mohlo být položeno několik navádějících otázek ohledně periferních informací

2. Charakteristiky výslechu

- sugestivní, návodné, donucovací otázky*
- celková neadekvátnost výslechu* – např. zda osoba věděla (bylo jí řečeno), že odpověď „Já nevím“ je přípustnou odpovědí, nebo zda mohla být nucena odpovědět cokoli (čímž by se např. ztratilo kritérium připuštění mezery v paměti)

3. Motivace

- sporné motivy k výpovědi* – je třeba znát vztah mezi vypovídajícím a ostatními zainteresovanými osobami, jaké následky by pro něho mohlo mít např. jejich obvinění
- sporný kontext odhalení informací* – je třeba poznat původ výpovědi, např. zda byla poskytnuta dobrovolně nebo kdo osobu podnítil k výpovědi
- tlaky vypovídat lživě* – jedná se o to, zda něco naznačuje, že osoba byla přemlouvána, instruována či nucena vypovídat lživě
- nekonzistentnost se zákony přirozenosti* – týká se popisování nereálných nebo nemožných událostí

- nekonzistentnost s ostatními výpověďmi* – týká se významných rozporů mezi výpověďmi této osoby nebo mezi výpověďí této osoby a jiných osob
- nekonzistentnost s ostatními důkazy* – týká se významných rozporů mezi výpověďí a ostatními důkazy

Je však obtížné ohodnotit přesný vliv externího faktoru na jednotlivá kritéria CBCA a na celkové skóre. Z toho plyne, že postup podle kontrolního seznamu validity je subjektivnější a méně formalizovaný než CBCA postup (Vrij, 2005).

8.1.3 Výsledky dosahované technikou Hodnocení platnosti výpovědi

Jak jsem již uvedla, jedná se o techniku nejčastěji prověřovanou odbornými výzkumy.

V roce 2002 analyzovali Vrij a kol. 16 studií techniky CBCA a našli obecnou podporu pro názor, že kritéria obsažená v CBCA se vyskytují častěji v pravdivých výpovědích (i když některá kritéria získala více podpory než ostatní) (Vrij a kol, 2002).

V roce 2005 provedl Vrij vyhodnocení 37 do té doby publikovaných studií o CBCA. Došel k závěru, že přesto, že chybovost v nálezech je příliš vysoká na to, aby se jednalo o nespornou metodu vědeckého svědectví před soudem (přestože v některých zemích tomu tak je), jedná se o cenný nástroj vyšetřování. Jak u dětí, tak u dospělých, a jak v případech sexuálního zneužití, tak v případech jiných, mohou být pomocí SVA/CBCA techniky odlišeny pravdivé a lživé výpovědi nad hranicí náhody. Technika tak může být užitečná například v úvodních fázích vyšetřování pro účely vyhodnocení indikací pravdivosti výpovědi a jeho dalšího nasměrování. Navzdory určitým omezením, o kterých ještě bude řeč, většina studií potvrdila, že více kritérií je přítomno v pravdivých než nepravdivých výpovědích (Vrij, 2005).

Hodnocení techniky SVA provedli i jiní autoři – např. Sporer a Masip a kol. Jejich studie jsou uvedeny v části pojednávající o technice Monitorování reality, neboť v nich oba postupy srovnávali.

8.1.4 Kritika techniky Hodnocení platnosti výpovědi

V odborné literatuře lze nalézt jak názory tuto techniku velmi podporující, tak názory kritické. Z kritických názorů se objevují následující.

a) Absence shody o užitečnosti jednotlivých kritérií

V různých výzkumech se jednotlivá kritéria ukázala být různě užitečná. Např. Landry a Brigham identifikovali tři kritéria, která se zdála být zvláště efektivní v odlišení pravdivých a klamavých tvrzení - *reprodukce rozhovoru*, *spontánní opravy* a *sebepochybnost*. (1992, podle Porter, Yuille, 1996). Ve výzkumu Portera a Yuilla byla identifikována tři jiná kritéria, která odlišovala pravdivé a lživé výpovědi – *detaily* (lež – méně detailů), *koherence* (lež – méně koherentní) a *připuštění mezery v paměti* (Porter, Yuille, 1996).

Tato skutečnost může vznášet pochybnosti o spolehlivosti techniky CBCA. Někteří autoři, např. Köhnken a kol., **považují však skutečnost, že není jasné, které kritérium nejspolehlivěji odlišuje, za přirozenou.** Je totiž přirozené a nevyhnutelné, že když se liší obsahy výpovědi, liší se i přítomnost jednotlivých kritérií (Köhnken a kol., 1995).

b) Nemožnost odlišit nikoli lživé, ale domnělé vzpomínky

Technika CBCA je schopna posoudit úmyslnou lživost. **Není však jasné, zda ji lze použít pro výpověď nepřesnou, která je spojena s neúmyslnou nepravdivostí výpovědi** – osoba nevědomě předkládá překroucenou vzpomínku, o které však věří, že je pravdivá.

Teoretický názor na to, zda lze očekávat rozdíl mezi pravdivými a vsugerovanými výpověďmi, není jednotný. Vyjdeme-li z teorie Johnsona a Raye, je odpověď kladná. Paměťový model „monitorování reality“ (reality monitoring) předpokládá, že procesy kódování pravdivých a domnělých událostí jsou odlišné. Pravdivé, tedy skutečně prožité události jsou v paměti kódovány spolu s kontextovými informacemi a v rámci bohaté sítě obecných znalostí. Jsou uloženy a zakotveny do sítě informací zahrnující percepční

details jako barva, zvuk a vůně, a kontextové informace jako čas a místo. Následkem toho jsou vzpomínky na pravdivé události reálnější, detailnější a živější než vzpomínky na domnělé události (1981, 1988, podle Blandón-Gitlin a kol., 2008).

Naopak zápornou odpověď dávají Pezde, Finger a Hodge, když předpokládají, že zkonstruování falešné vzpomínky zahrnuje zapojení falešné vzpomínky do schématu podobných událostí uložených v paměti. Tento konstruktivní proces může vést k tomu, že falešné vzpomínky budou bohaté, přesvědčivé a zdánlivě skutečné (1997, podle Blandón-Gitlin a kol., 2008). Blandón-Gitlinová a kol. (2008) ověřovali schopnost této diferenciace a **dospěli k závěru, že diskriminační schopnost techniky CBCA je v případech domnělých, vsugerovaných skutečností ve výpovědi omezená.**

c) Kontrolní seznam validity – chybějící položky

Úkolem kontrolního seznamu validity je zapojit do hodnocení výpovědi faktory, které mohly výsledky CBCA ovlivnit. Kromě těch, které v současné verzi CBCA jsou, lze uvažovat ještě i o dalších. Je to jednou ze slabin kontrolního seznamu, neboť i v něm nezahrnuté faktory mohou výsledky posouzení ovlivňovat (Vrij, 2005).

i) sociální dovednosti

Vrij a kol. došli k závěru, že velký význam mají především sociální dovednosti. Je nesporné, že existují individuální rozdíly v komunikačních schopnostech lidí. Někteří lidé jsou slovně obratnější než jiní. Tyto rozdíly mohou být spojeny se sociálními dovednostmi. Např. lidé, kteří jsou **sociálně úzkostní**, cítí nepohodu v přítomnosti jiných osob a jejich výpovědi proto můžou být z pohledu CBCA méně kvalitní, než když se někdo cítí v sociálních interakcích dobře. Na druhou stranu, lidé **sociálně obratní** mohou být zkušení ve verbálním manipulování ostatních. Jejich výpovědi tak mohou dosahovat v CBCA vyšších výsledků (Vrij a kol., 2004b).

Lidé se liší také **v rozsahu, v jakém přirozeně používají řízení dojmu o sobě**. Ti, kteří sami sebe hodně kontrolují, se zajímají o to, aby udělali příznivý dojem na ostatní, a mají tendenci přizpůsobovat své verbální a neverbální chování tomuto účelu. Proto mohou při posouzení technikou CBCA dosahovat vyšších skóre (Vrij a kol., 2004b).

Na základě studie Vrij a kol. zjistili, že výsledky CBCA pozitivně korelovaly se sociální obratností a sebemonitorováním a negativně se sociální úzkostí. Proto doporučují, aby SVA hodnotitelé brali při hodnocení v úvahu i sociální dovednosti (Vrij a kol., 2004b).

ii) znalost techniky vyslýchaným

Použitelnost CBCA je také spojena s otázkou, nakolik jsou lidé schopní výsledky ovlivnit, budou-li s touto technikou obeznámeni. Vrij a kol. provedli studii, ve které dětem i mladým dospělým dali instrukce, „jak mají říci přesvědčivý příběh.“ Zjistili, že informovanost o kritériích zvýšila skóre dosahované v CBCA. Nestalo se tak u nejmladší skupiny účastníků (6 až 8 let). Autoři předpokládají, že trénování dětí za účelem zlepšení CBCA výsledků je obtížné (Vrij a kol., 2004b). Jiné výzkumy ukázaly, že si hodnotitelé nedokázali všimnout, že někteří z vypovídajících lhářů byli ovlivněni, a nedokázali odlišit výpovědi pravdomluvných svědků a lhářů, kteří byli předem instruováni, jaké lži říkat. Nebyli dokonce schopní odlišit instruované lháře ani tehdy, když byli informováni o tom, že mezi vypovídajícími takové osoby jsou (Vrij, 2005).

d) Kontrolní seznam validity – spornost některých současných položek

i) Náchylnost sugesci

Náchylnost k sugesci je obtížně detekovatelná. Yuille doporučuje položit vypovídajícímu na konci výslechu několik návodných otázek za účelem jejího zhodnocení. Otázky by se měly týkat pouze periferních detailů (1988, podle Vrij, 2005). Vrij však považuje za **sporné, zda je možné na základě návodných otázek týkajících se periferních detailů sugesci odhalit**, když sugestibilita vůči centrálním událostem může být kvalitativně odlišná, především ve smyslu větší odolnosti vůči sugestibilitě, jde-li o centrální detaily událostí (Vrij, 2005).

ii) Nepatřičnost afektu

Původně vytvořená položka předpokládá, že když dítě v průběhu výslechu popisuje sexuální zneužívání bez projevů emocí nebo s projevy nemístných emocí, je příběh méně důvěryhodný. Tento názor na projevované emoce je však příliš rigidní. Ukázalo se např., že oběti znásilnění se projevují dvěma různými způsoby – výrazový styl, kdy projevují viditelné rozrušení, a styl více kontrolovaný, ochromený, kdy rozrušení jasně viditelné není. Styl je rovněž ovlivněn osobnostními faktory (Vrij, 2005).

Tato námitka má souvislost s tzv. fenoménem izolace, který byl popsán v kapitole o neverbálních signálech lži v rámci popisu emocionálního doprovodu výpovědi.

iii) Nesrovnalosti mezi výpověďmi téhož svědka

Opakovaně bylo prokázáno, že nesrovnalosti nejsou validním indikátorem lži, stejně jako jejich absence není jasným indikátorem pravdivosti. Určité nesrovnalosti jsou naopak přirozené (Vrij, 2005). Nesrovnalostem (rozporům) se blíže věnuji v části „Další verbální signály pravdivosti nebo lži“.

iv) Nekonzistentnost se zákony přirozenosti a uvěřitelnost

Tato hodnotící položka může být zavádějící zejména v případě dětských výpovědí, kdy nejsou výjimkou fantazijní figury, nemožné nebo těžko uvěřitelné rysy příběhu, přesto může být jádro tvrzení pravdivé (Vrij, 2005).

8.2 Technika „Monitorování reality“ (Reality Monitoring)

8.1.2 Podstata techniky Monitorování reality

Jedná se o další způsob verbálního hodnocení výpovědi, který se snaží odlišit znaky vzpomínek na prožité události od vzpomínek na představované události.

Tento přístup vychází z předpokladu odlišnosti vzniku vzpomínek na skutečné události a vzpomínek vykonstruovaných, v důsledku čehož mají oba typy vzpomínek odlišný obsah (např. Vrij, 2008; Sporer, 1997 aj.):

Vzpomínky na skutečné události jsou získané přes percepční procesy a spíše budou obsahovat percepční a kontextové informace.

Vykonstruované vzpomínky vyplývají z vnitřních zdrojů, z tvůrčích kognitivních procesů a budou spíše obsahovat kognitivní operace.

Percepčními informacemi tak jsou:

- *senzorické informace* - detaily o pachu, chuti nebo doteku, vizuální a audio detaily (detaily zvuku)
- *kontextové informace* - prostorové detaily (detaily o tom, kde se událost stala, detaily jak byly objekty a lidé situovány ve vztahu jeden ke druhému – např. „Stál za mnou.“) a časové detaily (detaily o časovém pořadí událostí a detaily o trvání událostí)
- *emocionální informace* – pocity při události.

Kognitivními operacemi jsou myšlenky a úvahy („Určitě jsem měl na sobě kabát, protože tu noc bylo velmi chladno“) (Vrij a kol., 2004b).

8.2.2 Kritéria techniky Monitorování reality

Technika Monitorování reality obsahuje následující kritéria (Vrij, 2008):

- **Jasnost** (Clarity) – je přítomno, když je výpověď jasná a zřetelná, na rozdíl od nejasné a vágní.

- **Percepční informace** – zvuky („Skutečně na mě křičel.“), pachy („Páchnul po levném alkoholu.“), chutě („Ta limonáda byla velmi sladká“), fyzické pocity („Opravdu to bolelo.“), a vizuální detaily („Viděl jsem ji, jak vchází do sálu.“)

Zvukový detail je odlišný od CBCA kritéria reprodukce konverzace. Výpovědi: „Řekl: Jsi v pořádku? Vypadáš bledě.“ a „Zeptal se, jak se mám.“ se obě počítají jako zvukové kritérium v RM, ale jen první jako konverzační kritérium v CBCA.

- **Prostorové informace**

Informace o místě nebo prostorovém uspořádání lidí nebo objektů.

- **Časové informace**

Informace o čase, kdy se událost stala („Bylo brzy ráno.“), nebo popis sekvence událostí („Když divák slyšel všechen ten hluk, začal být nervózní a odešel.“).

- **Emoce**

Popis toho, jak se osoba cítila v průběhu události („Byl jsem vyděšený k smrti.“). Na rozdíl od CBCA, kde se hodnotí i myšlenky, zde se počítají pouze pocity.

- **Rekonstruovatelnost příběhu**

Toto kritérium prověřuje, zda je možné na základě poskytnutých informací rekonstruovat událost. Vztahuje se ke kritériím CBCA číslo 1 až 3.

- **Realismus**

Zda je příběh hodnověrný, realistický a dává smysl. Je to obdoba kritéria logické struktury u CBCA, ale včetně hodnověrnosti, uvěřitelnosti.

- **Kognitivní operace – kritérium lži**

Popisy dovozování učiněných svědkem v průběhu události („Zdalo se mi, že se v té budově moc nevyzná.“) nebo později („Vypadal chytře.“ – což je dovození vizuálního detailu).

8.2.3 Hodnocení techniky Monitorování reality

Ve srovnání forenzní užitečnosti kritérií CBCA a RM, které provedl Sporer, bylo zjištěno, že sada kritérií RM byla schopna diskriminovat mezi pravdivými a lživými výpověďmi nad hranicí náhody. Sporer dochází k závěru, že CBCA i RM mají mnoho společného, a v zásadě považuje za možnou, ne-li přímo žádoucí, integraci těchto přístupů (Sporer, 1997).

Ke stejnému závěru dospěli i Vrij a kol. Prokázali, že jak technika CBCA tak technika RM dokázala signifikantně odlišit lháře od pravdomluvných, hodnotitelé přitom lépe klasifikovali na základě kritérií RM. Autoři velmi silně vyslovili názor, **že je dobré tuto techniku používat vedle CBCA jako alternativní nástroj k detekci verbální lži** (Vrij a kol., 2004b).

Podle mého názoru se jedná o stanovisko oprávněné, vezmeme-li v úvahu, že techniky a kritéria posouzení věrohodnosti výpovědi jsou pouze pravděpodobnostní a že se např. ukazuje, že úspěšnost predikce zvyšuje současné užití verbálních a neverbálních technik. I z hlediska verbálního posouzení je tedy jistě vhodné využít více nástrojů.

V metaanalýze všech dosavadních dostupných studií, včetně některých neuveřejněných a včetně studií provedených ve Španělsku, Francii a Německu, které jsou v anglické literatuře někdy opomíjeny, provedené v roce 2005, dospěli Masip, Sporer, Garrido a Herrero rovněž k závěru, **že technika jako celek odlišuje pravdivou a lživou výpověď nad hranicí náhody a dosahuje stupně správnosti hodnocení obdobného technice CBCA** (Masip, Sporer, Garrido, Herrero, 2005).

Masip a kol. však také vznášejí otázky týkající se jednotlivých kritérií, neboť identifikovali jen několik kritérií, která měla srovnatelnou odlišovací schopnost napříč studiemi – nejsilnějšími kritérii tak byly *vizuální a zvukové detaily, kontextové informace, informace o čase a realismus*. Pokud jde o jiná kritéria, některé studie přinesly dokonce výsledky odporující základním principům techniky, když identifikovaly kognitivní

operace jako vyskytující se častěji v pravdivých tvrzeních. Autoři tak vznášejí otázku, zda by nebylo vhodnější, po důkladném prověření, ponechat v technice jen některá ze současných kritérií, která jsou méně senzitivní k možným moderátorům, jakými jsou např. délka doby mezi událostí a výpovědí či možnost připravit si výpověď (Masip, Sporer, Garrido, Herrero, 2005).

Adamsová a Jarvis prozkoumali 60 písemných výpovědí podezřelých a obětí v kriminálních případech (pozn.: nikoli v rámci hodnocení techniky Monitorování reality, ale v rámci analýz pravdivých a lživých výpovědí) a **přítomnost unikátních percepčních detailů** (vizuální informace, zvuk, pach, chuť, dotek) identifikovali (vedle délky popisu kriminální události ve vztahu k ostatním částem výpovědi a vyjádření emocí) jako jedno z kvalitních kritérií pro odlišení pravdivé a lživé výpovědi (Adams, Jarvis, 2004).

Autoři však též **zdůrazňují, že je důležité umístění percepčních detailů ve výpovědi**. Jejich umístění v popisu kriminální události bylo důležitým indikátorem pro odlišení pravdivé a lživé výpovědi, naopak jejich umístění v úvodní části nemá pro posouzení význam. Ve zkoumaném vzorku výpovědí uváděli v rámci úvodní části percepční detaily jak pravdomluvní, tak lháři. Je tomu tak proto, že málokdy je výpověď lživá jako celek, ale lživými jsou pouze některé části – v těch pravdivých tedy mohou být i percepční detaily, jejichž uvedení ve lživých tvrzeních je obecně méně pravděpodobné. Naopak obsahuje-li úvod percepční detaily a popis vlastní kriminální události nikoli, je to silným indikátorem lživosti – jedná se tedy opět o významnou změnu ve způsobu vyjadřování vypovídajícího (Adams, Jarvis, 2004).

8.3 Technika „Hodnotící kritéria svědčící o lži“

(Assessment Criteria Indicative of Deception)

Další technikou posouzení věrohodnosti, kdy jsou kritéria sestavena do celkové sady, je technika Hodnotící kritéria svědčící o lži (Assessment criteria indicative of deception - ACID), popsaná Colwellem a kol. (2007).

Technika ACID kombinuje použití některých kritérií obsahové analýzy odvozených z technik CBCA a RM a investigativní výslechové techniky k usnadnění detekce lži. Podle Colwella a kol. mohou detekci lži usnadnit výslechové techniky, které zvyšují kognitivní zátěž a zvýrazňují snahu o řízení dojmu. Je tomu tak proto, že kontrola informací a řízení dojmu činí lhaní kognitivně náročnější než pravdivé líčení. Běžná strategie lhaní je připravit si a nacvičit si fiktivní vyličení události. Během výslechu lhář zakládá své odpovědi na tomto scénáři spíše než na vzpomínání a rekonstrukci původní události. Používání scénáře umožňuje lháři redukovat kognitivní nároky a úzkost a působit kooperativně tím, že zdánlivě poskytuje dostatečné informace. Výslechové techniky mohou díky tomuto rozdílu ve zpracovávání odpovědí (rekonstrukce versus scénář) odhalit signály, že se jedná o lživou výpověď (Colwell a kol., 2007).

Pokud jde o kritéria obsahové analýzy, systém ACID analyzuje:

- *délku odpovědí* (delší – pravda),
- *připuštění potencionálních chyb* (pravda),
- *jedinečné externí detaily* (pravda),
- *kontextové detaily* (pravda) a
- *interní detaily* (lež).

Pokud jde o výslechovou techniku, je jí „*Výslech o realitě*“ (*Reality Interview - RI*). RI je variací základního kognitivního výslechu, který zvyšuje kognitivní nároky na vyslýchaného a zdůrazňuje snahu o řízení dojmu. Colwell při popisu RI odkazuje na svou starší práci z roku 2002, kde však s tímto termínem neoperuje. Shodná technika je však ve zmíněné práci nazývána Inferenční výslech (*Inferential Interview*).

Podstata Výslechu o realitě je v tom, že jsou do výslechu vloženy tři „vybavovací bloky“, které nutí vyslýchaného vystoupit z připraveného scénáře. Jedná se např. o vložení otázky „Kdyby byl přítomen policista, všiml by si, že je něco v nepořádku?“ za fázi mentální obnovy kontextu, otázek „Měl někdo v úmyslu někoho jiného zranit? Byl to násilný čin? Byly tam nějaké zbraně?“ za pohled z jiných perspektiv, otázek „Všiml jste si v místnosti něčeho neobvyklého? Myslel by si někdo, že jste v místnosti dělal něco, co jste neměl? Myslíte si, že jste se v něčem, co jste doposud řekl, mohl mýlit?“ za změnu chronologického pořadí (Colwell a kol., 2007).

Jedná se o techniku, která byla, pokud je mi známo, zatím v publikované odborné literatuře popsána a testována pouze jejími autory. Přesto stojí za to se zde o ní zmínit, neboť je inspirativní jednak v tom, že částečně kombinuje techniku CBCA a RM, a jednak v tom, že si z posuzovacích škál těchto technik vybírá pouze jednotlivá kritéria, která autoři (tedy posuzovatelé) považují za nejsilnější. Náměty, že by se při posouzení věrohodnosti měly techniky CBCA a RM, přitom zazněly i od jiných autorů (např. Sporer, 1997; Vrij a kol., 2004b), stejně jako výtky proti tomu, že jednotlivá kritéria obou technik mají různé vypovídací schopnosti.

8.4 Další verbální signály pravdivosti nebo lži

Jedná se o další kritéria pravdivosti nebo lži bez toho, aby byla zařazena do celkového systému. Současně je třeba zdůraznit, že i každé z kritérií z celostních sad je možné použít samostatně pro orientační posouzení věrohodnosti a volbu dalšího postupu.

8.4.1 Verbální signály pravdivosti

Lexikální rozmanitost

Tato hodnotící technika se obvykle zaměřuje na podíl odlišných a všech slov ve výpovědi, tzv. type-token ratio (TTR). TTR se dostane, když počet odlišných slov (types) vydělíme celkovým počtem slov (token) v tvrzení nebo jeho částech. Forenzní lingvisté přišli s teorií, že osoba poskytující svědectví, která má velkou motivaci jevit se důvěryhodně, produkuje výpovědi s nižší lexikální rozmanitostí. Teorie je založena na zjištění, že jazykové chování se pod zvýšeným tlakem stává více stereotypním. Například věta „Když jsem vyšel před dům, viděl jsem tak několik lidí.“ má TTR 0,9 (9/10). Předpokládá se, že uvedené vyplývá jednak z míry úzkosti a kognitivní zátěže, jednak z toho, že lhoutí osoba si je vědoma svých vytáček a proto je schopná pečlivě formulovat vymyšlené části svých výpovědí (např. Porter, Yuille, 1996; Colwell a kol., 2002; DePaulo a kol., 2003).

Soustředěnost na část výpovědi, která popisuje kriminální událost

Adamsová a Jarvis uvádějí na základě provedené analýzy pravdivosti a lži v 60 výpovědích podezřelých i obětí, že pravdivá výpověď má tři části:

- informace o tom, co předcházelo kriminální události (úvod),
- informace o kriminální události (vlastní incident) a
- informace o tom, co se dělo po ní, co následovalo (závěr).

Úvodní část vystaví kontext kriminální události tím, že ji časově a místně zařadí do ostatních dějů. Popis vlastního incidentu odpovídá na základní otázku „co se stalo“. Závěr pak popisuje události a jednání vypovídající osoby, které následovaly po incidentu, jako např. emocionální reakce, volání policie apod.

V případě pravdivého líčení událostí by nejdelší měla být část hovořící o vlastním incidentu, neboť ten je jádrem výpovědi, na něj se měla nejvíce soustředit pozornost vypovídajícího. Osoby, které chtějí předložit lživé informace o vlastním incidentu, často produkují příliš dlouhý úvod, jako by chtěly odsunovat moment, kdy se dostanou ke klamavému popisu události. Pravděpodobnost lživosti je pak ještě vyšší, když je délka úvodu a popisu vlastního incidentu v nepoměru, tedy když je dlouhý úvod a poté krátký popis kriminální události (Adams, Jarvis, 2004).

Kompetence svědka

Kritériem „kompetence svědka“ se označuje soulad verbální formy výpovědi, tj. vyjadřování svědka, s celkovou vývojovou a vzdělanostní úrovní osobnosti (Trankell, podle Netík, Netíková, Hájek, 1997).

Problematika rozporů mezi více výpověďmi téže osoby

Tuto problematiku zařazují na toto místo, přestože se nejedná přímo o kritérium pravdivosti. Činím tak však proto, že rozpory mezi výpověďmi bývají často považovány za signál lži, což se neslučuje s psychologickými poznatky.

Lidé často nerozlišují např. mezi neslučitelnými rozpory na jedné straně a detaily vynechanými při jedné příležitosti a zmíněnými při jiné příležitosti na straně druhé. V obou případech považují osobu za nevěrohodnou. Berman a Cutler např. ukázali účastníkům nahraná svědectví očitých svědků a zjistili, že jakýkoli typ nesrovnalostí podkopával důvěryhodnost svědků (1996, podle Brewer a kol., 1999).

Názor, že při opakované výpovědi musí pravdomluvný člověk vypovídat zcela shodným způsobem a že se nesmí objevit žádné rozpory, považuje Čírtková za rozšířený mýtus, paušální používání úvahy o konstantnosti výpovědi za zcestné (Čírtková, 1998).

Je však třeba **rozlišovat, která část výpovědi má zůstat konstantní a které části se mohou měnit a eventuelně i zahrnovat rozpory**. To, co osoba v kritické době vnímala jako subjektivně důležité jádro události (místo, čas, osoby, děj), by se nemělo měnit svým smyslem, tedy svými informacemi. Momenty, které byly z pohledu vypovídající osoby vedlejší, nedůležité, podružné, se mohou měnit. Stejně tak je přirozené, když další výpověď je rozšířená o nepodstatné detaily (Čírtková, 1998).

Tendenci zůstat v líčení všech detailů konstantní a stereotypně se opakovat má naopak spíše lhář. Příznačnou pro klamavé jednání je např. skutečnost, že ve výpovědi chybí spontánně vyhrklé detaily (Čírtková, 1998).

Stereotypní opakování sdělení beze změn v drobných detailech je tedy naopak indikátorem lži, neboť opakování pravdivých sdělení obsahuje drobné změny v detailech (jednou použije výraz lampa, podruhé světlo, změní se pořadí výčtu věcí či osob apod). Lživé části zůstávají beze změny (Čírtková, 1998). Totéž uvádí i jiní autoři – líčení hlavních rysů děje by mělo zůstat v čase relativně konstantní a stálé, ale výpověď může být obohacována detaily (Netík, Netíková, Hájek, 1997).

Smeets a kol. provedli výzkum hodnotící dvě výpovědi poskytnuté s časovým odstupem, který ukázal, že **se vyskytovalo uvádění správných detailů v průběhu prvního rozhovoru, ale jejich vynechání v průběhu druhého**. V uvedeném výzkumu se po časovém odstupu 3 nebo 4 týdnů snížila úplnost výpovědi, což souhlasí s běžným procesem zapomínání. Výzkum potvrdil, že výpověď může být přesná, ale ne úplná, a že dvě výpovědi mohou být přesné a přesto nekonzistentní (Smeets a kol., 2004).

Rovněž Brewer a kol. se zaměřili na prověření vztahu mezi přesností a konzistentností výpovědi. Zjistili, že téměř všichni účastníci výzkumu (tj. 60 ze 62) produkovali ve svých výpovědích nesrovnalosti. Nebylo tedy prokázáno, že by nekonzistentností dvou výpovědí měla utrpět věrohodnost (Brewer a kol., 1999).

Problematicke rozporů ve dvou či více následujících tvrzeních se věnovala Cohenová v souvislosti s posuzováním důvěryhodnosti žadatelů o azyl přijíždějících do USA. Rozdíly v tvrzeních v žádostech, rozhovorech na imigračním úřadu a pozdějších prohlášeních bývají základem zamítnutí žádosti o azyl z důvodu nedůvěryhodnosti osoby. Např. tvrdí-li člověk jednou, že byl zajat vojáky, a jindy, že byl zajat policisty, nebo když neuvedl hned v prvním prohlášení, že pocíťoval velký strach z pronásledování, ale uvedl to až později, bývá to považováno za důkaz nevěrohodnosti jeho tvrzení (Cohen, 2001).

Cohenová uvádí, že **domněnka, že rozdíly a vynechání jednotlivých informací podkopávají věrohodnost, není ospravedlnitelná**. Přínos jejího posouzení této problematiky je v tom, že **upozorňuje také na konkrétní psychologické a zvláště medicínské podmínky, které mohou paměť ovlivnit**. Autorka mezi tyto podmínky zařazuje např. posttraumatickou stresovou poruchu, depresi, spánkovou deprivaci, ztrátu váhy a podvýživu, menší poranění mozku či chronickou bolest (Cohen, 2001).

Přestože tématem jejího posouzení je situace žadatelů o azyl, mohou se všechny zmíněné okolnosti vyskytnout i při výpovědi v rámci trestního řízení. Je tedy na místě mít na paměti, že (kromě problematiky samotného fungování paměti a z toho vyplývajících procesů vybavování informací) mohou existovat ještě specifické okolnosti a důvody rozporů, které jsou přinejmenším rovnocenné možnosti, že by výpověď mohla být lživá, a měly by být vyloučeny předtím, než je svědectví prohlášeno za nevěrohodné. Toto pravidlo je ostatně i v pozadí např. celkového přístupu techniky Hodnocení platnosti výpovědi (Statement Validity Assessment), kdy kromě samotného verbálního hodnocení výpovědi pomocí kritérií CBCA je třeba také zjišťovat a brát v úvahu i veškeré další informace související s vypovídajícím a situací.

8.4.2 Verbální signály lži

Irelevantní, nepotřebné, nevztahující se informace

Toto kritérium vychází z předpokladu, že hovoří-li osoba pravdu, nemá co skrývat a tedy na otázku „Co se stalo?“ bude chronologicky a stručně popisovat události. Jakékoli informace, které neodpovídají na tuto otázku, jsou irrelevantní a nepotřebné (Adams, 1996; Klopff, Tooke, 2003). Čírtková (1998) popisuje ten samý fenomén, když za signál lži považuje utíkání od podstatných otázek a zamlžování nepodstatnými detaily.

Množství nadměrných informací vznáší pochybnosti o úplnosti výpovědi. Otázka by měla znít, proč se velká část výpovědi zabývá něčím jiným, než na co směřovala položená otázka. Jinými slovy, jaké kritické informace nebyly předloženy, když namísto nich byly předloženy informace nadbytečné? (Klopff, Tooke, 2003).

Klopff a Tooke uvádějí názor, že osoby, které lžou, se mohou cítit nuceny říci něco – cokoli – protože ticho z jejich strany se jim zdá usvědčující. Protože musí dodat nějaký druh informace, zažívají silnou naléhavou potřebu působit tak, že odpovídají na vyšetřovatelovy otázky. Velký počet nadměrných informací ve výpovědi naznačuje, že popisy událostí mohou být neúplné. Osoba se vyhýbá odpovědi na otázku a snaží se to kamuflovat (Klopff, Tooke, 2003).

Obdobné kritérium, nazvané „styl líčení – rozvláčný nebo vztahující se k věci“ použili např. Köhnken a kol. při posouzení věrohodnosti jako doplňující kritérium k technice CBCA. Styl „rozvláčný“ definovali jako popis aspektů, které nebyly zmíněny v otázce, popisování irrelevantních věcí detailněji, než jsou popisovány důležité, centrální stránky události a časté komentování periferních aspektů události (Köhnken a kol., 1995).

Uhýbání, nedostatek přesvědčení

Nedostatek přesvědčení (lack of conviction) představuje jakékoli slovo nebo věta, které indikuje snahu vyhnout se osobní odpovědnosti, zvláště když zmírňuje nebo omezuje ústřední záležitosti výpovědi (Klopff, Tooke, 2003). Podezření by mělo vzbudit jakékoli

vyhýbání se (kličkování, zajišťování, uhýbání – „hedging“). Větší váhu přitom má, když se nedostatek jistoty vyskytne blízko centrální záležitosti události (Klopf, Tooke, 2003).

Jedná se např. o situace opakovaného vkládání vět jako „nevzpomínám si“, „myslím“, „věřím“, „pokud vím“, „tak trochu“, „poněkud“, „nijak zvlášť si na to nevzpomínám“. **Tyto fráze slouží ke zmírnění a omezení jednání, které je popsáno, a tím znevažují předávanou informaci.** Dalším příkladem jsou vágní formulace typu „pak se řeklo“, „najednou tam byl ten nápad“, **kdy se osoba podávající výpověď vyhýbá závazku** (Wells, 2008; Navaro, Schafer, 2001; Čírtková 1998).

Köhnken a kol. použili obdobné kritérium jako doplňující kritérium k technice CBCA při posouzení věrohodnosti pod názvem „fráze, klišé“, přičemž ho definovali jako „prohlášení, výrazy či slova, která nejsou nutná pro popisy a přivádějí do výpovědi určité otálení, např. víceméně, poněkud, že ano? apod.“ (Köhnken a kol., 1995).

Tato slova nazývá Schafer termínem „**mosty v textu**“ (text-bridge) a řadí k nim rovněž slova, která spojují nerovnocenná, ale k sobě se vztahující fakta, a vytvářejí časové mezery – např. potom, předtím, dokud, zatímco, ačkoli, protože. Většina lhářů říká pravdu až do chvíle, kdy chce něco zatajit. V té chvíli přeskočí zadržovanou informaci a potom znovu říkají pravdu. Strukturování věty pak připomíná postavení mostu přes řeku: („Potom, co jsem přišel domů, jsem našel svou ženu mrtvou.“ – otázka je, zda se nestalo něco mezi tím, kdy přišel domů a kdy byla jeho žena mrtvá) (Schafer, 2008).

Při hodnocení těchto výrazů se však nesmí zapomínat, že se používají běžně a používá je každý. Tyto mosty dovolují mluvčímu přechod od tématu k tématu bez nutnosti uvádět bezvýznamné podrobnosti. Např. „vstal jsem, potom jsem se osprchoval, pak jsem se nasnídal“ – vynechané aktivity typu „šel jsem do koupelny“ nebo „nakrájel jsem si chleba“ jsou nepodstatné. Avšak „most“ užitý **v kritickém okamžiku události** může signalizovat klamání. Je tedy třeba nejprve ohodnotit potencionální hodnotu chybějící informace – nemá-li hodnotu, je na místě most ignorovat. V opačném případě může signalizovat klamání (Schafer, 2008).

Zdržovací taktika

Zdržovací taktikou, která poskytuje lháři dodatečný čas na promyšlení vhodné odpovědi, je např. žádost o opakování otázky nebo položení vlastní otázky vyslýchajícímu („Co chcete nejdřív vědět?“, „Mohl byste být konkrétnější?“, „Odkud to víte?“, „To záleží na tom, co tím myslíte.“, „To je výborná otázka.“). Člověk mluvící pravdu obvykle přeformulaci otázky nepotřebuje a nevyžaduje (Navaro, Schafer, 2001; Čírtková 1998).

Příznaky zadržování informací

Jedná se o informace, které by osoba v souladu s poznatky psychologie měla a mohla mít. Osoba by měla mít poznatky k centrálním momentům děje, které pro ni musely být subjektivně významné, ale tvrdí, že tomu tak není. Přitom se rozpomíná na podružné detaily, které nemohla prožívat jako subjektivně závažné (Čírtková 1998). Např. když při vydírání není schopna detailně popsat, jakým způsobem předala obálku s penězi vyděrači. Všimla si však prý, že kolem projela tři auta (Čírtková 1998).

Souhlas s vypuštěním části výpovědi

Osoba bez náhrady vypustí tu část své výpovědi, která byla kvalifikována jako rozporuplná a odporující zjištěným skutečnostem („dobře, tak já nevím, možná to bylo jinak“) (Čírtková, 1998).

Freudovské signály

Přeřeknutí a chybné úkony mohou rovněž naznačovat, že osoba jen stěží zvládá lhaní (Čírtková, 1998).

Znovu na tomto místě připomenu, že všechna kritéria věrohodnosti mají pouze pravděpodobnostní hodnotu. Ve všech výše uvedených případech se pochopitelně může jednat o člověka mluvícího pravdu, ale nereagujícího „podle normy“ z jiného důvodu, např. důvodu nervozity, obecné neochoty spolupracovat s policií, dotčeností tím, že je vyšetřován apod.

8.5 Analýza použití konkrétních slovních druhů

Zajímavým způsobem obsahové analýzy je analýza výpovědi z pohledu jednotlivých použitých slov, resp. slovních druhů. Vyšetřovatel zkoumá slova, nezávisle na skutkových okolnostech případu, aby odhalil lež a vynechané informace a položil si otázku, proč tak vypovídající učinil. Jedná se o stopy neúmyslně poskytnuté vyslýchanou osobou (Adams, 1996).

Vypovídající spíše, než aby řekl přímou lež, často raději vynechá pravdu. Je pravděpodobné, že tak činí zejména proto, že se tím nevystavuje takovému riziku přistižení při lži a že se nejedná o natolik stresovou situaci, jako kdyby měl říci přímou lež. Proto se lháři obvykle raději přímé lži vyhýbají. Aby to mohli udělat, musí použít slova, která kamuflují nebo zastírají pravdu. Použitá slova pak mohou vyslýchajícímu odhalit cenné informace (Sandoval, 2008; Wells, 2008).

Analýza zahrnuje dva kroky. Nejdříve si posuzovatel určí, co je typické pro pravdivou výpověď, na co se bude dívat jako na normu. Poté hledá ve výpovědi odchylky od této normy, které by mohly signalizovat lež či zadržovanou informaci (Adams, 1996).

Autoři popisující tento způsob analýzy se poměrně podrobně zabývají výpovědí z hlediska použití jednotlivých verbálních výrazů, normou jejich užívání a možnými odchylkami (např. Adams, 1996; Adams, 2004; Sandoval, 2008).

Pro účely této práce nelze předložený přístup přebrat bez dalšího zpracování, a to kvůli praktické nemožnosti takové automatické aplikace z důvodu gramatických odlišností angličtiny a češtiny, kdy v důsledku rozdílných gramatických pravidel nelze hodnotit např. používání některých slovních druhů zcela shodně v anglickém i českém kontextu. S určitými úpravami či upozorněními ji však za velmi užitečnou považuji a proto ji i dále podrobněji rozebírám.

1) Osobní zájmena

a) Zvláštní pozornost by měla být věnována osobnímu zájmenu „já“

Vyšetřovatelé si všimli, že lidé mluvící pravdu dávají výpověď s použitím zájmena „já“. Jakákoli odchylka od této normy si zaslouží bližší prozkoumání, neboť může být indikací, že osoba sama sebe zcela neváže na skutečnosti poskytované ve výpovědi a neříká tedy celou pravdu.

Např.: „I decided to go out for breakfast. I went to the bar on the corner. Met a man who lives nearby.“

V této výpovědi je tedy na místě položit si otázku, proč mluvčí vynechal v poslední větě zájmeno „I“. Výpověď v daný okamžik začala postrádat určitou míru osobního zapojení. Může jít o to, že je nějaké napětí ve vztahu mezi svědkem a zmíněným mužem, může jít o lež, tedy že k setkání vůbec nedošlo? Odchylka od normy indikuje, že je na místě zaměřit se na prozkoumání této části výpovědi. (Adams, 1996)

Tento postup nelze pouze převzít, neboť v angličtině je užívání zájmena pravidlem a jeho vynechání je výjimkou. V češtině je naopak použití zájmena „já“ neobvyklé, prohlášení by znělo „Rozhodl jsem se jít na snídani. Šel jsem do baru na rohu. Potkal jsem muže, který bydlí poblíž.“ V doslovném překladu tedy nedojde k žádné změně.

Bylo by tedy možné pravidlo v kontextu analýzy české výpovědi otočit? Brát jako normu absenci zájmena „já“ a jako odchylku jeho použití? Tedy:

„Rozhodl jsem se jít na snídani. Šel jsem do baru na rohu. Já jsem potkal muže, který bydlí poblíž.“

Podle mého názoru ano. Použití zájmena „já“ může znamenat (zejména v návaznosti na tón hlasu) např. zdůraznění (Já jsem atd.), zaváhání (Já ... jsem potkal muže, který bydlí poblíž.) apod. Jednalo by se tak o změnu v toku výpovědi, která může indikovat existenci nějaké skryté skutečnosti.

b) Významným aspektem analýzy je také užívání zájmena „my“

V první řadě jde o nadužívání zájmena „my“ na úkor „já“, resp. slovesa v 1.osobě jednotného čísla. Hovoří-li svědek o tom, že něco dělal on a další lidé, je normou použití 1.osoby jednotného čísla (on jako součást skupiny, ale nikoli skupina jako celek). Pokud začne hovořit pouze v 1.osobě množného čísla, tedy ve vztahu k celé skupině, může tato změna znamenat pouhý zpřesněný popis situace (co kdo činil), může však také znamenat snahu něco zatajit nebo přinejmenším vyhnout se osobní zodpovědnosti za nějaký čin (Adams, 1996).

Toto hledisko je plně použitelné i v českém kontextu. Dotýká se významné teoretické úvahy v psychologii výpovědi, a to osobního zapojení se do děje, čemuž se velmi věnuje např. sebezprezentační perspektiva. Pouze nesmíme ve výpovědi hledat přímo zájmeno, ale tvar slovesa (šel jsem, šli jsme).

Užití zájmena „my“, resp. slovesa v 1.osobě množného čísla, je důležité např. také v případech sexuálního násilí. Ve výpovědi znásilněné ženy je normou neužívat tento způsob („Šli jsme do lesa.“), ale naopak užívat zájmena, resp. jim odpovídající slovesné tvary, „já“ a „on“ („Donutil mě jít do lesa.“). Užití zájmena „my“ (resp. 1.os.mn.č.) označuje určitou soudržnost, mohlo by tedy upozornit na lživou výpověď (Adams, 1996). Naopak chybění „my“ ve výpovědi podezřelého, který tvrdí, že se s danou ženou dobře znali a že se jednalo o dobrovolný sexuální styk se vzájemným souhlasem, může svědčit o lež na jeho straně (Sandoval, 2008).

Stejně tak v případech výpovědi obětí únosu je normou užívat zájmena „já“ a „on“ nebo „oni“, a nikoli vzájemnostní „my“ (Adams, 1996).

2) Přivlastňovací zájmena

Konkrétní příklady z anglického kontextu jsou obtížně využitelné, neboť v angličtině je užívání přivlastňovacích zájmen namísto určitého členu velmi časté („I left my house.“), zatímco v češtině je obvyklé říci pouze „Odešel jsem z domu“, a „ze svého (či z mého) domu“ říci pouze v případě, že má mluvčí opravdu výrazně na mysli přivlastňovací funkci tohoto zájmena.

Přesto považuji za užitečné tuto část analýzy zmínit, neboť užívání přivlastňovacích zájmen je velmi důležité, znamená jak osobní zapojení se do věci, tak výraznou konkretizaci sdělení a jakékoli změny v jejich užití mohou signalizovat problematickou pasáž výpovědi.

Kromě toho je důležité nadužívání zájmena „náš“ obdobně jako nemístné užití „my“ nebo 1.osoby množného čísla. Např. řekne-li oběť – zaměstnankyně banky – o údajném útočnickovi „Už jsem vám řekla naš příběh“, mělo by užití vzájemnostního zájmena vzbudit podezření, zda nešlo o přepadení fingované (Adams, 2004).

3) Ukazovací zájmena

Např. ukazovací zájmena „ten, tamten“ (that) a „tamti“ (those) lingvisté popisují jako variace prostoru, jsou to slova, která otevírají prostor mezi mluvčím a objektem. Lze je brát jako možnost distancování se. Na místo užití jména osoby (Helena) říci „ta žena“ může indikovat, že ji mluvčí obrazně umísťuje do vzdálenosti, na rozdíl od umístění do oblasti blízko sebe. Zaslouží si to tedy blíže prozkoumat vztah mezi těmito osobami, zvláště měl-li by podle ostatních poznatků být tento vztah blízký (Adams, 2004).

4) Podstatná jména

Užívání podstatných jmen je velmi individuální. V tomto případě jde tedy především o zaregistrování jakékoli změny v průběhu výpovědi. Jestliže vyslýchaný nahradí dosud konzistentně používané podstatné jméno jiným podstatným jménem, signalizuje tím, že se něco změnilo (Adams, 1996).

Např. jestliže manžel nazývá standardně svou ženu „manželkou“ a poté ji v určitých částech výpovědi nazve jménem, je na místě položit si otázku, proč se tak stalo a zda je výpověď v té části něčím významná? Představme si, že v souvislosti s popisem jejich vztahu, v souvislosti s ranní procházkou či telefonátem ji vždy označil slovem „manželka“. V části výpovědi, kde hovoří o zbrani, která náhodou vystřelila, a o tom, že vzhlédl a uviděl krev na jejím obličejí, ji označil jménem. Tato změna může znamenat, že nebyl schopen připustit, že zastřelil „svou manželku“, a proto vypustil označení blízkého rodinného vztahu (Adams, 1996).

Dále je třeba analyzovat adekvátnost výběru podstatných jmen. Vypovídající např. řekne o své výpovědi „Můj příběh se nikdy nezměnil.“ Použití slova „příběh“ si zaslouží prozkoumání, protože toto slovo se obvykle užívá pro popis vymyšlené pohádky, je v daném případě zvláštní (Adams, 2004).

V případě konkrétního podstatného jména musí však hodnotitel znát kontext, v jakém bylo slovo proneseno, tedy především otázku, která podnítila odpověď s tímto slovem. Vlivem vyslychajícího může totiž vyslychaný opakovat slova, která slyšel. Ve výše uvedeném případě by tedy otázka „Chcete ke svému příběhu ještě něco dodat?“ udělala ze slova opakovaného vyslychaným neškodný výraz (Adams, 2004).

5) Slovesa

Slovesa jsou slova popisující akci a proto si zaslouží velkou pozornost (Sandoval, 2008).

Jednak je třeba posuzovat je ze stejného hlediska, jak bylo zmíněno u podstatných jmen, tj. z hlediska „změny slovníku“ v průběhu výpovědi. Významným je každý okamžik, kdy osoba změní výběr slov pro popis stejného typu činnosti – např. diskutovali jsme, mluvili jsme, povídali jsme si – užití každého z těchto výrazů může vypovídat o typu vztahu (Sandoval, 2008)

Druhým hlediskem je stejně jako u podstatných jmen adekvátnost výběru slov. Např. použít slovo „ublížit“ pro situaci, kdy někdo bil tříleté dítě tak těžce, že zemřelo, není

zcela adekvátní. Je to spíše příklad minimalizace, prostředku snižování závažnosti činu a může indikovat zvýšenou separaci od individuálních činů (Adams, 2004)

Třetím pohledem na slovesa je užití slovesného času. V pravdivých výpovědích je normou užití minulého času, neboť osoba referuje o události, která již proběhla. Je tedy normou např.: „Vyšla jsem ven zalít květiny. Byla skoro tma. Nějaký muž vystoupil z auta na ulici, rychle odcházel, ...“ Odchylkou od normy by pak bylo „Vyšla jsem ven zalít květiny. Byla skoro tma. Nějaký muž vystupuje z auta na ulici, rychle odchází, ...“

Posun k přítomnému času je významný, neboť události vybavované z paměti by měly být uváděny v minulém čase a změna na přítomný čas může indikovat lež, resp. kamufláž pravdy (Adams, 1996; Sandoval, 2008). Přítomný čas v této souvislosti působí, jako by si vyslýchaná osoba v tu chvíli výpověď vytvářela, a přítomný čas použila proto, že ji vlastně konstruuje v přítomnosti.

Zde je však nutné upozornit na zvláštnost situace při líčení emocionálně výrazných zážitků. Při vyslýchání obětí násilných trestných činů je třeba si dát při užívání kritéria slovesného času pozor, protože tyto osoby mohou událost při podávání výpovědi znovu prožívat a tedy se uchýlit k používání přítomného času (Sandoval, 2008).

Užití minulého času, avšak v opačném smyslu, je významné v případě, kdy svědek hovoří o nezvěstné nebo unesené blízké osobě. V tomto případě je normou užití přítomného času, neboť v mysli blízkých lidí nezvěstných osob tyto osoby zůstávají existující, tedy živé, ještě dlouho po zmizení, často dlouho po tom, co už není rozumné udržovat naději na nalezení živého člověka (Adams, 1996).

Dalším možným způsobem kamuflování lži formou vynechání pravdy je použití nekompletních sloves typu „začít“. Řekne-li vyslýchaný „Začal jsem si balit věci“, neříká nic o tom, zda s tím také skončil a může tedy některé skutečnosti vynechávat (Sandoval, 2008).

9. Závěr

Tématem této diplomové práce jsou psychologické souvislosti přesnosti a věrohodnosti výpovědi.

Zabývala jsem se nejprve psychologickými aspekty výsledku jakožto situace, při níž se výpověď, tedy verbalizované vzpomínky člověka na nějakou událost, dostává na světlo.

V části věnující se přesnosti výpovědi jsem se pak věnovala jednotlivým fázím tvorby výpovědi, tedy fází vnímání a vštěpování do paměti, uchovávání a vybavování z paměti, a zejména faktorům, které v každé z uvedených fází mohou přesnost výpovědi ovlivnit. Protože se tyto faktory neskrývají pouze ve vypovídající osobě nebo v samotné události, ale významný vliv může mít také vyslýchající, zabývala jsem se též problematikou výsledku tzv. spolupracujícího vypovídajícího, a to z hlediska toho, jak vést výslech, aby se minimalizoval možný negativní dopad výsledku na přesnost výpovědi. Do této části jsem zahrнула i své profesionální zkušenosti s vedením výslechů.

V další části práce jsem se věnovala věrohodnosti výpovědi a jejímu posuzování. Po teoretických úvahách týkajících se detekce lži jsem podrobněji rozebrala neverbální a verbální kritéria používaná pro hodnocení pravdivosti či lživosti výpovědi. V rámci kapitoly o verbálních kritériích jsem se pokusila aplikovat techniku analýzy výpovědi, vycházející nejen z poznatků psychologie, ale do značné míry se opírající také o gramatické zákonitosti anglického jazyka, na jazyk český a na možnost využití principů této analýzy při posuzování věrohodnosti výpovědi v českém kontextu.

Jak bylo několikrát v textu práce naznačeno nebo přímo řečeno, přesnost a věrohodnost výpovědi nejsou dvě vzájemně nesouvisející kategorie. Po zpracování této diplomové práce jsem došla k závěru, že se jedná o kategorie propojené ještě více, než jsem se na počátku domnívala. Základním problémem totiž je, že vyslýchající či posuzovatel často neví, koho má před sebou. Má vyslýchaný v úmyslu vypovídat pravdu nebo ne? Má se vyslýchající soustředit na to, aby neohrozil jeho ochotu vypovídat například projevem určité nedůvěry v jeho slova, nebo se má soustředit na možné signály klamání v jeho

projevu a techniky překonání lživé výpovědi? Je rozpor ve výpovědi způsoben vzpomínkovou chybou nebo je příznakem lživého tvrzení? Odpověď je podle mého názoru jediná – obě alternativy jsou možné. A proto je i při vedení výslechu s tzv. spolupracujícím vyslýchaným a při hodnocení přesnosti jeho výpovědi třeba znát problematiku detekce lživých odpovědí, neboť ochota vypovídat může být předstíraná. A naopak, i při posouzení věrohodnosti výpovědi musíme brát v úvahu všechny skutečnosti, které jsou spojené s faktory ovlivňujícími její přesnost. Poznatky o těchto faktorech jsou totiž důležité i v rámci posouzení věrohodnosti, aby například nebyla věrohodná výpověď mylně prohlášena za nevěrohodnou v důsledku toho, že tyto faktory nebyly vzaty v úvahu. Stručně řečeno, přesnost a věrohodnost jsou od sebe neoddělitelné problematiky psychologie výpovědi.

10. Použitá literatura

Adams, S.H.: Statement Analysis. FBI Law Enforcement Bulletin, October 1996, Vol. 65, No. 10, str. 12 - 20

Adams, S.H.: Statement Analysis. Beyond the Words. FBI Law Enforcement Bulletin, April 2004, Vol. 73, No. 4 str. 22 - 23

Adams, S.H., Jarvis, J.P.: Are You Telling Me the Truth? Indicators of Veracity in Written Statements. FBI Law Enforcement Bulletin, October 2004, Vol. 73, No. 10, str. 7 - 12

Anson, D.A., Golding, S.L., Gully, K.J.: Child Sexual Abuse Allegation. Reliability of Criteria-Based Content Analysis. Law and Human Behavior, 1993, Vol. 17, No. 3, str. 331 - 341

Blandón-Gitlin, I., Pezdek, K., Lindsay, D.S., Hagen, L.: Criteria-Based Content Analysis of True and Suggested Accounts of Events. Applied Cognitive Psychology, 2008

Bond, C.F. Jr., DePaulo, B.M.: Accuracy of Deception Judgements. Personality and Social Psychology Review, 2006, Vol. 10, No. 3, str. 214 - 234

Boukalová, H.: Lež a její detekce – přehledová studie angloamerické literatury. Psychologie v ekonomické praxi, 2005, č. 3 – 4

Boukalová, H., Gillernová, I. (eds.): Některé podmínky pro efektivní vyšetřování trestných činů. In Pražské sociálně vědní studie, Psychologická řada PSY – 023, Fakulta sociálních věd UK, Filozofická fakulta UK, 2008, 53 s., ISSN 1801-5999

Brewer, N., Potter, R., Fisher, R.P., Bond, N., Luszcz, M.A.: Beliefs and Data on the Relationship Between Consistency and Accuracy of Eyewitness Testimony. Applied Cognitive Psychology, 1999, 13, str. 297 - 313

Brigham, J.C.: What is Forensic Psychology, Anyway? Law and Human Behavior, 1999, Vol. 23, No. 3, str. 273 - 298

Clifford, B.R., Hollin, C.R.: Effects of the Type of Incident and the Number of Perpetrators on Eyewitness Memory. Journal of Applied Psychology, 1981, Vol. 66, No. 3, str. 364 - 370

Cohen, J.: Errors of recall and credibility: Can Omissions and Discrepancies in Successive Statements Reasonably Be Said to Undermine Credibility of Testimony? Medico-Legal Journal, 2001, 69 (1)

Colwell, K., Hiscock, C.K., Memon A.: Interviewing Techniques and the Assessment of StatementCredibility. Applied Cognitive Psychology, 2002, str. 287 - 300

Colwell, K., Hiscock-Anisman, C.K., Memon, A., Taylor, L., Prewett, J.: Assessment Criteria Indicative of Deception (ACID): An Integrated System of Investigative Interviewing and Detecting Deception. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 2007, 4, str. 167 - 180

Čírtková, L.: Policejní psychologie. Praha, SUPPORT 1996

Čírtková, L.: Kriminální psychologie. Praha, EUROUNION 1998

Čírtková, L., Červinka, F.: Forenzní psychologie. Praha, SUPPORT 1994

Davies, G., Hine, S.: Change Blindness and Eyewitness Testimony. *The Journal of Psychology*, 2007, Vol. 141, No. 4, str. 423 - 434

Davis, M., Markus, K.A., Walters, S.B., Vorus, N., Connors, B.: Behavioral Cues to Deception vs. Topic Incriminating Potential in Criminal Confessions. *Law and Human Behavior*, 2005, Vol. 29, No. 6, str. 683 - 704

Deffenbacher, K.A.: Eyewitness Accuracy and Confidence. Can We Infer Anything about their Relationship? *Law and Human Behavior*, 1980, Vol. 4, No. 4, str. 243 - 260

Deffenbacher, K.A., Bornstein, B.H., Penrod, S.D., McGorty, E.K.: A Meta-Analytic Review of the Effects of High Stress on Eyewitness Memory. *Law and Human Behavior*, 2004, Vol. 28, No. 6, str. 687 - 706

DePaulo, B.M., Lindsay, J.J., Malone, B.E., Muhlenbruck, L., Charlton K., Cooper, H.: Cues to Deception. *Psychological Bulletin*, 2003, Vol. 129, No. 1, str. 74 - 118

DeVito, J.A.: Základy mezilidské komunikace. Praha, Grada 2001

Dornburg, C.C., McDaniel, M.A.: The Cognitive Interview Enhances Long-Term Free Recall of Older Adults. *Psychology and Aging*, 2006, Vol. 21, No. 1, str. 196 - 200

Drapela, V.J.: Přehled teorií osobnosti. 2.vydání, Praha, Portál 1998

Ekman, P.: Expression or Communication about Emotion. In: Segal, N.L., Weisfeld, G.E., Weisfeld, C.C.: *Uniting Psychology and Biology: Integrative Perspectives on Human Development*. American Psychological Association, Washington, DC, 1997, str. 315 - 338

Eysenck, M.W., Keane, M.T.: Kognitivní psychologie. Praha, Academia 2008

Fisher, R.P.: Interviewing Victims and Witnesses of Crime. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1995, Vol. 1, No. 4, str. 732 - 764

Fisher, R.P., Geiselman, R.E., Amador, M.: Field Test of the Cognitive Interview: Enhancing the Recollection of Actual Victims and Witnesses of Crime. *Journal of Applied Psychology*, 1989, Vol. 74, No. 5, str. 722 - 727

Gerrie, M.P., Belcher, L.E., Garry, M.: Mind the gap: False Memories for Missing Aspects of an Event. *Applied Cognitive Psychology*, 2006, 20, str. 689 - 696

Geiselman, R.E., Fisher, R.P., MacKinnon, D.P., Holland, H.L.: Enhancement of Eyewitness Memory with the Cognitive Interview. *The American Journal of Psychology*, 1986, Vol. 99, No. 3, str. 385 - 401

Gillernová, I., Boukalová, H. a kol.: *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*. Praha, Karolinum 2006

Hanzlíček, L.: *Psychiatrická encyklopedie, část věcná*. Praha, Výzkumný ústav psychiatrický 1978

Hartwig, M., Granhag P.A., Stromwall, L.A., Vrij, A.: Detecting Deception via Strategic Disclosure of Evidence. *Law and Human Behavior*, 2005, Vol. 29, No. 4, str. 469 - 484

Hayesová N.: *Základy sociální psychologie*. Praha, Portál 2000

Heretik, A.: *Forenzná psychológia*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2004

Ibabe, I., Sporer, S.L.: How You Ask Is What You Get: On the Influence of Question Form on Accuracy and Confidence. *Applied Cognitive Psychology*, 2004, No. 18, str. 711 - 726

Klopf, G., Tooke, A.: Statement Analysis Field Examination Technique. A Useful Investigative Tool. *FBI Law Enforcement Bulletin*, April 2003, Vol. 72, No. 4, str. 6 - 15

Köhnken, G., Schimossek, E., Aschermann, E., Höfer, E.: The Cognitive Interview and the Assessment of the Credibility of Adults' Statements. *Journal of Applied Psychology*, 1995, Vol. 80, No. 6, str. 671 - 684

Lindsay, D.S.: *Eyewitness Suggestibility*. Current Directions in Psychological Science, Cambridge University Press, 1993, Vol. 2, No. 3, str. 86 - 89

Loftus, E.F.: *Eyewitness testimony: Psychological Research and Legal Thought*. Crime and Justice, 1981, Vol. 3, str. 105 - 151

Loftus, E.F., Loftus, G.R., Messo, J.: Some Facts about „Weapon Focus“. *Law and Human Behavior*, 1987, Vol. 11, No. 1., str. 55 - 62

Mann, S., Vrij, A., Bull, R.: Suspects, Lies and Videotape: An Analysis of Authentic High-Stake Liars. *Law and Human Behavior*, 2002, Vol. 26, No. 3, str. 365 - 376

- Mann, S., Vrij, A., Bull, R.: Detecting True Lies: Police Officers' Ability to Detect Suspects' Lies. *Journal of Applied Psychology*, 2004, Vol. 89, No. 1, str. 137 - 149
- Masip J., Sporer, S.L., Garrido, E., Herrero, C.: The Detection of Deception with the Reality Monitoring Approach: A Review of the Empirical Evidence. *Psychology, Crime & Law*, 2005, Vol. 11, No. 1, str. 99 - 122
- Matiášek, J., Soukup, J., Bárta, B.: *Psychologie a výslechová praxe*. Praha, Orbis 1968
- Molnárová, M.: Kriminalistická rekognícia. *Psychologie – elektronický časopis ČMPS*, 2008, roč. 2, č.3, str. 41 - 53
- Mudd, K., Govern, J.M.: Conformity to Misinformation and Time Delay Negatively Affect Eyewitness Confidence and Accuracy. *North America Journal of Psychology*, 2004, Vol. 6, No. 2. str. 227 - 238
- Musil, J. a kol.: *Kriminalistika*. Praha, Naše vojsko 1994
- Nakonečný, M.: *Základy psychologie*. Praha, Academia 1998
- Nakonečný, M.: *Sociální psychologie*. Praha, Academia 1999
- Navarro, J.: A Four-Domain Model for Detecting Deception. An Alternative Paradigm for Interviewing. *FBI Law Enforcement Bulletin*, June 2003, Vol. 72, No. 6, str. 19 - 24
- Navarro, J., Schafer, J.R.: Detecting Deception. *FBI Law Enforcement Bulletin*, July 2001, Vol. 70, No. 7, str. 9 - 13
- Netík, K., Netíková, D., Hájek S.: *Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie*. Praha, C.H.Beck 1997
- Plháková, A.: *Učebnice obecné psychologie*. Praha, Academia 2004
- Porter, S., Woodworth M., Birt, A.R.: Truth, Lies and Videotape: An Investigation of the Ability of Federal Parole Officers to Detect Deception. *Law and Human Behavior*, 2000, Vol. 24, No. 6, str. 643 - 658
- Porter, S., Yuille, J.C.: The Language of Deceit: An Investigation of the Verbal Clues to Deception in the Interrogation Context. *Law and Human Behavior*, 1996, Vol. 20, No. 4, str. 443 - 458
- Porada, V. a kol.: *Kriminalistika (úvod, technika, taktika)*. Plzeň, Aleš Čeněk, s.r.o. 2007
- Sandoval, V.A.: Interview Clues. Words that Leave an Investigative Trail. *FBI Law Enforcement Bulletin*, January 2008, Vol. 77, No. 1, str. 1 - 9

Schafer, J.R.: Text Bridges and the Micro-Action Interview. FBI Law Enforcement Bulletin, January 2008, Vol. 77, No. 1, str. 20 - 24

Smeets, T., Candel, I., Merckelbach, H.: Accuracy, Completeness, and Consistency of Emotional Memories. The American Journal of Psychology, 2004, Vol. 117, No. 4, str. 595 - 609

Sporer, S.L.: The Less Travelled Road to Truth: Verbal Cues in Deception Detection in Accounts of Fabricated and Self-Experienced Events. Applied Cognitive Psychology, 1997, Vol. 11, str. 373 - 397

Sporer, S.L.: Lessons from the Origins of Eyewitness Testimony Research in Europe. Applied Cognitive Psychology, 2008, 22, str. 737 - 757

Sporer, S.L., Schwandt, B.: Paraverbal Indicators of Deception: A Meta-Analytic Synthesis. Applied Cognitive Psychology, 2006, No. 20, str. 421 - 446

Spurný, J.: Psychologie výslechu. Praha, Portál 2003

Stanny, C.J., Johnson, T.C.: Effects of Stress Induced by a Simulated Shooting on Recall by Police and Citizen Witnesses. American Journal of Psychology, 2000, Vol. 113, No. 3, str. 359 - 386

Stern, W.: Abstracts of Lectures on the Psychology of Testimony and on the Study of Individuality. The American Journal of Psychology, 1910, Vol. 21, No. 2, str. 270 - 282

Tenney, E.R., MacCoun, R.J., Spellman, B.A., Hastie, R.: Calibration Trumps Confidence as a Basis for Witness Credibility. Psychological Science, 2007, Vol. 18, No. 1, str. 46 - 50

Vrij, A.: Why Professionals Fail to Catch Liars and How They Can Improve. Legal and criminological psychology, 2004, Vol. 9, No. 2, str. 159 - 181

Vrij, A.: Criteria-Based Content Analysis: A Qualitative Review of the First 37 Studies. Psychology, Public Policy, and Law, 2005, Vol. 11, No. 1, str. 3 - 41

Vrij, A.: Detecting Lies and Deceit. Pitfalls and Opportunities. John Wiley & Sons Ltd. 2008

Vrij, A., Akehurst, L., Soukara, S., Bull, R.: Will the Truth Come Out? The Effect of Deception, Age, Status, Coaching, and Social Skills on CBCA Scores. Law and Human Behavior, 2002, Vol. 26, No. 3, str. 261 - 283

Vrij, A., Akehurst, L., Soukara, S., Bull, R.: Detecting Deceit Via Analyses of Verbal and Nonverbal Behaviour in Children and Adults. Human Communication Research, 2004 (odkaz 2004a), Vol. 30, No. 1, str. 8 - 41

Vrij, A., Akehurst, L., Soukara, S., Bull, R.: Let Me Inform You How to Tell a Convincing Story. Canadian Journal of Behavioural Science, 2004 (odkaz 2004b), Vol. 36, No. 2, str. 113 - 126

Vrij, A., Evans, H., Akehurst, L., Mann, S.: Rapid Judgements in Assessing Verbal and Nonverbal Cues: Their Potential for Deception Researchers and Lie Detection. Applied Cognitive Psychology, 2004 (odkaz 2004c), Vol. 18, No. 3, str. 283 - 296

Vybíral, Z.: Psychologie komunikace. Praha, Portál 2009

Výrost, J., Slaměník, I. (eds.): Sociální psychologie. 2., přepracované a rozšířené vydání. Praha, Grada 2008

Wells, G.L., Memon, A., Penrod, S.D.: Eyewitness Evidence. Improving Its Probative Value. Psychological Science in the Public Interest, 2006, Vo. 7, No. 2, str. 45 - 75

Wells, G.L., Turtle, J.W.: Eyewitness Testimony Research: Current Knowledge and Emergent Controversies. Canadian Journal of Behavioural Science, 1987, 19 (4), str. 363 - 388

Wells, R.C.: The Art of Investigative Interviewing. Countering the Lie of Omission. FBI Law Enforcement Bulletin, January 2008, Vol. 77, No. 1, str. 10 - 12

Wise, R.A., Dauphinais, K.A., Safer, M.A.: A Tripartite Solution to Eyewitness Error. The Journal of Criminal Law & Criminology, 2007, Vol. 97, No. 3, str. 807 - 871

Wrightsmann, L.S., Fulero, S.M: Forensic Psychology. Wadsworth/Thomson Learning 2005

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů